

2085

పరిశోధన

(పాఠస్వరూప ద్వితీయ ప్రకరణ)

బుద్ధజయంత్రో సందర్భము

K. Gopal Krishna Rao M. A.

Lecturer in Telugu,
Nizam College, Hyderabad

దురుఖి - వసంతం

13

జిత మూలము

ఏప్రిల్, మే 19

సంపుటి 8. } సంపాదకుడు : సంయుక్త సంపాదకుడు : } సంచిక 1
 } తిరుమల రామచంద్ర తిమ్మావజ్ఞుల కోదండరామయ్య }

బుద్ధం శరణం గచ్ఛామి
 ధర్మం శరణం గచ్ఛామి
 సంఘం శరణం గచ్ఛామి

బుద్ధుని భవ్యజీవితం

శ్రీమతి టి. సుబ్బరత్నమ్మగారు

—:0:—

ప్రసిద్ధిచెందిన 'పంచకల' ప్రపంచంలో ఆసియావాసులకే కాక అనంత విశ్వానికి, అనంతకాలము ఆమృతసందేశం అందించిన తర్వాతను ధర్మం ఒక్కటే ఈ అజ్ఞాన్త్రయుగంలో ఆఖిలప్రపంచవాసులకు ఆమృతభిక్ష అంటే అతిశయోక్తి కాదు. కవల వస్తులో కన్ను తెరిచి కనీసగరిలో కన్ను మూసి ఆ కరుణామూర్తి అవతారపరిమార్చి అయి నేటికి రెండువేల అయిదువందల సంవత్సరాలు కడచినా నేటికీ ఆయన మూర్తి మూగ పోలేదు. వాణికి వన్నె తగ్గలేదు. కోటానుకోట కానుక యిప్పటికీ తెన్ను చూపుతూనే ఉన్నారు. మిన్నవాకకింటి మిన్నగా ఆయనలోని కారుణ్యసింహు అంత జీవితక్షేత్రాలలో ప్రవహించి బంగారు పండిస్తున్నది. అనంతకోటి మానవహృదయాలపై అధికారాన్ని ప్రతిపాదింప జేసుకొన్న ధర్మ సామ్రాజ్యానికి అధినేత ఆయన !

ఆయన ఆవరణించినాటి భారత సంఘం కీర్తన మెండీ, కృత్రిమ మెండీ. ఆంగుళా దళుకు తావు లేదు. ధర్మానికి సాం లేదు. క్రమశిక్షా పం కి పరీతింగా శిక్షింపబడతూనే ఉన్నా ఆ భూమిలో కొనసాగుతుండిన ఆ గిరిజాలో ఆ గ్రహరేఖ అధికారధర్మం మానవతకే ముచ్చగా పరిణమించింది. అజ్ఞానం ప్రోది చేస్తూ, అనివేకం పెంచుకుంటే అలనాటి బ్రాహ్మణుడు సంఘంలో ఆ గ్రహానం అధిపించినాడు. సమతలేని అలనాటి సంఘంలో సామ్రాజ్యమానవుడికి సకృద్దళ సామ్రాజ్యపట్టాభిషేకం చేసిన ధర్మ మూర్తి తథాగతుడు ! బ్రాహ్మణ కరుడుగట్టిన కఠోరహృదయవలనలపై కారుణ్యం చెరిగిన కరుణామూర్తి గోతమడు !

రెండువేల అయిదువందల సంవత్సరాల క్రితం బుద్ధగృహవాడు ఈ పుడమిపై ఆవరణించినాటి ఆ గ్రహాంశిక గాఢాయపణితులెటినో, అలనాటి ధార్మికజీవనం వివిధరీతిగా ప్రవర్తించే మనకు స్పష్టంగా తెలియదు.

భారతదేశంలో ఆర్యుల పరిపాలన ఆరంభమైనాటినుండి భౌతిక సంపద అభివృద్ధి జరిగిన మోట సత్యమే. వాణిజ్య వ్యాపారములవల్లా, పరిశ్రమలవల్లా ఆనాడు విశేషంగా సంపదత్వాదనం జరిగింది. దానిలో ప్రజలకు ఎక్కువ విశ్రాంతి చేమరి, అది వివానాభివృద్ధికి, సంస్కృతివికాసానికి దారి తీసింది. బహుశః ఈ ధ్వంసాభివృద్ధివలననే క్రీస్తుపూర్వం ఆరు, ఏడు శతాబ్దాలలో భారతదేశంలో భౌతిక వాదం ప్రారంభ మయి ఉండవచ్చు. సంపత్సమృద్ధి గల కాలంలో వతం వర్ణిండు. మతితత్త్వాల వర్ణింపు. సంయమోన్ని, నిర్మలాన్ని నిర్వేకించే ధర్మసంప్రదాయాలనుండి తప్పించుకొని తన అధర్మాచరిణులను, అన్యాయాచరణలను సమర్థింపజేసికొనినాటికి అవసరమయిన లి తస్సిద్ధాంతాలను మోసపుడు తయారు చేసుకోనే తరుణ మది ! దానిలో ఆపట్టి కన్నుమతంప్రదాయాలు నికృష్టంగా పరిమించినపులితంగానే ఆనాడు భారతావనిలో కైవసమైతాలు అవర్ధిల్లించినాయి.

శత్రుమానవకోటి వెలుగుబాట తీర్చిన ప్రజ్ఞాననిధి పశ్చిమోత్తరపుట్టల పాఠశాలకు సమర్థింపబడినాటికి తిప్ప లేదు.

హిమాలయ శ్రేణికి దిగువను మగధకు వాయవ్యాడున్న భూప్రాంతానికి శాక్యవంశజుడైన శుకోదనుడు రాజు. కవలవసు అతనికి రాజధాని. అతని భార్య మాయాదేవి. ఆపుణ్యదంపతుల కడుపుపంటగా అవతరించాడు కరుణామూర్తి బుద్ధుడు. అది జరిగింది క్రీ. పూ. 563 ప్రాంతంలో.

ఒకసారి కవలవసులో పూర్ణిమోత్సవం జరిగింది. పూర్ణిమకు ఏడుగోజులుముందుగా మాయాదేవి ఆ ఉత్సవాన్ని ఆత్మసంతృప్తికి శ్రద్ధలతో, అతివైభవంగా జరిపింది. ఏడవగోజున పన్నీట పడమటిపూసం చేసి ఆమె మాయగుతుల దీనారాలను దానం చేసింది. తరువాత అలంకార భూషితయై, మృష్టాన్నం భుజించి, శయ్యా

మందిరం ప్రవేశించి శయనింపగానే ఆమెకు ఒక మధురస్వప్నం వచ్చింది. ప్రభపాల బోధి సత్కుడు వెల్లె యేనుగురూపంగా ఆమె గర్భంలో ప్రవేశించినట్లు అయిల్లాలు కలగని లేచింది.

శుద్ధోదనుడు తనరాణి స్వప్నవృత్తాంతం విని బ్రాహ్మణులను బిలిపించి స్వస్థులం అడిగినాడు. అప్పుడు వారు 'రాజా! మీ రేమీ ఆందోళనపడవక్కఱలేదు. రాణి గర్భం ధరించింది. మీకు అచిరకాలంలో పుత్రోదయం కలగనున్నది. అతడు గృహస్థుగానే ఉంటే ప్రపంచాని కంతకూ ప్రభు వవుతాడు. గృహపరిత్యాగం చేసి పరివ్రాజకధర్మం చేపట్టితే అజాననవనికను ఛేదించి పరిపూర్ణబుద్ధుడవుతాడు' అన్నారు.

తొమ్మిదినెలలు గడచిపోవుట పదవ నెలలో మాయాదేవి తన పుట్టింటికి వెడనా నన్నది. రాజు అందుకు ఆమోదించి కపిలవస్తు నుండి 'దేవదహ' వగలూ మార్గాన్ని సుక్కుచే యించి బంగారుపలకలతో పరివారపమేతంగా పంపినాడు. మధ్యమార్గంలో ఉన్నలుంబినవనం లో మాయాదేవికొంతటి శ్రాంతి తీసుకో దలచి అక్కడే ఉన్న ఒక సాలవృక్షంవద్దకువెళి దాని కొమ్మనొకదానిని చేతపట్టుకొని నిలబడగానే ఆమెకు పురిటినిొప్పులు ప్రారంభమయ్యివి. ఇంతలోనిలబడి ఉండగానే ఆమెపురుషశిశువును ప్రసవించింది. ఆశిశువు ధర్మబోధి ఛేస్తున్న ప్రవక్త వలెనే కరచరణాలను ముందుకు చాచి సోపాన పరంపరను అవగోహిస్తున్నవ్వకివలె జన్మించాడు. జన్మించగానే లేచి యేడడుగులమారం నడచి 'జననమరణాలనల బోకంగా సందహిస్తున్న దుఃఖాన్ని నిర్మూలం చేస్తాను' అన్నాడట! అప్పుడు ఆకాశంలో ఒక గవ్యశ్రోతి వెలిగి దని, చెబిటివారికి మాటలు వినిబడినాయని, మూగవారు మాటలాడులిగా రని, కంటివారు నడిచారని చెబుతారు.

శుద్ధోదనుడు తన కుమారునికి సిగ్గు ఉండని నామకరణం చేసి అలారుముగుగా, అతిగారా బంగా పెంచాడు. మాయాదేవి అతడు జన్మించిన యేడవనారే ఆ ఆనందాతిరేకాన్ని భరించలేక పరమపదించింది. అప్పటినుండి శుద్ధోదనుడి రెండవభార్య గౌతమి కడుపులో పట్టుకుని కాపాడింది గౌతముణి.

మహారాజు అతనిని బతుకుకు ఎక్కడికి పోనివ్వకుండా రాజప్రాసాదంలోనే ఉంచి అతనికి విరోధం కల్పించేమిత్తం నలభైవేల మంది నట్టువరాండ్రను నియమించాడు. పరిణత వయస్కుడు కాగానే తనదేశంలోని అయిదు వందలమంది శూత్రులరాజు కిన్యలను రప్పించి వారిలో తనకు నచ్చినకన్యను వివాహమాడవలసిందని కోరాడు. అప్పుడు సిద్ధారుడు మహా మంత్రి మహానామని కుమార్తె యశోధరను వరించాడు. మహానామడు కాకిన్యధర్మప్రకారం పీఠవిక్రమ విహారంలో సర్వరాజకుమారులను జయించినవానికే తన కుమార్తె నీయ సంకల్పించినా నని చెప్పగా సిద్ధారుడు వివిధ శూత్రులవిద్యలలో తనకు గలకళలన్నీ ప్రదర్శించి యశోధరను చేపట్టాడు. వివాహాతుడై గాగ స్వలోకంలోని మౌఢ్యం అనుభవించిన కొన్నాళ్ళ కతనికి రాహులు డని ఒక కుమారుడు కూడా కలిగాడు.

ఒకరోజున అతడు వాహ్యశ్రీకై రాజమందిరంనుండి వెలుపలికి వచ్చి ఒక వృద్ధుని చూచాడు. మహాక రోజున ఒక రోగిని, ఇంకొక రోజున ఒక న్యుతక శ్రేబరమునూ చూచాడు. తనకు కూడా ముగిలినం వస్తుందని, తాను కూడా రోగి కావచ్చుననీ, తాను కూడ ఒక నాటికి చనిపోతాడని తెలియగానే గౌతమునికి చూచననుభూలపట విముఖభావం ఏర్పడింది. అంతకు ముందుండినవ్యాపేహం తొలగింది. లోకింటిని ఈ ఆనందదుఃఖానికి కారణం ఏమిటి? అది తొలగడం ఎలాగ? జననమరణాల రహస్యం ఏమిటి? అని తెలుసుకోవడానికి అతని హృదయం అలులుచాచింది. ఆ రాత్రే అత గోక నిశ్చయానికి వచ్చినాడు. తన ఆరాంగిని, ఆనంగుపుత్రుని విడనాడి అర్ధరాత్రిలో అతడు అంతఃపురం విడిచి అడవులకు బయలుదేరాడు. తా వెక్కిరించునకంటకాశ్వాన్ని చన్నుని ఆధనం చేసి అతణ్ణి వెనక్కు పంపి కాషాయవస్త్రాలు ధరించి పరివ్రాజకవృత్తి నవలంబించాడు. ఇదే బుద్ధుడి జీవితంలోని మహాభిప్రస్థానం.

అంతట దారిలో మారుడు కనబడి సామ్రాజ్యాలు కట్టబెడతా ననీ, ఆప్తేశ్వర్యాలు అనుభవించజేస్తానని సిద్ధారుని ప్రలోభ పెట్టాడు. కాని అతడు నిరాకరించి ముందుకు ముందుకుసాగి

పోయాడు. ఒక నిబిడారణ్యంలో కఠోరతపస్సు ప్రారంభించాడు. శరీరాన్ని విపరీతం గాఢపింప జేసుకొన్నాడు. కాని ఆత్మజ్ఞానం తిరుగు పాయం కా దని తెలిసి ఆ వైరాగ్యసాధనకు స్పృహ చెప్పి బుద్ధగయకు పోయి అక్కడ బోధి వృక్షంకింద జ్ఞానోదయం కలిగి వరకు అక్కడినుండి కడల నది తీర్మానించుకొని కూర్చున్నాడు. ఒక నాడు మాగాత్మగా ఆతని ఒక దివ్యానుభూతి కలిగింది. దుఃఖానిక మూల కారణ మయిన శత్రుత్వం ఆతనికి అవగత మయింది. తాను సత్యాన్వేషణ ప్రారంభించిన యేడు సంవత్సరాలకు ఆతడు వెలుగుకు కను గొన్నాడు. ఇదే ఆతని సమ్యక్సంబుధి. అక్కడ నుండి తన సోదరప్రజను తాను కనుగొన్న నిర్వాణావస్థం బోధించడాని కిది పాదయాత్ర ప్రారంభించినాడు.

తనలో బాటు కృత్రిమతాలు ఉన్న ఆయిగు గురు బుద్ధులకూ మొదటగా ధర్మబోధ చేయ సంకల్పించుకొని ఆతడు మృగదావంలో తపస్సు చేసుకొంటూన్న వారిదగ్గరకు పోయి వారికి ధర్మోపదేశించాడు. నిరసనభావంతో మొదట వాళ్ళు ఇతన్ని ఆదరించ దలచుకో లేదు. కాని ఆతని దివ్య తేజస్సుకు ముగ్ధులై వారికే తెలియక వారు ఆతనికి అన్యధాద్వైతి చిప్పి ఆదరించారు. చతుర్థాధ్యక్షత్యాలను, తాను కనుగొన్న అస్థాంగమూర్తియును వారికి బోధించాడు. ఇదే ఆతని ధర్మసక్రప్రవర్తనం. మృగదావం లోనే ఆతనికి నల్లభేమండి శిష్యుల తేర్చిడినారు. వారిలో గొలి బోధనంఘం నిర్మించి ఆతడు జౌదధర్మ ప్రచారసంకల్పంతో నుండుకు సాగ మగధకువచ్చి అక్కడ ఓంకీసారునికే జౌదదీక్ష ప్రసాదించినాడు. ఓంకీసారుడు రాజగృహ ప్రాంతంగా జౌదగ్గ శిష్యులనివాసంకీ అక్రమ డియ మై గొప్ప నివాసం కట్టించి యిచ్చినాడు. మహారాజులు, సార్వభౌములు, సామంతులు, ఎందరో ఆనాడు జౌద ధర్మదీక్ష నవలించినారు. పాదచారియై సంచరిస్తూ ఆతడు ప్రజల భాష ఆయన ప్రాకృతాలలోనే ధర్మబోధ చేశాడు. తన జనకుడయిన కుడోదనుడి కోరికపై కపిలనదుకు పోయి

అక్కడ తన జనకుడికీ, సోదరు డయిననందుడికీ, కుమారుడురామలడికీ ధర్మదీక్ష ననుగ్రహించినాడు. యశోధర లౌకికవాసన విడనాడి ఆతని పాదాల నాశ్రయించింది. సంఘంలో తన్ను కూడా చేర్చుకోవలసిందని ప్రార్థించింది. మహాప్రణామలి గతమి కూడా సంఘంలో చేరు తానన్నది. తన సంఘంలో శ్రీలను చేర్చరాదని బుద్ధుడు మొదట అనుకున్నా ఆనందుడు మొదలయిన శిష్యుల నిర్బంధంవల్ల ఆతడు వాళ్ళను చేర్చుకోక తప్పిందికాదు. అప్పుడు భగవానుడు ఆనందునితో యిలా అన్నాడు.

‘శ్రీలు నున సంఘంలో ప్రవేశించకుండా ఉంటే ఈ ధర్మం పెయ్యెళ్ళకు పైగా వరిలేది. కాని వాటి ఇవ్వడం అనుమతి యిచ్చినందున అయిదువందల యేళ్లవరకే యీ ధర్మం వరిలు తుంది’ అని.

ఈ విధంగా నల్లై ఆయిదు సంవత్సరాల పాటు జౌదధర్మ ప్రచారం చేస్తూ బుద్ధభిగ వానడు ఎన్నో సంవత్సరాల నిండు గ్రామాల బ్రతికి తుదకు కుటీనగరంలో ఈశాన శతాబ్దం 148 వ సంవత్సరంలో వైశాఖపక్ష పూర్ణిమ మంగళవారంనాడు మహాపరి నిర్వాణం చెందాడు.

ఆయన నిర్వాణం చెంది నేటికి రెండువేల ఆయిదువందల సంవత్సరాలై నా ఆయన నిరీ శించిన భగవత్ క్రప్రవర్తనం, ‘పంచశీల’ ప్రవచనం, నేటికీ నకిలవిశ్వాసిక శాంత్యానందాల క్షేత్ర పెట్టుతున్నది. ఆయన అయిదువందల సంవత్సరాలపాటే ఉంటుం దని ఆశించినా అసంతకాలాలపాటు ఉండేదిగా ఆయన ధర్మం నేడు ప్రపంచం అంతటా ఆలముకొన్నది. జౌద ధర్మంలో అతిప్రధాన మయిన త్రిశరణాలలో ‘సంఘం శరణం గచ్ఛామి’ అనలేని జౌదేశ్వరులు కూడా ‘మద్ధం శరణం గచ్ఛామి’ అంటూ, ‘ధర్మం శరణం గచ్ఛామి’ అంటూ నేడు ఆయన పరమపూజలీలనే సమాశ్రయిస్తున్నారు. ఆ కారుణ్యమూర్తి కిదే మాకయిమాడ్చువు

‘నమో భగవతో సమ్యక్సంబుద్ధస్య’

అంతేవాసి అనందుడు

భదంత ఆనంద కౌసల్యాయన

—:—

బుద్ధభగవానులవారి శిష్యసముదాయంలో వారి తరువాత అందరికన్నా గొప్ప వ్యక్తిత్వం భర్త సేనాపతి వివసారిపుత్రుని దన్నమాట నిర్వివాదాంశమే. కాని మానవ సహజగుణాలే గీటురాయిగా చూచుకొన్న ట్లయితే భర్త భాండాగారికడైన అనందుని వ్యక్తిత్వం కూడా ఎవరికీ తీసిపోదు.

అనందుడు బోధిసత్వునివెంట తుషితలో కంటో ఉండేవాడని బౌద్ధగాథలు చెబుతున్నవి. అక్కడనుంచి చుట్టూడై ఆయన అమృతోదయ డనేశాఖ్యునింట జన్మించినాడు. ఆయన జన్మించడంవల చుట్టూ, పక్కాటూ, ఇసుగు పొరుగువారూ అంతా ఆనందించారు. అందువల్లనే ఆయనకు అనందు డనేపేరు వచ్చింది.

సిద్ధార్థగౌతముడు గృహం త్యజించి, బుద్ధత్వ లాభి మందినతరువాతి, మొదటిసారిగా కపిల వస్తునగరానికి తిరిగి వచ్చినపుడు, తదితర శాక్య రాజకుమారులంతా వారివద్ద ప్రవ్రజ్యా గ్రహణం చేస్తున్నారు. అప్పుడే భద్రియుడు మొదలైన శాక్యకుమారుల తోడుగా ఆనందుడు కూడా ప్రవ్రజించాడు.

ఆనందునిగురించి ఇంకా వ్రాసి ఉంది.....

బుద్ధత్వం లాభించినతరువాత ఇరవై సంవత్సరాలవరకూ బుద్ధభగవానులకు ప్రత్యేకమైన ఉపసాహకుడు—అంటే ఫ్రైవేట్ సెక్రటరీ—ఉండేవాడు కాదు. ఒకప్పుడు నాగసమాలాడు, మరొక్కప్పుడు ఇతరభిక్షువులు, భగవానుల పాత్ర చీవరాదులు వెంట గొని వచ్చేవారు.

ఇలా ఉండగా ఒకరోజున అనాథ సిండ్లకుని కేతవనగ్రంథకుటీప్రాంగణంలో పరచి ఉన్న ఉత్తమబుద్ధాననముపై ఉపవిష్టుడై ఉన్నతభాగతుడు భిక్షువుల సుద్దేశించి ఇలా అన్నాడు. 'భిక్షువులారా! బుద్ధుడైననేని పూడు ఏదై ఆరు సంవత్సరాల వయస్సుగలవాడనైనాను. కొంతమంది భిక్షువులు ఈమార్గాన్ని సుసరించి గండి అంటే మరోమార్గాన పోతారు. మరికొంతమంది సాపాత్ర చీవరా

దులు నేలమీదనే పెట్టి వేస్తున్నారు. అందువల్ల నాకు పరివర్యలు చేయటానికి ఎల్లపుడూ వెంట ఉండే ఒక భిక్షువు కావాలి.'

ఈపలుకులు విని భిక్షువులకు చాలా భేదం కలిగింది. అప్పుడు ఆయుష్మంతుడైనసారిపుత్రుడు లేచి భగవానులకు నమస్కరించి— 'భంతే... నేనా సేన చేస్తాను. అనుజ్ఞ ఇవ్వండి' అని విన్నవించాడు.

భగవానులన్నారు 'లేదు, సారిపుత్రా! నీవు పయనిస్తున్న దిక్కున బుద్ధులతో నిమిత్తముండదు. నీధర్మోపదేశము బుద్ధుల ధర్మోపదేశమునకు సమానమైనదే. అందువల్ల నిన్ను పరిచారకునిగా చేసుకోవటం ప్రయోజనకరం కాదు...' అని.

అంతట మహామౌనాధ్యాయుడు మొదలైన ముఖ్యశిష్యులందరూ సేవాభాగ్యంకొరకు ప్రార్థించారు. కాని భగవానులవారంగీకరించలేదు. సవీరుడైనఅనందుడు మటుకు మొదలకుండా కూచున్నాడు. అంతట ఇతరభిక్షువులు అతని 'అనందా! లే. యశస్సంపన్నులైనభగవానులను ఉపసాహకపదవి నివ్వమని యాచించు' అని ప్రోత్సహించారు. 'ఆయుష్మంతులారా! అడిగి పుచ్చుకొన్నపదవిక ఏపాటి విలువ ఉంటుంది? భగవానులు సన్నెరుగనివారు కారు. వారి కిట్టమైతే, వారే స్వయంగా ఆనందా! నీవే నాకు పరివర్యలు చేయమని ఆజ్ఞాపించగలరు' అన్నాడు అనందుడు. భగవానులవారు ఇదంతా విని 'భిక్షువులారా! ఆనందుని మీరు ప్రేరేపించకండి. ఆనందుడు స్వయంగా అన్నీ తెలుసుకొని ముందువెనుక లాలోచించి ఉపసాహకపదవి నంగీకరిస్తాడు' అన్నారు. అంతట భిక్షువులు... 'ఇక లే ఆనందా! యశస్సంపన్నులైనభగవానులను ఉపసాహకపదవి నడుగు' అన్నారు.

సవీరుడైనఅనందుడు ఉపసాహక పదవి నంగీకరించేముందు ఎనిమిది షరతులు పెట్టాడు. వాటిలో మొదటి నాలుగింటిని 'ప్రతిక్షేపా' లంటారు. చివరి నాలుగింటిని 'అయానన' లంటారు. మొదటి నాలుగు షరతులకు

సారాంశ మిది. 'భగవానుల కక్కడైనా మంచి చీవరిం లభించినట్లుంటే అది వారు నా కివ్వగూడదు. మంచి భోజనం లభించినట్లుంటే అది నాకు పెట్ట గూడదు. తన గంధకుటిలో నన్ను తనలోబాటు ఉండ నివ్వగూడదు. ఎవరైనా ఆహ్వానించినప్పుడు నన్ను తనవెంట పెట్టుకుని వెళ్ళ గూడదు. ఈనాలుగు పరతులకూ పవ్యకొన్నట్లుంటే నేను భగవానులకు పరిచర్య చేయటానికి అంగీకరిస్తాను' అన్నాడు ఆనందుడు.

'మైన చెప్పిన నాలుగింటిలోనూ ని కెలాంటి లాభాలు కనుపించాయి, ఆనందా!' అని భగవానులు అడిగారు.

'భంతే! మైన చెప్పిన పరతు పెట్టకపోతే ఆనందడు ఆ నాలుగింటి ప్రలోభంవల్లనే తథాగతుని పరిచర్య కంగీకరించాడని ఎవ్వరైనా అనవచ్చు.'

చివరి నాలుగు అయోచనలు ఇవి.....

'భగవానులవారి పక్షాన నే నేనైనా ఆహ్వానిన్ని అంగీకరించినట్లుంటే వారు కూడా అంగీకరించినట్లువుతుంది. 2. ఇతర జనందాల నుంచి ప్రదేశాలనుంచి దర్శనాగులు వచ్చినపుడు వారికి భగవానుల దర్శనం చెయించే అధికారం నాదంటుంది. 3. అవగత మైనప్పుడలా భగవానులను పనిపించే హక్కు నాకుంటుంది. 4. నేను లేనప్పుడు భగవానుల వా రెైనా భగ్యోపదేశం చేసినట్లుంటే తరువాత నాకున్నా ఆ ఉపదేశం వినిపించవలసి ఉంటుంది.'

భగవానులు ఆనందుని ఎనిమిది పరతులనూ అంగీకరించారు. తరువాత ఆయన పరినిర్వాణం కనుమన్ను ఆనందుడు నీడలా వెన్నంటి పరిచర్య చేస్తానే ఉన్నాడు. ఆయన భగవానుల కింత దగ్గరగా ఉండేవాడో, ఎంత శ్రమపడేవాడో, ఎంత సమృద్ధంగా బాగరూకుడై మెలిగేవాడో పాశీవాజ్యంలో నిండి ఉన్నతత్వం, సంధ మైకభలు సుదివితే లెలుస్తుంది.

ఒకప్పుడు బుద్ధభగవానులు కాక్యదేశపు కపిలవస్తు నగరంలో స్వగ్రామంలో విహారం చేస్తున్నారు. అప్పుడు మహాప్రజాపతి గౌతమి నూతన వస్త్రా లొకజత తీసుకొని భగవానులవారున్నచోటికి వచ్చి ప్రణమించి ఒక పక్కను కూర్చున్నది. ఈవిధంగా ఆగ్నేను

రాలై నమహాప్రజాపతి గౌతమి భగవానులతో ఇలా అన్నది. "భంతే! నాచేతులతో వడికిన, నాచేతులతో నేసిన ఈత్రాత్ర బట్టలజత భగవానులవారికి సమర్పిస్తున్నాను. భంతే! భగవాను లనుగ్రహించి వీటిని స్వీకరించాలి."

అంతట భగవానులు మహాప్రజాపతి గౌతమితో ఇలా అన్నారు. "గౌతమా! వీటిని సంఘాని కివ్వు. సంఘాని కిస్తే నన్ను కూడా గౌరవించినట్లు బుద్ధుండి. సంఘాన్ని కూడా గౌరవించినట్లు అవుతుంది." రెండవసారి మూడవసారి కూడా మహాప్రజాపతి గౌతమి బలవంతం చేసింది. కాని ప్రతిసారి భగవానులు అదే సమాధాన మిచ్చారు.

అప్పుడు ఆనందుడు కూడా బలవంతం చేశాడు. "భంతే! భగవానులు మహాప్రజాపతి గౌతమి సమర్పించినబట్టలజతను స్వీకరించాలి. భంతే! భగవానులవారి మేన తగా రైనమహాప్రజాపతి గౌతమి వారికి చేసినమేలు చెప్పనలవి కాదు. జనని గలించినతరువాత భగవానులవారికి చాలా మేలు చేశారు. వారివల్లనే మహాప్రజాపతి గౌతమి బుద్ధ, ధర్మ సంఘాల శరణను పొందినది. భంతే! భగవానులు మహాప్రజాపతి గౌతమి సమర్పించినత్రాత్రబట్టలజతను స్వీకరించాలి."

"ఆనందా! నీవు చెప్పినది నిజమే. కాని నేను ఎట్టి పరిస్థితులలోనూ సంఘాని కిచ్చిన దానంకన్నా, వ్యక్తి కిచ్చినదానం గొప్పదని ఎంచలేను. వ్యక్తి కిచ్చినదానంకన్నా సంఘాని కిచ్చిన దానం వల్లనే ఎక్కువ సత్సృతితాలు కలుగుతాయి" అన్నారు భగవానులు.

ఈ సందర్భంలో ఆనందుడు భగవానుల వారిని మహాప్రజాపతి గౌతమి ఇచ్చినదానం స్వీకరించటానికి ఒప్పించలేక పోయాడు. కాని మునుముందు ఈ మహాప్రజాపతి గౌతమి నే నిమి తమాత్రురాలినిగా చేసి బౌద్ధ సంఘపు చరిత్రపైనే చెరుపరాని చిహ్నం వదిలిపోయినందువంటి ఒక మహానిర్ణయానికి అంగీకరించేటట్లు భగవానులవారిని ఒప్పించ గలిగాడు. వినండి.

ఆగోజాల్లో భగవానులవారు కాక్యదేశపు కపిలవస్తునగరంలో స్వగ్రామంలో విహారం చేస్తున్నారు. అప్పుడు మహాప్రజాపతి

గౌతమి భగవానులవారు నన్ను చోటికి వచ్చి, ప్రణమించి అన్నది.

‘భంతే! తథాగతుని ధర్మవిషయంలో శ్రీలవకుడా సానలభి కే బాగుంటుంది’ అని. ఈ విషయమే మహాప్రజాపతి గౌతమి మాటిమాటికి బలవంతం చేసినా భగవానుల వారంగీకరించ లేదు.

అప్పుడు మహాప్రజాపతి గౌతమి చాలా మంది అడవారిని వెంట బెట్టుకొని, ఆనందుణ్ణి తమవత్సన వాదించటానికి తోడు తీసుకొని భగవానులవారివద్దకు వెళ్ళింది. ఆనందుడు వారికావేగాన్ని, తర్కాన్ని ఆధారం చేసుకొని వాదించాడు. అప్పుడు భగవానులవారు భిక్షురాండ్రవారకు కొన్ని ప్రత్యేకప్రతిబంధాలు నియమించారు. భవిష్యత్ భిక్షుణ్ణి సంఘంతరపున మహాప్రజాపతి గౌతమి ఆ ఎనిమిది ప్రతిబంధాలను స్వీకరించింది.

ఆనందుడు లేకపోతే బహుశా భిక్షుణ్ణి సంఘం సామించబడి ఉండేది కాదు. అందువల్లనే మేలు మరువనిభిక్షుణ్ణిసంఘం శేతవనంలో నన్ను ఆనందబోధకి సర్వదా విశేషంగా పూజలు, అర్చనలు చేస్తూ వస్తున్నది.

నేను బుద్ధదేవా లన్నిటిలోను భిక్షువుల నీవరాలు ఏ ప్రకారంగా ఉన్నాయో దానిని మెదటిసారి వాడుకలోకి తెచ్చినది కూడా ఆనందుడే.

ఆ గోజులో భిక్షువులు మామూలు దుప్పటులవంటివే రంగులు వేసినవస్త్రాలు ధరించేవారు. ఒకప్పుడు భగవానులు గౌజగృహంలో సంచారం చేస్తూ చేస్తూ దక్షిణాగిరి చేరుకొన్నారు. అక్కడ భగవానులు మగధదేశపు చేలూ, మడులూ చూచారు. గట్టలు చూచారు. చేలమూలల కలయిక చూచారు. చూచి ఆయుష్కంతు డైనఆనందునితో ఇలా అన్నారు. ‘మగధదేశపు చేలు చూచావా? ఇలాంటి నీవరాలు నిర్మించగలవా?’

అంతట ఆనందుడు సరిగా అలాంటిచే నీవరాలు నిర్మించి చూపగా భగవానులు భిక్షువులను చూచి ఇలా అన్నారు. ‘భిక్షువులారా! ఆనందుడు పండితుడు. భిక్షువులారా! ఆనందుడు మహాప్రాజ్ఞుడు. నేను క్షుప్తంగా చెప్పిన దానిని ఈతడు విస్తారంగా అర్థం చేసుకొన్నాడు.’

భగవానులకు ౫౬ సంవత్సరాల వయసు వచ్చినతరువాత ఆనందుడు వారికి ప్రత్యేకపరిచారకు డయ్యాడని ముందే తెలుసుకొన్నాం. ఇక ఈముందు సన్నివేశం చూడండి; ఎంత సహజంగా ఉందో!

అప్పుడు భగవానులవారు క్రావసీ నగరంలో విహారం చేస్తున్నారు. ఒక గోజున భగవానులు ఆపరాహంజీ భ్రాతృసంఘం ముగించి, లేచి విహారం వెనుకవైపున ఎండలో కూచున్నారు. అప్పుడు ఆయుష్కంతు డైనఆనందుడు భగవానులవారు నన్ను చోటికి వచ్చాడు. వచ్చి, కూర్చొని, భగవానుల శరీరాన్ని నిమరుడూ ఇలా అన్నాడు.

‘భంతే! మహాశ్రవ్యం. భంతే! మహాద్భుతం. భగవానులవారి చర్యపురంగ పూర్వం వలె ఉజ్జ్వలంగా లేదు. ముడుతలు పడినది. శరీరం ముందుకు వంగి పోయినది.’

అప్పుడు భగవాను లన్నారు— ‘బౌను. ఆనందా! ఇది ఇలాగే జరుగుతుంది. యావనలో వృధాప్యం నిహితమై ఉన్నది. ఆరోగ్యంలో రోగం నిహితమై ఉన్నది. జీవితంలో మృత్యువు నిహితమై ఉన్నది.’

... ..

భగవానుల అంత్యకాలంవరకూ ఆయన వెంట నన్ను వాడు ఆనందు యొక్కదే నని తెలుస్తున్నది. భగవానులు నడుస్తూ నడుస్తూ దీర్ఘవ్రతవిడవన నున్న ములుల కాలవనంలో చేరుకొన్న తరువాత వారు ఆనందుణ్ణి ఇలా ఆదేశించారు.

‘ఆనందా! ఈ రెండు కాలవృక్షాలమధ్య నా కొక శయ్య సిద్ధపరచి పెట్టు. చాలా అలసి పోయాను. విశ్రమిస్తాను.’

‘అలాగే భంతే!’ అని ఆనందుడు శయ్య పరచాడు.

ఉత్తరం వైపు శిరస్సు నుంచి కుడిపక్కకు తిరిగి, చిరువశయ్యపైవెక్కి భగవానులన్నారు.

‘ఆనందా! నాలుగు చెరగులనుంచీ శ్రద్ధగలిగినజనులు లుంగీ, బుడగయ, సారసాన్, కుసీ, కరారుల దర్శనార్థం వస్తారు. అలా వచ్చినవారు ప్రపంచం ఊణికి మనిగ్రహించి వైరాగ్యం పొందుతారు.’ ఇది విని, ఏ మహావృక్షపు చల్లనినీడలో తాను ఇంతవరకూ విశ్రమిస్తున్నాడో అది మరికొంతసేపటిలో

ఆంధ్రదేశంలో బౌద్ధసంప్రదాయాలు

శ్రీ మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు

—:—

తెలుగుదేశంలో బౌద్ధం ఎప్పటినుండి పరివ్యాప్తమైనదో తెలియదు. కాని, బుద్ధుడు జీవించి యుండగానే ఆ మహామహుని బోధలు దక్షిణాపభవానుల హృదయాలను ఆకర్షించిన వస్తువుల ఆధారమున్నది. దక్షిణాపభవవాని యొనగలు కొకడు బుద్ధుని సమకాలికు డయిన బిందుసారముహూపతి సమక్షమున మహాసంబోధి వరకు బుద్ధజీవితాన్ని నాటకంగా ప్రదర్శించెననీ, దక్షిణాపభవంనుంచి వెల్లిన మరికొందరు

(7 వ శతాబ్ది తరువాయి)

నామావళిబ్ధ మై పోతుం దని ఆనందుడు గ్రహించాడు. అతడు ఏడ్వ సాగాడు. అప్పుడు భగవానులవా లిలా ఓడార్యుడు.

‘ఆనందా! ఈ లోక మెందుకు? ప్రియ మైన వస్తువులన్నీ నాశం చెందక తప్ప దని నే నేది వరకే చెప్పలేదా? వియోగం అనివార్యం. ఆనందా! ప్రియజనులవియోగమే సంభవించు కుండా ఉండట మనేది ఎన్నటి కైనా జరుగు తుందా? ఆనందా! నీవు నీర్వరాణాన్నింటి త్రికరణకుని గా తృప్తాతునికే నీవ చేసి పాప మైనపుణ్యం సంపాదించావు. ఇకనుంచి ఆనందా! రాగ ద్వేషాలనుండి, మోహపాపా న్నుండి ముక్తి చెందే ప్రయత్నాలు చెయ్యి.’

కాలం సమీక్షించింది. భగవానులవార న్నాగు. ‘భిక్షువులారా! నేను పోయినతరు వాత మన కీక కా సు ఎవ్వరూ లేరని మీరు భావించవచ్చు. అలా ఎన్నటికీ అమరౌవద్దు. నేను ఉపదేశించినధర్మాలనే మీరు మీ కాన్డగా, మార్గపదార్థమనిగా భావించండి. కనుక నో భిక్షువులూగా! ప్రపంచంలోని వస్తువు లన్నీ నిర్భుత మైనవే; అందువలనే ఇవి చెడి పోవటం, నాశం కావటం తప్పదు. మీరు మీ లక్ష్యాన్ని సాధించటంగా ప్రయత్నాలుకాబో కండి. ఇతే తథాగతుని కడపటిమాటలు.

అంతట ఆ జగజ్జ్యోతి కాళ్యంతంగా అరిపోయింది. తథాగతులు మహాపరినిర్వాణ మొందారు.

నటులు లోభావతీనగరాధిపతి సమక్షమున బుద్ధనాటకాన్ని ప్రదర్శించినారనీ, అందులో నూత్రధారడే బుద్ధజేహన్నీ, తదితరులు బౌద్ధ భిక్షుల పాత్రలనీ ధరించారనీ టిబెట్టుదేశీ బౌద్ధగ్రంథాలవల్ల తెలుస్తుంది. బుద్ధుని ప్రధాన శిష్యులలో ఒక డయినమహాకాశ్యానుడు ఒక ఆస్సక రాజుకు బౌద్ధసత్య యిచ్చినట్లు విమానపథువ్యాఖ్యలో ఉంది. ఆస్సక మన్నది తెలంగాణాలోని యిప్పటి నిజామాబాదుజిల్లా ప్రాంతము. దీనికి పోతన రాజధాని. పోతన ఇప్పటి నిజామాబాదు జిల్లాలోని బోధక.

బుద్ధుని శీవితకాలంలో కాకపోయినా, బౌద్ధ ఆయన నిర్వాణం పొందిన కొద్దికాలా నికే తెలుగుదేశంలోని భాగ మైనకళింగ దేశంలో వ్యాపించింది. దహన మైనవేమక చితి నుండి బుద్ధుని ఎడమకొరపంటినీ తీసి బాగ్ర త్త పెట్టి భేమాధేరు డనేమని కళింగదేశాధిపతి కిన్ ఆరాజు దాని కొకరత్నకరండం చేయించి దానిలో పెట్టి పూజిస్తూ వచ్చాడు. ఆ రాజు రాజధాని దంతపురం బుద్ధదంత మహిమలవల్ల బౌద్ధవాఙ్మయంలో నాలా ప్రసిద్ధి చెందింది. ఈ దంతధాతువుకోసం కళింగం మీదికి ఎందరు రాజులూ దండెత్తి వచ్చారు, దానిని బలిమి నే నా తీసుకుపోవా లనేఉద్దేశంతో. చివర కాదంతధాతువు సింహళాన్నిసా నికి వెళ్లింది. ఇప్పటికీ అది అక్కడం దం టారు.

బుద్ధుడు తాను జీవించి ఉన్నంతకాలము సాంఘికులలో అభిప్రాయభేదాలవల్ల నీలికలు రాకుండా ఆపు చేశాడు. ఆయన నిర్వాణం పొందిన తరువాత బౌద్ధసాంఘికులలో బుద్ధు డుపదేశించినధర్మాలవిషయంలో అభిప్రాయ భేదం కలిగింది. అప్పుడు సుప్రమాణంగా బౌద్ధ ధర్మాన్ని గ్రంథస్థం చేయుట అజాతశత్రుని ఆదరణక్రింద రాజగృహంలో ఒక గొప్ప బౌద్ధ మహాసభ జరిగింది. దీనిలో బౌద్ధధర్మం నిర్వచించబడిగ్రంథస్థంఅయింది. అటుతరువాత బుద్ధుడు

(తరువాయి 71 వ పుటలో)

లలితవిస్తరము

శ్రీ బులుసు వేంకటరమణయ్యగారు

తిరుమల రామచంద్ర

— : ౦ : —

మొదటి అధ్యాయము

నిదానపరివర్తము

ఓం నమః సర్వబుద్ధబోధిసత్వేభ్యః.

ఓం నమో దశదిగంతాపర్యంతాకోకధాగు ప్రతిస్థితసర్వబుద్ధబోధిసత్వానర్హత్రావకప్రత్యేక బోధోభ్యో అతీతానాగతప్రత్యుత్తన్నేభ్యః.

ఒకానొకప్పుడు భగవానుడు శ్రావస్థియందు లలితేతవనములో— అనాథపిండగుని యారామమున గొప్ప భిక్షుసంఘముతోను, ద్వాదశ భిక్షుసహస్రములతోను విహరించుచుండె నని నేను విన్నాను. చిరంజీవు లగుజ్ఞానకాండి న్యుడు, అశ్వజితు, బాఘుడు, మహానాముడు, భద్రుడు, యశోదేవుడు, విమలుడు, సుబాహువు, పూర్ణుడు, గవాంపతి, ఉరుబిల్వా కాశ్యపుడు, నదీకాశ్యపుడు, గయాకాశ్యపుడు, శారిపుత్రుడు, మహాహర్షాశ్వామనుడు, మహాకాశ్యపుడు, మహాకాశ్యపుడు, కపిలుడు, కాండిన్యడు, మనందుడు, పూర్ణ మైత్రాయణీపుత్రుడు, ఆనిగగుడు, సంనికుడు, కస్మిలుడు, సుధూతి, చేపతుడ్లి, భరిరవనికుడు, అమోఘరాజు, మహాపారశికుడు, వక్త్రులుడు, నందుడు, రాహులుడు, స్వాగతుడు, ఆందుడు—అనువారితోను కలిసి విహరించినట్లు విని యున్నాను.

ఇతే ప్రముఖు లగుద్వాదశభిక్షు సహస్రములతోను, ఏకజాతి ప్రతిబుద్ధులును, సర్వబోధి సత్త్వపారమితోన్మాత్తులును, సర్వబోధి సత్త్వాభిజ్ఞతావిక్రీడితులును, సర్వబోధిసత్త్వి ధారణీ ప్రతిభాన ప్రతి లబ్ధులును, సర్వబోధి సత్త్వధారణీప్రతిబి కలవారును, సర్వబోధి సత్త్వి ప్రణిధానసుపరిపూర్ణులును, సర్వబోధి సత్త్వి ప్రతి సమ్యజ్ఞుశింగతులును, సర్వబోధి సత్త్వసమాధివసిత్యము పొందినవారును, సర్వ బోధిసత్త్వనశిత్యము పొందినవారును, సర్వ బోధిసత్త్వక్షేంతిని వెదకలువారును, సర్వ

బోధన త్వధూమిపరిపూర్ణులును అగు ముప్పది రెండువేల బోధిసత్త్వులతోను కూడి భగవానుడు శ్రావస్థియందు విహరించెను.

వా రెవ్వరనగా—బోధిసత్త్వులును మహా సత్త్వులు నగుమైత్రేయుడు, ధరణీశ్వరరాజు, సింహకేసువు, సిద్ధామతి, ప్రశాంతచారిత్రుని, ప్రతిసంవిశ్వాస్థుడు, నిగోగ్నస్థుడు, మహాకగుణాచంద్రి—అనువాను, ఇట్టి ముప్పది రెండువేలబోధిసత్త్వులతో భగవానుడు విహరించుచుండెను.

ఆనమయమున భగవానుడు శ్రావస్థి మహా నగరప్రాంతమున విహరించుచుండెను. అతడు తగు పరివతులు, రాజులు, రాజవమారులు, రాజమంత్రులు, రాజమహామంత్రులు, రాజ పాదమాలికులు, క్షత్రియులు, బ్రాహ్మణులు, గృహస్థులు, అమాత్యులు, పాప ద్యులు, పౌర జానపదులు, ఇతర తీర్థిక శ్రమణ బ్రాహ్మణ చరిక పరివ్రాజకులు—అను పీఠందరివలనను సత్సౌరములు పొందుచు, గౌరవమర్యాదలను పొందుచు, పూజలను కొనుచుండెను. భగవానుడు ప్రభూతములైన ఖాద్య, భోజ్యములను, ఆస్వాద్యములను, శీతర—పిండపాత్రి - శయనాసనములను, దోర్నల్యమును వారించు నౌషధములను పొందుచు, గొప్ప యశస్సును సంపాదించుచుండెను. ఇట్లుండియు భగవానుడు నీటిపై నున్నపద్మమువలె నన్నిటియెడల నిల్లవుండె యుండెను. ఆ భగవానుని కీర్తి లోకమున వ్యాపించెను. అతడు సమ్యక్సంబు దుండె విద్యాగ్రారణంపన్నుండె ను గతుండె లోకము నెఱిగి పరుండె పురుషులను శిక్షించి ఋణమోక్షమున ప్రవరింపజేయు సూర్యయై, దేవ ముపఖ్యులకు నియంత యైనబుద్ధభగవానుడు సంచించి వై యవతరించెను.

అతడు చేప, మారక, బ్రహ్మలతోను కూడిన యిహపరలోకములను, శ్రమణ

బ్రాహ్మణ, దేవమానుషులను స్వయముగా తెలిసికొని సాక్షాత్తుగా గమనించి విచారించుచుండెను. సదర్శమును బోధించుచుండెను. ఆదిమధ్యాంతములందు కల్యాణరూపమును, యథార్థమును, తగిన పరికరములు కలదియు, కేవలమును, పరిపూర్ణమును, సరిశుద్ధమును, స్వచ్ఛము నగుబ్రహ్మవర్ణమును వెల్లడించుచుండెను.

ఆసమయమున భగవానుడు రాత్రియందు మధ్యమయామమున బుద్ధాలంకారపూర్వకమున సమాధినిష్ఠితు డయ్యెను. సమాధినిష్ఠితుడైన వెంటనే భగవానుని మీదుగా శిరస్సంధియందు ఉష్ణీప వివరాంతరమునుండి పూర్వబుద్ధానుస్మృత్యేన సంగజ్ఞానాలోకాలంకార మనురశ్మి సంపరించెను. ఆ రశ్మి శుద్ధావాసములను దేవభవనములను ప్రకాశింపజేసి మహేశ్వర దేవపుత్రులను ప్రోత్సహింపవలెనని, అప్పుడు తథాగతుని రశ్మిజాలమును ప్రస్తుతించుచు కొన్ని గాథలు వెలసినవి. అవి—

జ్ఞానప్రభం హ నమసం ప్రభాకరం
శుభ్రప్రభం శుభ్రవిమలాగ్ర తేజసమ్,
ప్రకానతాయం శుభ్రకానమానసం
మునిం సమాశ్రి వ్యత కాక్యనింహమ్. 1
జ్ఞానోదధిం శుద్ధమహానభావం
ధర్మేశ్వరం సర్వవిదం మనిశీమ్,
దేవాలిదేవం నరదేవపూజ్యం
ధర్మే స్వయంభుం వశిసం శ్రయధ్వమ్. 2
యో దుర్రమం చి త మవ రయ ద్వశే
యో మారపాతై రవముక్తమానసః,
యస్యాప్యవంధ్యా విహ దర్శనశ్రవా
స్వయా నతః శాంతవిమోక్షపారగః. 3
అలోకభూతం తమతుల్యధర్మం
తమోనుదం సన్నయ వేదితారమ్,
కానక్రియం బుద్ధ మమేయబుద్ధిం
భక్త్యా సమస్తా ఉపసంక్రమధ్వమ్. 4
స వైద్యరాజోమృత ధైవజప్రదః
స వాదిశూరః షుగణిప్రతాపకః,
స ధర్మబంధుః పరమార్థజ్ఞోవిదః
స నాయకోను తర మార్గదేశకః. 5

[మీని యజ్ఞప్రాయ మిది—

1. జ్ఞానప్రభ కలవాడును, చీకటికి బ్రభాకరుడును; శుభ్రమగు తేజస్సు కలవాడును, శుభ్రమైనిర్మలమగు గొప్ప తేజస్సు కలవాడును,

ప్రకాంత మగుశరీరము కలవాడును, శుభ్రమై కాంత మగుమనస్సు కలవాడును, ముని యగు వాడును, కాక్యనింహము నగుబుద్ధి నాశ్రయింపుడు.

2. జ్ఞానసముద్రమును, శుద్ధ మగుమహత్త్వము కలవాడును, ధర్మేశ్వరుడును, సర్వజ్ఞుడును, మనీశ్వరుడును, దేవతలను మించిన దేవతయు, దేవమనుష్యులకు బూజ్యుడును, ధర్మమునందు స్వయంభువును, వశియు నగు బుద్ధుని నాశ్రయింపుడు.

3. లాంగులబాటునకు రాని మనస్సును లాంగడిసినవాడును, మారుని పాశములకు గట్టువడనిమనస్సు కలవాడును, వ్యర్థము కాని దర్శనశ్రవణములు కలవాడును, కాంత మోక్షముల పారమును జూచినవాడు నగుబుద్ధుని నాశ్రయింపుడు.

4. తోటిరూపుడును, సాటి లేనిధర్మము గలవాడును, తపస్సును బోగొట్టువాడును, నీలిచేతయు, కాంతక్రియుడును, ఆయెయ మగుబుద్ధి కలవాడు నగు బుద్ధుని, సమ పజనులును భక్తితో నేమితురు గాక!

5. అతఁడమృతౌషధము నొసగు వైద్య రాజు; షుగణులను (చెడవారిగుంపులను) తరింపజేయు నాదిశూరుడు; ధర్మబంధువు; పరమార్థము నెఱిగిన గొప్ప విద్వాంసుడు; ఉత్తమమార్గము నుపదేశించునాయకుడు.]

ఆ వెంటనే శుద్ధావాసకాయుకు లగుదేవపుత్రులు స్పృశింపబడిరి. బుద్ధానుస్మృత్యేన సంగజ్ఞానాలోకరూప మగుసారశ్మిచేతను, పెరితి నున్న గాథలచేతను సంచోదితు లయి, అంతటను ప్రకాంతులయి, వారు సమాధినుండి లేచి, బుద్ధానుభావమున నప్రమేయులు, నసంఖ్యేయులు, గణనాతిక్రాంతులు, కల్పాతిక్రాంతులు నగు భగవాను లగుబుద్ధులను స్మరించుచుండిరి. భగవాను లగుబుద్ధులయొక్క శ్రేష్ఠములను, గుణపూర్వవత్త్వ మండలములను, ధర్మాదేశములను — సర్వమును స్మరించుచుండిరి.

ఆరాత్రి గడవగా, ఈశ్వరు డనుశుద్ధావాసకాయుకు డగుదేవపుత్రుడును, మహేశ్వరుడు, నందుడు, సుసందుడు, చందనుడు, మహీతుడు, ప్రకాంతుడు, ప్రకాంతమిథుడు, షేరుడు—మున్నగునెంద లగుశుద్ధా

వానకాయకు లగుచేపుత్రులును అతిక్రాంతా
తిక్రాంతవర్ణములతో సర్వాంత మగుజేతవన
మును దివ్య తేజస్సుతోఁ బ్రకాశింపఁజేయు
భగవానునిపాదములకు శిరస్సులతో నమస్కరించి యేకాంతమున నుండిరి. అటుల నేకాంత
మున నుండి శుద్ధావాసకాయకు లగునా దేవ
పుత్రులు భగవానునిగూర్చి యిట్లు పలికిరి.

‘భగవత్ ! సుత్రాంతము, మహావైపుల్య
నిచయము నగులలితవిస్తర మనుధర్మపర్యా
జ్ఞమును కలదు. అది బోధింప తత్వవశం, మూల
సముద్భావన, స్తుతిపరభవన, వికీర్ణా, సంచిత్వావక్రమునా, విక్రీడన, గర్భస్థాన విశేష
సందర్భమును, అభిజాత జన్మభూమి సందర్భ
మును, సర్వబాలచర్యా గుణవిశేష సమత్రిక్రము,
సర్వలౌకిక శిలాస్థాన-కర్మస్థాన, లిపిసంఖ్యా,
మంద్రాణన, అసిద్ధకలాపి యుద్ధసాలంభ,
సర్వసత్త్వ ప్రతివిశిష్ట సందర్భమును, అంతఃపుర
విమయోపభోగసందర్భమును, సర్వబోధసత్త్వ
పరినిష్పంద, నిష్పత్తి, ఫలాధిగమ పరికీర్తనము,
బోధింప తత్త్వ విక్రీడితము, సర్వమారమండల
విధ్వంసము, తథాగతబలవైకారద్య - అష్టా
దశావేదిక సమచయము, అప్రమాణ బుద్ధ
ధర్మనిర్దేశము ననువిషయములు కలది. అది
పూర్వ లగుతథాగతులచే భాషితపూర్వమే
కాని క్రొత్త కాదు. ఎట్లన - భగవాను లగు
పద్మోత్తరుడు, ధర్మకేతువు, దీపంకరుడు,
గుణకేతువు, మహాకరుడు, ఋషిదేవుడు,
శ్రీతేజాడు, సత్యకేతువు, వజ్రసంహతుడు,
సర్వాభిభువు, స్కేమవర్ణుడు, అత్యుచ్చగామి,
ప్రబాదసాగరుడు, పుష్పకేసువు, వర
రూపుడు, సులోచనుడు, ఋషిగుప్తుడు,
జీవవక్త్రుడు, ఉన్నతుడు, పుష్పితుడు, ఉర్ధ్వ
తేజాడు, పుష్కరుడు, సురశ్శి, మంగతుడు,
గుదర్పనుడు, మహాసింహ తేజాడు, సితబుద్ధి
దతుడు, వసంతగంధ, సత్యధర్మవిపులకీర్తి,
లిప్యుడు, లోకసుందరుడు, విస్మయభేదుడు,
రత్నకీర్తి, ఉగ్ర తేజాడు, బ్రహ్మతేజాడు,
సుఖోఘుడు, సుపుష్పండు, సుమనోజ్ఞ
ఘోఘుడు, సుచేష్టరూపుడు, ప్రహసిత
నేత్రుడు, గుణరాశి, మేఘస్వరుడు, సుందర
వర్ణుడు, ఆయుర్తేజాడు, సలిలజగామి,
బోకాభిలాషితుడు, జితశత్రువు, సంపూజ
తుడు, విపాశి, శిఖి, విశ్వభువు, క్రవచ్చం

దుఃడు, కనకముని, కాశ్యపుడు-అనువారి
చేతను, సమ్యక్సంబుద్ధుఁ డగుతథాగతునిచేత
నయ్యది భాషితపూర్వమై యున్నది. అ
గ్రంథము నిపుడు భగవానుఁడును ప్రకాశింపఁ
జేయవలెను.’

పిదప బహుజనహితముకొఱవను, బహు
జన గుఱుముకొఱవను, లోకానుకంపకొఱవను,
గొప్పజననికాయముయొక్క ప్రయోజనము
కొఱవను, దేవమునుష్ఠుల సుఖముకొఱవను,
మహాయానోద్భవనారమును, సర్వమారుల
నవమానించుటకును, సర్వబోధింప తత్త్వయాని
కుల యొక్కయు, పుంగవులయొక్కయు,
వీర్యారంభసంజననారమును, సద్ధర్మమును
పరిగ్రహించుటకును, చిరత్నవంశవంశపరిగ్రహము
నకును, చిరత్నవంశ మవిచ్ఛిన్నముగ నుండుట
కును, బుద్ధకార్యపరిసందర్భనారమును భగ
వానుఁ డా దేవపుత్రుల తూష్టింభావమున
దేవతలతోఁ గూడినలోకముపై దయ గల్గి
చిత్రకాగ్రతను వహించెను.

పిదప దేవపుత్రులు భగవానుని తూష్టిం
భావమువలన అధివాసన పొందినని తెలిసికొని
తుఘలు నుదగ్రులును, నిరమనస్కులును,
ప్రమాదము పొందినవారును, క్రితపరిని. సామ
నస్యమును పొందినవారు నయి భగవానుని
పాదములపై శిరస్సుల నుంచి నమస్కరించి,
భగవానునికి ముమ్మాఱు ప్రదక్షిణ మొనర్చి,
దివ్యము లగునగురుచందనములచేతను పూజించి
యచ్చటనే అంతరాన మొందిరి.

పిదప నారాత్రి యతిక్రమింపఁగా భగ
వానుఁడు కరీయు, మండలమూత్ర పూహము
కలవాఁడు నయి ప్రజ్ఞప్తుఁడై యాసనమునఁ
గూర్చుండి బోధింప తత్త్వగణముచేతను, శ్రావక
సంఘముచేతను బురస్కృతుఁడై భిక్షుల నా
మంత్రించుచుండెను.

ఆరాత్రిగడవగా ఈశ్వరుఁ డనుశుద్ధావాస
కాయకుఁ డగుచేపుత్రుఁడును, మహేశ్వ
రుఁడు, నందుడు, సునందుడు, చందనుడు,
మహితుడు, ప్రకాంతుడు, విసితుడు,
చేరుడు మున్నగుశుద్ధావాసకాయకు లగుచేవ
పుత్రు లందఱును మైవశాటివలె నచ్చటనే
యంతరాన మొందిరి. పిదప నా బోధింపత్వ
లును, మహాశ్రావకులును భగవానునికి
‘గేల్వోడ్చి యిట్లు పలికిరి—‘భగవత్ ! అలలిత

వి సర మనుభర్యపర్యాయమును ఉపదేశింతురు గాక ! అది బహుజనహితముకొఱును, బహుజనసుఖమునకును, లోకానుకంపకు, కొప్పుజనసమాహారపు బ్రహ్మజనమునకును, దేవమనుష్యుల సుఖముకొఱుట గాఁగలదు.' భగవానుడు అప్పుడు వచ్చిన బోధసత్త్వులు, మహాసత్త్వులు, మహాశ్రావకులును తూర్ణిం భావ మవలంబించుట చూచి, దేవమానుషగురులతోఁ గూడినలోకముల ననుగ్రహింపఁ దలఁచి చిత్తైకాగ్రతను పొందెను.

అచ్చట నిట్లు చెప్పఁబడుచున్నది.

‘రాత్ర్యా మిహాస్యాం మమ భిక్షవోద్య
సుఖోపవిష్టస్య నిరజణస్య,
ప్రవిష్టమానస్య శుభై ర్విహాగై
రేకాగ్రచిత్తస్య సమాహితస్య. 1

అథాగమక దేవసుతా మహర్షయః
ప్రతితవస్థావిమలశ్రయోజ్వలాః,
శ్రియవభాగ్యేహ చ జేతసావ్యయం
వనం మదా మే న్నిక మభ్యుపాగతాః. 2

కుశ్మాశ్శ్వర క్షృందన తశః నందా
ప్రశాంతచిత్తో మహీతః సునందనః,
శానావ్యయ శ్చాపుత్ర దేవపుత్ర
స్తా స్తాభ్య బహోద్ధత చ దేవకోట్యుః. 3

ప్రణమ్య పాదౌ ప్రతిదక్షిణం చ
క్షృత్త్వైవ మాం తథు రిహోగ్రతో మే,
ప్రగృహ్య చైవాంశ్చిర మంగురీభిః
సగౌరవా మా మిహ తే యయాచుః. 4

ఇదం మనే రాగనినూద నాశ్శృం
క్షైపుల్యనూత్రం హి మహానిదానమ్,
యద్భావితం సర్వ తథాగతైఃప్రాక్
లోకస్య సర్వస్య హితార్థ మేతత్. 5

తత్సాధ్యదానీ మపి భాషతో మునిః
సబోధిసత్త్వఘపరిగ్రహేచ్ఛయా,
పరం మహాయాన మిదం ప్రభాషయత్
పరం ప్రవాదా న్నుచుచి చ ధర్మయత్. 6

అభ్యేషణం దేవగణస్య తూర్ణీ
కుగృహ్లాదేవా సధివాసనం చ,
సర్వే చ తుష్కా ముదితా ఉదగ్రాః
పుష్పాణి చిత్తైపు రవాప్త హర్షమ్. 7

త ద్భిక్షవో మే శృణుతేహ సర్వే
క్షైపుల్యనూత్రం హి మహానిదానమ్,

యద్భాషితం సర్వతథాగతైః ప్రాక్
లోకస్య సర్వస్య హితార్థ మేతత్. 8

[ప్రయిగాళం యభిప్రాయ మిది—(1-2)
భిక్షులారా! ఇచట నీ రాత్రియందు సుఖోప
విష్టుడను, నిరంగణుడను, శుభవిహారము
లచేఁ బ్రవిష్టమానుడను, సమాహితుడను,
ఏకాగ్రచితుడను—అగునన్న దర్శింప ప్రతిత
వగులును, విపుల మగుసంపదచేఁ బ్రాశించు
వారును అగుదేవపుత్రులును, మహర్షులును—
తమ సంపదను వెల్లడించుచు జేతవనమునకు
వచ్చిరి.

8. క్షిమశ్మాశ్శ్వరడు, చందనుడు, తుశుడు,
నందుడు, ప్రశాంతచితుడు, మహితుడు,
సునందనుడు, శాంతుడు అనుదేవపుత్రులును,
పెక్కుమంది దేవతలును వచ్చిరి.

4. వారు ప్రదక్షిణపూర్వకముగా నా పాద
ములకుఁ బ్రణమిల్లి, శ్రేష్ఠ దగ్గఱగాఁ జేర్చి
యంజలి ఘటించి, సగౌరవముగా నా యగ్ర
భాగమున నిలిచి యిట్లు యాచించిరి.

5. ఓ మునీ! ఇది రాగమును నశింపఁజేయు
టచే కొప్పదియు, విపులనూత్రములు కలదియు,
గొప్పనిదాన మైనదియు, సర్వతథాగతుల
చేతను ఇదివఱకుఁ జెప్పఁబడినదియు, సమస్త
లోకములకును మే లానఁగూర్చునదియు నగు
చున్నది.

6. ఇప్పుడును ముని దీనిని బోధిసత్త్వుల
పరిగ్రహారము లెన్నగా బోధించును. ఉత్క్రష్ట
మగునీ మహాయానమును ప్రవచించుచు, వాద
మున ననుచిని తిరస్కరించును.

7. దేవగణమును గౌరవ పూర్వకముగా
కార్యాచరణమున నియోగించుట, తూర్ణిం
భావము, చిత్తైకాగ్రత - అనువీనివలన సర్వ
దేవతలును తృప్తులై సంతోషించిరి. ఉదగ్రులై
సంతోషముతోఁ బుష్పవర్షమును గురిసిరి.

8. ఓ భిక్షులారా! మీ రందఱును దీనిని
వినుడు. ఇది విపులనూత్రములు గల మహా
నిదానము. ఇదివఱకే దీనిని సర్వతథాగతులును
సమస్తలోకహితార్థము పూర్వమే ప్రవచించి
యున్నారు.

—ఇది లలితవిస్తరమున నిదాన పరివర్త
కునుప్రథమాధ్యాయము—

రెండవ యధ్యాయము

సముత్సాహపరివర్తము

ఓ భిక్షులారా! లలితవిస్తర మనుధర్మ పర్యాయము నూతాంతమును మహావైపుల్యము కలదియు నయి యున్నది. తుషిత భవనావస్థితుఁడును, పూజ్యపూజితుఁడును, అభిషేకితప్రార్థుఁడును, దేవశత సహస్రగుతులచే నులింపఁబడియు, వర్ణింపఁబడియు, ప్రశంసితుఁడైనవాఁడును, ప్రణీధానసముద్రతుఁడును, సర్వబుద్ధధర్మసముద్రతబుద్ధియు, సువిభుల పరిశుద్ధజ్ఞాననయనుఁడును, సృతి-మతి-గతి-ధృతులచే బరిపక్వ మగువిభులబుద్ధి కలవాఁడును, దాన-శీల-తౌలి-వీర్య-ధ్యాన-ప్రజ్ఞా-మహాపాద-కాశల్య-పరమ పారమితప్రాప్తుఁడును, మహామైత్రీ కరుణాముదితోపేక్షాబ్రహ్మపథకోవిదుఁడును, మహాభిక్షుసంగజావరణ జ్ఞానసందర్శనాభిముఖీభూతుఁడును, సృత్యుపసాన - సమ్యక్ ప్రహేణ బుద్ధిపాదేంద్రియ బలబోధ్యంగ మార్గసర్వబోధి పక్షధర్మ సుపరిపూర్ణ కోటి ప్రాప్తుఁడును, అపరిమిత పుణ్యసంభారలక్షణజ్ఞాన వ్యంజన సమలంకృతికాయుఁడును, దీర్యానుపరివర్తియు, యథావాది తథాకార్య - వితేధవాక్తర్యసముదావరకుఁడును, ఋతువు-అవస్థలయు - అవంకము - అప్రతిహతము సగుమానసము కలవాఁడును, సర్వమాన మదదర్ప భయవిషదరహితుఁడును, సర్వసత్త్వసమచితుఁడును, అపరిమితబుద్ధికోట్యయుత శతసహస్ర పర్యపాసితుఁడును, బహుబోధిసత్త్వకోట్యయుత శతసహస్రావలోకితులచే నవలోకితవదనుఁడును, శక్ర - బ్రహ్మ - మహేశ్వర - లోకపాల - దేవ-నాగ - యక్ష - గంధ - ర్షాసుర - గరుడ - కిన్నర - మహాలోక - రాక్షసగణములచే నభిసంధింపఁబడిన యశస్సు కలవాఁడును, సర్వపదప్రణేద నిర్దేశాసంగ ప్రతిసంవిదవతారజ్ఞానకుళుఁడును, సర్వబుద్ధభాషితధారణస్మృతి భాజనావీక్షిపానంతాపవర్గం తధారణీ ప్రతిలబ్ధుఁడును, మహాధర్మ, వైస్మయ్యుపసాన, సమ్యక్ ప్రహేణ, బుద్ధి, పాదేంద్రియ వలబలబోధ్యంగ మార్గ పారిమితోపాయ కాశల్య ధర్మరత్న పుణ్య సముదాసిత మహాసార వాహుఁడును, చతురోఘ పారగామి నాభిప్రాయుఁడును,

నిహతమాన విరోధియు, సర్వపరప్రవాదిసుని గృహీతుఁడును, సంగ్రామశీర్ష సుప్రతిష్ఠితుఁడును, కేశరపుగణనివాసనుఁడును, జ్ఞానవర వజ్రదృఢ ప్రహరణుఁడును, బోధవిత్తమాల మహాకరుణాదండధ్యాత యోగ్ధతుఁడును, గంభీరవీరసలిలాభిషేకుఁడును, ఉపాయకాశల మను కర్ణిక (దుద్దు) యు-బోధ్యంగధ్యాన మనుకేసరములను - సమాధి యనుకింజల్కములును కలిగి గుణగణము లనెడినిర్మలసరస్సునం బుట్టి - విగతము లగు మద, మానపరివాహమై, చంద్రనివృత్ నిర్మలములై విక్షీరములగు దళములు కలి, శీల, శ్రుతి, ప్రసాదములచే దళదిశలయం దప్రతిహత మగుపరిమళము గలి - మహాపురుషపద్మం దయినవాఁడును, లోక నాన జావృద్ధుల డైనవాఁడును, అష్టలోకధర్మములచే ననుపలిపుఁడును, పుణ్యజ్ఞానసంభారములచే వ్యాప్త మగుసురభిగంధము కలవాఁడును, ప్రజ్ఞాజ్ఞాననూర్వకిరణములచే వికసితమగు విశుద్ధ శతపత్రపద్మమునకు దపమఁడును, చతుర్విధసమృద్ధిపాదపర మజప జపి తయు, చతురార్యదర్శిసుతీక్షణ శుద్ధం ద్రు లు కలవాఁడును, చతుర్న్యాయ విహారమునఁ బరిత్రమించిన దర్శనము కలవాఁడును, చతుఃసంగ్రహ వస్తుసుంగృహీత శిరస్సుఁడును, ద్వాదశాంగ ప్రతీత్తి సముత్పాదానుబోధాను పూర్వసముద్రతకాయుఁడును, సప్తత్రింశద్ధృతి పక్షధర్మ సంప్రతిపూర్ణ సువిజాతినా విగ్ఞాజ్ఞానకోసరియు, త్రివిమోక్షముఖ విజృంభితుఁడును, సుమరవిదర్శనానువిశుద్ధనయనుఁడును, ధ్యానవిమోక్ష సమాధి సమాప్తిగిరి దర్శిగుహ నివాసియు, చతురార్యావధానవినియోపవన సంపరితతరవును, దళబల వైశారద్యాభ్యాస భావిత బలం ఁడును, విగతభివభివభవభయ రోమహరుఁడును, అసంకుచితవరాక్రమం ఁడును, తీర్థశక్త్యుగగణ సంఘముకునుఁడును, వైరాగ్యస్థిఘోషదార మహాసింహనాదనాదియు, కావుననే పురుషసింహుఁడగువాఁడును, విముక్తిధ్యానమండలప్రజ్ఞాప్రభారశ్చి త్రికర ఖడ్గోత్తరగణ నిష్ప్రభంకరుఁడును, అవిద్యాతమోగధార తమః పటలమును బోండ్లాటువాఁడును, ఉత్తపబలివీర్యుఁడును, దేవమనుష్యులయందు పుణ్య తేజస్సును దీపింపఁజేయువాఁడును - కావుననే మహాపురుష దిగ్

కరుణ దగువాఁడును, కృష్ణపక్షపగతుఁడును, శుక్రపక్షప్రభుఁడును, ప్రియదర్శనుఁడును, అప్రతిహతచతుర్విదియుఁడును, దేవత సహస్రజ్యోతిర్గుణ మండితుఁడును, ధ్యాన మోక్షజ్ఞానమండలుఁడును, బోధ్యంగ సుఖ రత్నశక్తిరణుఁడును, బుద్ధవిబుద్ధమనుజుముద విబోధకుఁడును, మహాపురుష చంద్ర సమ చతుష్పర్వ ద్వీపానుపరీతుఁడును, సప్తప్రయోగుఁడును, అప్రతిహతబుద్ధియు, దశభుజలకర్మ పథభ్రతతపస్వియు, సుసమ్మద్ధి ప్రపూర్ణ విశేష గమనాభిప్రాయుఁడును, అప్రతిహత ధర్మ రాజావర ప్రవరధర్మ రత్నచక్రప్రవర్తకుఁడును, చక్రవర్తి వంశకులౌదితుఁడును, గంభీర దురవగాహ ప్రతిత్వ సముత్పాద సర్వధర్మ రత్న పరిపూర్ణుఁడును, అత్యుత్తమ విపుల విస్తీర్ణారంభ జ్ఞానశీల జేలానతిక్రమణుఁడును, మహాపద్మగర్భక్షణుఁడును, సాగరవరధర విపులబుద్ధియు, పృథ్వీపైజీవాయు సమ చిత్తుఁడును, మేగుకల్ప దృఢబలాప్రకంపమా నుఁడును, అనునయ ప్రతిఘాపగతుఁడును, గగన తలవిమల విపులాసహృ విస్తీర్ణబుద్ధియు, అధ్యా శయసుపరికుఁడును, సుదర్శితదానుఁడును, సుకృతపూర్వయోగుఁడును, సుకృతాధికారుఁడును, దత్త సత్యంకారుఁడును, పర్యోషిత సకల భుజలమూలఁడును, వాసీతవాసుఁడును, నిర్మాణమువలె సర్వభుజములకును మూల మైన వాఁడును, సప్తసంఖ్య కలకల్పములందును సముదానీతము లగుమూలకందములు కలవాఁడును, సప్తవిధదానములు కలవాఁడును, పంచ దీప ప్రభుత్వాక్రయా వస్త్రవనేవీతుఁడును, కాయక ముగా త్రివిధమును, వాక్కుచే జతుర్విధ మును, మనస్సుచే వివిధమును నగుసుచరిత్రము కలవాఁడును, దశభుజలకర్మ పఠాదాన నేవీతుఁడును, చత్వారింశ దంగ సమన్వ్యాత సమ్యక్ ప్రయోగము నానీంచినవాఁడును, చత్వారింశ దంగసమన్వ్యాత సమ్యక్ ప్రణిధాన ప్రణి హితవంతుఁడును, చత్వారింశ సమన్వ్యాత సమ్యగధ్యాశయ ప్రతియత్న వంతుఁడును, చత్వారింశ దంగ సమన్వ్యాత సమ్యగ్మోక్ష పరిపూరితవంతుఁడును, చత్వారింశదంగ సమన్వ్యాత సమ్యగధిముక్తి నూత్రికృతుఁడును, నలువది యైన బుద్ధకోటినియుత శతసహస్ర ములం దనుప్రభజితుఁడును, ఏలబదియైదు బుద్ధ

కోటినియుత శతసహస్రములందు దానము లానర్చినవాఁడును, అరచతురము లగుప్రత్యేక పెద్దకోటిశతములం దధికారము కలవాఁడును, అప్రమేయాసంఖ్యేయము లగుసత్యములను సర్వ మోక్షములను పొందించువాఁడును, అనుత్తర మగుసమ్యక్సంబోధి నభిసంయోగుకాముఁడును, ఏకజాతి ప్రతిబద్ధుఁడును, ఇది విని తుషితవర భవనమున నున్నవాఁడును, శ్రేష్ఠిశత్రు వనుడేవ పుత్రోత్తముఁడును, సర్వదేవ సంఘములచే సంపూజ్యమానుఁడును, అందుండి జారి భూలో కమున నుత్పన్నుఁడైనబోధిసత్తువుఁడు శీఘ్ర కాలముననే లోకోత్తర మగుసమ్యక్సంబోధిని బోధింపగలఁడు.

ద్వాత్రింశద్భూమి సహస్ర ప్రతిసంస్థి తమును, విత్తనిర్యావృతాంతరణ గవాక్ష కూటాగార ప్రాసాదతల సమలంకృతమును, ఉన్నతచృత్రధ్వజపతాక రత్నకింకిణీ జాల వితానవ్యాప్తమును, మాందారవ మహా మాందారవ పుష్ప సంసరణ విస్తృతమును, అపసరః కోటి నియుత శత సహస్ర సంగీతి సంప్రచలితమును, అతి ముక్తక - చంపక - పాటల - కోవిదార - సుచిలింద - మహాము చిలిం - దాశోక - న్యగ్రోధ - తిందుక - సన - కర్ణికార - కేసర - సాల రత్నవృక్షోపశోభిత మును, హేమజాల సంఘన్నమును, పెద్ద పూర్ణ కంభములలో శోభించుచున్నదియును, సమ తల పూర్ణహాపశోభితమును, జ్యోతిర్మాలికా సుమనోవంతమును, దేవకోటి నియుత శత సహస్రాభిముఖ నయనావలోకితా లోకమును, మహా విపుల ధర్మసంగీతి - సర్వకామ - రతి - క్షేళ - చెప్పదనమున వ్యపగతము లగునఖిల శ్రోధమాన మదదర్శాపనయము కలదియు, ప్రీతి - ప్రసాద - ప్రమాదులచే నుత్తమగు విపులస్వృత్తిని కలిగించునదియు నగు మహా విమానమున సుఖోపవిష్టుఁడై, మహా ధర్మసం కథనమున బ్రహ్మత్వము కాఁగా, చతురశీతి తూర్వ సంగీతి సహస్రధ్వనులచే పూర్వకుభ కర్మోపచయములచే నాబోధిసత్తున కీ సంచో దనాగాథలు వెలువడినవి - అవి—

స్మరవిపులపుణ్యనిచయ [కారికా,
స్మృతిమతిగతి మనంత ప్రజ్ఞాప్రభా
అతులబలవిపులవిక్రమ
వ్యాకరణం దీప సహానాస్తి.

స్మరవిపులనిర్మలమన
క్రిమల మల ప్రసీన కాంతమదదోపం,

కుభవిమలకుదచిత్తా
దామచక్రీ యాదృశాలి పురే. 2

స్మర కలకలీనా శమభం
శీలవ్రతం త్నమా దమం నైవ,

వీర్యబల ధ్యాన ప్రజ్ఞా
నిషేచితా కల్పకోటి నియుతాని. 3

స్మర స్మర అనన్యకీర్తే
సంపూజితాయేతి బుద్ధనియుతాని,

సర్వాత్ కరుణాయమానః
కాలోయం మా ఉపేక్షస్య. 4

ద్యౌవ చ్యవ హి చ్యుతి విధిజ్ఞా
జరామరణకేళనూదనా వీరబా,

సముదీక్ష్య నే బహువో
దేవామరనాగయత్కంధర్వాః. 5

కల్పసహస్ర రమత్వా
త్పీర్త్వా స్త్యంభసీవ సముద్రే,

పాదు భవ ప్రజ్ఞాత్పప్త
తర్వయ జనతాం చిరతృపార్తామ్. 6

కిం చాప్యనిందితయశ
స్త్వం ధర్మరతిరతిశ్చ స చాసి కామరతః,

అథ చ పునరమలనయనా
అనుకంపా సదేవకం లోకమ్. 7

కిం చాపి దేవనయంతాః
శ్రుత్వా ధర్మం న తే నితృప్యంతే,

అథ చ పున రక్షణగతా
నపాయ సంపానపేక్షస్య. 8

కిం చాపి విమలచక్షో
పశ్యసి బుధాః దశదిశి లోకే,

ధర్మం శృణోష్యి చ తతః
తం ధర్మవరం విభజ లోకే. 9

కిం చాపి తుషితభవనం
తవ పుణ్యక్రయాభిశోభతే శ్రీమాన్,

అథ చ పున కరుణమానస
ప్రవర్న్ జంబుధ్వజే వర్న్ మ్. 10

సమతీర్థ్య కామధాతుం
దేవా యే రూపధాతుకా నేకే,

సర్వే త్యభినందంతే
స్ఫురేయ సిద్ధివ్రతో బోధి. 11

నిహతాలిమారకర్మా
జితా స్వయాన్తే కఠిని కా నాథా,

కేన సకలగతతిబోధీ
కాలోయం మా ఉపేక్షస్య. 12

క్షేణాగ్నినా ప్రదీపే
లోకే త్వం వీర! మేఘవద్యావ్యపః,

అభినర్వామృతవర్న్
శమయక్షేణాన్నరమ రూణాత్. 13

త్వం వైద్యధాతువశల
చిరాతురాన్ సత్యవైద్య సత్యవాత్,

త్రివిష్టాక్షాగదయోగై
ర్నిర్వాణసుఖే సవయ శీఘ్రమ్. 14

అశ్రుత్వ సింహనాదం
క్రోష్టుకనాదం నదం తస్యవ్రహ్మః,

నద బుద్ధసింహనాదం
త్రాసయ పరతీర్థి కళ్యగాలాత్. 15

ప్రజ్ఞా ప్రదీపహస్తో
బలవీర్యబలాదిహో ధరణిమంతే,

కరతలవరణ ధరణీం
పరా హనిత్వా జినహి మారమ్. 16

సముదీక్ష్య నే పాలా
శృతురో యేతుభ్య దాస్యతే పాత్రమ్,

శ్రాకాశ్చ బ్రహ్మ నయంతా
యే జాతం త్వాం గ్రహీష్యంతి. 17

వ్యవలోక యాభియతా
మలరత్నమలోదితా మలకలీనా,

యత్ర సి త్వా సుమతే
దర్శ్యష్యసి బోధనత్వచరితమ్. 18

యత్రైవ భాజనేస్త్రికా
మణిరత్నం తిష్ఠతే భవతి శ్రీమాన్,

మణిరత్నం విమలబుజే
ప్రవర జంబుధ్వజే వర్న్ మ్. 19

ఏవం బహుప్రకారా
సంగీతి రవాను నిశ్చరా గాథా,

చోదంతి కరుణామనసం
అయం స కాలో మా ఉపేక్షస్య. 20

[వీని యభిప్రాయ మిది—

1. విపులపుణ్యనిచయము గలవాడా!

స్మృతి, మతి, గతి, అనంత మగుప్రజ్ఞ,
తేజస్సు కలిగించువాడా! అతుల మగుబలము

కలవాడా? దీపసహాయముననే విశేషకార్య
కరణము జరుగును. ఇది తలంపుము.

2. విపుల మై నిర్మల మగుమనస్సు కల
వాడా! త్రిమలముల మూలిన్యమును నశింపఁ

జేయువాడా! కాంతించిన మదదోషము కలవాడా! శుభవిమలశుభచిత్తము కలదియు, దామచరియు నగుదానిని స్మరింపుము.

8. ఈ తమకులమునఁ బుట్టుట, ఆకల నడచుట, శీలవ్రతము శమదములు, వీర్య - బలఁ ధ్యాన - ప్రజ్ఞలు, కల్పకోటి నియంత్రసంఖ్యములై కేవింపఁబడుచున్నవి. ఇది తలంపుము.

4. పాటి లేనీతి కలవాడా! బుద్ధనియు తములు పూజింపఁబడినవి. అన్నింటియొడఁ గరుణ కలవాడవై కాలమును గమనింపుము. దీనిని తలంపుము. ఈ సేవీంపకుము.

5. ఓ చ్యుతివిధివాడా! పామ్యు. పామ్యు. జేవామరనాగ యక్షిగంధర్వలు కైక్కురు జరామరణ కేశములను నశింపఁజేయు విరజ నాతురతతో జూచుచున్నారు.

6. కల్పసహస్రములు భోగముల ననుభవించినను, సముద్రమునందు నీటికివలె తృప్తి యుండదు. ఓ మదనా! మంచివాడవు కమ్ము. ప్రజాతృప్తుడవై చిరకాలము దప్పించే బాధ పడుచున్న జనసమూహమును తృప్తిని పొందించుము.

7. మఱియు, అనింత మగుయశస్సు కల నీవు ధర్మాభిరతియం దానకుడవై, శరీరమునం దాన కని విడిచి, నిర్మలదృష్టి కలవాడవై వైవర్తలతోఁ గూడినలోకముపై దయ చూపుము.

8. మఱియు, జేవయుతు లగులోకు లందఱును ధర్మమును విస్తూత్రమునఁ దృప్తిని పొందరు. రక్షణ పొందియే తృప్తు లగుదురు. కావున వారి యనపాయసంఘల సేవీంపుము.

9. నిర్మలదృష్టి కలవాడా! లోకమున దశదిశలందును నీవు బుద్ధులను చూచుచున్నావు. వారివలన ధర్మమును లోకమున వివరింపుము.

10. మఱియు, సంపదలతోఁ జలయుతుపిత భవనము నీ పుణ్యసంపదచే శోభించును. మఱియు దయాయత మగుమనస్సుకలవాడా! జంబూద్వీపమున దయావర్షమును వర్షింపుము.

11. ఆశేకు లైనదేవతలు కామధాతువు సత్రిక్రమించి, రూపధాతుకు లయి యున్నారు. వారు నిన్ను శోనియాధుచున్నారు. సిద్ధివ్రతుడ

వయి బోధిని స్పృశింపుము.

12. నిహత మైనమారకర్మ కలవాడా! ఇతరు లగువత్సరీ నాథులు నీచే జయింపఁ బడిరి. ఎవరివలన సకలగతులను చెలిసికొందువు? ఈ కాలము నుపేక్షింపకుము.

13. ఓ వీరుడా! కేశము లనునన్నిచే బాగుగా తప మైనలోకమునందు నీవు మేఘము వలె వ్యాపించి, అమృతవర్షము నభివరింపుము. నరులయొక్కయు, దేవతల యొక్కయు కేశము లను కాంతింపఁజేయుము.

14. నీవు వైద్యధాతుకులఁడవు. సత్య వంతుడవు. నిజ మైనవైద్యుడవు. మువ్వధము లగు రోగనాశకయోగములచే శిష్యులుగా నిర్వాణసుఖములను కల్గింపుము.

15. సింహగర్జనను వినినంత నేవు నక్కలు నిర్భీకము లయి యజుచుండును. నీవు బుద్ధి సింహగర్జన నొనర్చి పరు లగువత్సరీగృహములను భయపడఁ జేయుము.

16. ధరణిమండలమునందు ప్రజ్ఞ యను గొప్ప దీపము హస్తమునందుఁ గలవాడా! బలవీర్యములతోఁ బ్రకాశించువాడా! కరతలమున ధరణిని కొట్టి మారుని జయింపుము (?)

17. బ్రహ్మ్యంత్రాదులతోఁ గూడిన నలురు లోకపాలురును నిన్ను నిరీక్షించుచున్నారు. నీకు పాత్రము నీయఁగలరు. జాతుడవైన నిన్ను గ్రహింపఁగలరు.

18. గొప్పకీర్తి కలవాడా! రత్నమువంటి కులమున నుద్భవించినవాడా! కులీనుడా! బాగుగా నవలోకింపుము. ఓ సుమతీ! ఆచట నుండి బోధిసత్తుని చరిత్రమును దర్శింపఁ గలవు.

19. మణిరత్న మున్న యీ భాజనమునందే సంపదలు వెలయుచుండును. విమల మైనబుద్ధి కలవాడా! నీవు జంబుద్వీపమునందు మణి రత్నవర్షమును వర్షింపుము.

20. ఈ విధముగా బహుప్రకారములైన సంసీధిధ్వనులతోఁ గూడినగాథలు వెలసినవి. అది దయామానసుని ప్రోత్సహించుచున్నవి. ఇదియే సరి యైనకాలము. దీని నుపేక్షింపరాదు. (సశేషము)

పాలీ భాషా వాఙ్మయాలు

శ్రీ కోరాడ మహాదేవశాస్త్రిగారు

—: ౦ :—

ప్రాచీనాద్యులు హిందూదేశమునకు వచ్చి నిర-
పడినతరువాత వారి భాషయొక్క పరి-
ణామచరిత్రను పరిశీలించినచో దానిని మూడు
యుగములుగా విభజింపవచ్చునని తెలియు-
చున్నది. మొదటిది ప్రాచీనాద్య భాషా-
యుగము, రెండవది మధ్యాద్య భాషా యుగము,
మూడవది ఆధునికాద్య భాషా యుగము అని
పేర్కొనవచ్చును. ఈ యుగభేదములు ఆర్య
భాషలో కాలక్రమమున ధ్వని సంప్రదాయ
ములలోను, వ్యాకరణ రీతులలోను గలిగిన
మార్పులను బట్టి యేర్పడుచున్నవి. మొదటి
యుగమునకు సంస్కృతము, రెండవయుగము-
నకు ప్రాకృతములు, మూడవ యుగమునకు
ఆధునికాద్య భాష లగు హిందీ, బెంగాలీ,
మరాఠీ, గుజరాతీ మొదలగు భాషలు నిదర్శన
ములు. పాలీ వీటిలో మధ్యయుగమునకు
చెందిన ఒక ప్రాకృత భాషాభేదము.

హిందూద్యుల రీతమునకు వచ్చినప్పుడు
వారు ఋగ్వేదమునకు మూల మైనవైదిక
సంస్కృతమును వ్యవహరించుచుండెడివారు.
అనాటికే వారి భాషలో కొన్ని అవాంతర
భేదము లేర్పడి యుండెనని ఆధునికవిమర్శకుల
యభిప్రాయము. ఋగ్వేదభాష కొంత పరి-
ణామమును పొంది తాళిక సంస్కృతముగా
నేర్పడినది. పాణిని కాత్యాయన పతంజలు
లీ భాషకు లక్షణ మేర్పరచిన తరువాత కొంత
కాలమున కిది గ్రాంథిక భాషగా నిరపడి
పోయెను. ఇతర వైదిక మాండలికభేదము
సంస్కృతముకంటె విశేషతర పరిణామమునకు
లోనై ప్రాకృత భాషలుగా మారినవి. తాళిక
సంస్కృతము ప్రాచీనాద్య భాషామహాయోగే
యుండగా ప్రాకృత భాషలు మధ్యాద్య భాషా
వనకు చెందుచున్నవి.

ప్రాచీనాద్య భాషలు మధ్యాద్య భాషలుగ
మారుటలో అనార్య భాషాసంపర్కము కూడ
ఎక్కువ పని చేసిన ధనుటకు సందేహము లేదు,

ఆర్యులు హిందూదేశ వాయవ్యదిశనుండి
తూర్పువై పునకు వ్యాపించినకొలది అనార్య
జనులతో సంపర్క మెక్కువగుచు వచ్చెను.
బుద్ధునకు వంద, రెండువందల సంవత్సరములకు
పూర్వమే బ్రాహ్మ్య లని పిలువబడిన అనైది-
కార్యుల భాషలో ప్రాకృత భాషా సంప్రదా-
యములు హెచ్చుగా కనబడ జూచినవి.
ప్రాకృత భాషారూపములు యజుర్వేదము
లలోను బ్రాహ్మణములలోను అక్కడక్కడ
కనబడుచున్నవి. శేఫముతో కూడినశబ్దము
లందు మూరస్వీకరణము ప్రాకృతములో సమా-
జము : సం. ౧౦౦౧—ప్రా. ౧౦౦౩; సం.
వృద్ధ—ప్రా. వృద్ధ; సం. వృద్ధి—ప్రా. వృద్ధి.
ప్రాచీనాద్య భాషలోను ఇట్టి మార్పుతో
కూడినరూపములు గలవు: వికటఽవికృత;
దండ < * దంద్ర (పోల్చి చూడు. గ్రీకు
డెండ్రోస్); $\sqrt{పత్}$ < $\sqrt{ప్రప్}$, సంయుక్త
వాలుల సమీకరణము ప్రాకృత భాషా ప్రధాన
లక్షణములలో నొకటి. ప్రాచీనకాలములో నీ
ధ్వనిపరిణామమున కుదాహరణముగా మేచ్చ
(< * మేచ్చ) మొదలగు రూపములు కలవు.
బ్రాహ్మణముల కాలము నాటికే బ్రాహ్మ్య లను
వారు మగధదేశమున విసారముగా నుండిరి.
ప్రాచ్యదేశపు జనుల యుచ్ఛారణ పరిపాటిని
గురించి తాండ్య బ్రాహ్మణ మిట్లు చెప్తు-
చున్నది. 'అదురు క్షవాక్యం దురు క్షమాహూర్
.....అదీక్షితా దీక్షిత వాచం వదన్తి.' వీరి
భాషతో పోల్చి చూచినప్పుడు ఉత్తర
(వాయవ్య) దిశ నున్నవారిభాష ఎక్కువ పరి-
శుద్ధమైనదిగా తలంపబడుచుండెడిది. 'తస్మాద్
ఉద్ధిచ్ఛాండిశి ప్రజ్ఞాతతరా వాగుద్యత, ఉదం
చ ఉ ఏవయంతి. వాచం శిక్షితం యో
వాతత ఆగచ్ఛతి, తస్య వా క్షుక్రామంత ఇతి'
(కాశీతీకీ బ్రాహ్మణము). ఇట్లు వైదికమాండ-
లిక భాషలో కాలక్రమమున స్వతస్సిద్ధము
గను అనారి భాషా సంపర్క

జరిగిన మొదటి శాసనసభలో ఈ శాసనసభలో గ్రంథముల రచన జరిగిన దని చెప్పవచ్చును. మరల నూరుసంవత్సరములకు తరువాత వైశాలిపట్టణములో జరిగిన రెండవసభలో ఇది విస్తృతము లయ్యెను. అశోకుని ఆధిపత్యమున జరిగిన మూడవ మతసభలో తిపిటకములు సరిగా దిద్దబడి వాని స్వరూపము గూర్చిన తుదినిర్ణయము చేయబడెను. ముఖ్యముగా నీ సభలో అభిధమ్య పిటకముయొక్క స్వరూపము నిరూపింపబడినట్లు తెలియుచున్నది. ఇందులో బుద్ధుని బోధనలను గురించిన తపస్ అభిప్రాయములు కొన్ని తొలగింపబడినవి. మరియు విదేశములకు శాస్త్రప్రచారకులను పంపవలసిన దనుతీర్మానము కూడ ఇంచే చేయబడినది. ఈ తీర్మానము ననుసరించియే అశోకుని కుమారుడగు మిహిందుడు నాతడు శాస్త్రధర్మప్రచారమునకై సింహళదేశమున కేగెను.

బుద్ధభగవానుని అభిభాషణములు, ఆతనిని గూర్చిన కథలు, ధర్మనియమములు, వానిని గూర్చిన వ్యాఖ్యానములు ఇరవైయొక పిటకములలో ప్రోగు చేయబడి యున్నవి. వినయ పిటకము శాసనమతగురువుల నియమములను గూర్చియు, సుత్తపిటకము బుద్ధుని యుపదేశములను గూర్చియు, అభిధమ్యము శాస్త్రజ్ఞానమును గూర్చియు తెలుపును.

వినయపిటకము :

శాస్త్రసన్యాసుల ఆశ్రమధర్మములను, నియమములను వివరించును. సంఘములో క్రొత్త బారిని చేర్చుకొనువిధానము, ఆయాకాలము లందు చేసిన పాపములను బహుకొనుట, వైద్య సహాయము చేయుపద్ధతులు, వారిలో వారికి వివాదములు, వైషమ్యములు గలిగినప్పుడు ఆచరింపవలసినరీతులను గురించియు ఇందు వివరింపబడి యున్నది.

సుత్తపిటకము :

శాస్త్రజ్ఞానములలో సుత్తపిటకము చాల ముఖ్యమైనది. బుద్ధబోధనలను తెలిసికొనుట కీ గ్రంథము చాల ఉపకరించును. ఇందు 5 భాగము లున్నవి. వీనికి దీఘనికాయము, ముల్లిమునికాయము, సంయమతనికాయము, అంగుత్తనికాయము, ఖుద్దకనికాయము అని పేర్లు. నికాయము లనుటకు బదులు ఆగమ

ము లనుపేరులో (దీఘాగమము...అని) కూడ వీనిని వ్యవహరింతు రట! ఈ అలవాటు ఈ తర శాస్త్రవాద్యయమున ఎక్కువగా కలదు. సుత్త పిటకము మొదటి నాలుగుభాగములు బుద్ధ ప్రవచనములతోను, ఆతని శిష్యుల అభిభాషణములతోను, వాదములతోను కూడి యున్నవి. రచన చాలవరకు గద్యములో నుత్పది. అచ్చటచ్చట పద్యరచనయు గలదు. దీఘనికాయము లోని 16 వ సూత్రమునకు మహాపరినిర్వాణ సూత్ర మని పేరు. ఇందు బుద్ధదేవుని అంత్య దినములలో జరిగినవిషయముల వర్ణన గలదు. సంయమతనికాయములో ముఖ్యమైనది ధర్మచక్ర ప్రవర్తన సూత్రము. ఇందు బుద్ధుని ప్రథమ ధర్మోపన్యాసము గలదు. సుత్తపిటకముయొక్క 5 వ భాగ మగు ఖుద్దక నికాయములో ఈ గ్రంథములు ప్రధానమైనవి.

1. ఖుద్దక పాఠము. ప్రతిదినము బాధులు చేయుప్రాసనలతో కూడినది. 2. ధమ్యపదము.

ఇది 428 ధర్మోపదేశకము లగుపద్యముల సంకలన గ్రంథము. ఇందు సగము పైగా పద్యములు శాస్త్రజ్ఞానములలోనివే. ఇవి గాక దేశమున వ్యాప్తి గాంచినవి మరొకొన్ని పద్యములు కూడ నిందు చేర్చబడి యున్నవి.

3. ఉదాసగ్రంథము. బుద్ధుని అభిభాషణము లిందు పద్యరూపమున నున్నవి. 4. ఇతివుత్తుక.

బుద్ధుడు చెప్పిన సీతినూత్త లిందు గలవు. 5. సుత్తనిపాత. ఇందలి ఐదు భాగములలో పారాయణ వగ మనునది ఒకటి. ఈ వగములో బవేరి అను నాతని పదునారుగురు శిష్యులు

బుద్ధుని అడిగినప్రశ్నలు వాని కాతడు చెప్పిన ఉత్తరములు గలవు. 6. విమానవత్తు. జీవితమున నొసవ్చినసత్కార్యముయొక్క ఫలితముగా దేవతలు నివసించుస్వర్గ ప్రాసాదముల వైభవమును వర్ణించునది.

7. జీతవత్తు-జీవితమున నొసవ్చిన పాపపరిహారముగా ప్రేతములు అనుభవించు దుఃఖినితని వర్ణించును.

8—9. ఛేరగాథలు, ఛేరీగాథలు-శాస్త్రసన్యాసులు, సన్యాసినులు చెప్పిన సంకలన గ్రంథములు. 10. జాతకములు. బుద్ధుని పూర్వజన్మవృత్తాంతములను తెలుపుకథ లిందు

గలవు. ఇవి గద్యపద్యాత్మకములు, వీనిలో

పద్యభాగములు గద్యభాగములకంటె మత సంప్రదాయము కలవి.

ఇవి గాక ఖండక నికాయములో బుద్ధుని పూర్వజన్మకథలను వర్ణించు మరికొన్ని భాగములు కలవు.

అభిదమృతిపీఠికము :

ఇందు ధర్మశివరణమే గాని వేదాంత తత్వమేమియు గానరాదు. ఇందు నీతి, మనస్తత్వము, జ్ఞానస్వరూపము మొదలగు వివిధ విషయముల వివరణలు గలవు. రచన శాస్త్రపద్ధతిని నడచినది. అభిధమ్యమునకు బర్మాదేశమున నేకువ గౌరవప్రచారములు కలవు.

బౌద్ధధర్మములను బోధించు గ్రంథములకు కాలక్రమమున ననేకము లగువ్యాఖ్యానములు బయలుదేరినవి. మిహిందుడు క్రీస్తుకు ముందు 807 వ సంవత్సరములో సింహళమునకు బోయినప్పుడు పీఠికములనే గాక వానికి వ్యాఖ్యానమగు 'అత్తకథ' యనుగ్రంథమును కూడ తీసికొని వచ్చెను. సింహళములో బుద్ధఘోషుడు రచించిన వ్యాఖ్యానములు ద్వీపవంశము మొదలగు చారిత్రిక గ్రంథములు దీనిపైనే ఆధారపడి రచింపబడినట్లు తెలియుచున్నది.

బుద్ధఘోషుడు క్రీ. శ. 5 వ శతాబ్దములో నుండిన ప్రసిద్ధ వ్యాఖ్యానకర్త. అతనికి పూర్వము సింహళములో వ్యాపిగాంచి యుండిన పాలీగ్రంథములలో నెత్తిపక్కరణము, పెటకోపదేశము అనునవి ముఖ్యములు. బౌద్ధధర్మమును తెలిసికొనుట కివి మార్గోపదేశికలు. వీనిని బుద్ధుని శిష్యులలో నొక డగుమహాకచ్చాయనుడు రచించినట్లు చెప్పదురు.

మిలిందపస్స అనునది మరియొక ప్రాచీన గ్రంథము. ఇది మిలిందునకును థేగ నాగస్సేనునకు బౌద్ధధర్మములను గురించి జరిగిన సంభాషణరూపముగా రచింపబడినది. ఈ

మిలిందుడు క్రీస్తు పూర్వము రెండవ శతాబ్దంతమున ఇండియాకి రాజగు మినాండరని నిర్ణయింపబడినది. ఇతడు బౌద్ధధర్మమునం దాదరము కలవాడు.

బౌద్ధవేదములకు వ్యాఖ్యానము వ్రాసినవారిలో బుద్ధఘోషుడు ప్రసిద్ధుడు. ఈతడు హిందూదేశమున బుద్ధగయ సమాపములో బ్రాహ్మణవంశమున జన్మించెను. క్రీ. శ. 413

ప్రాంతమున సింహళమును పరిపాలించిన మహానామ దేవరాజుకాలములో నీతడు సింహళమునకు వచ్చెను. అచ్చట బౌద్ధమతమును స్వీకరించి అనేకగ్రంథములను వ్రాసెను. అనూరాధపురములోని మహావిహారములో నివసించుచు అక్కడనుండియే తన ప్రసిద్ధగ్రంథమగు వినుద్ధి మగ్గము, జాతక కథలపై వ్యాఖ్యానములు రచించెను. బుద్ధఘోషునితో పాటు చెప్పదగిన ప్రసిద్ధ వ్యాఖ్యాతలు బుద్ధదత్తుడు, ఆనంద్రుడు, ధమ్మపాలుడు. వీరందరు ఇందుమించు సమకాలికులు. ఇంకను వీరిశిష్యులలో వ్యాఖ్యానములను రచించినవారనేకులు కలరు.

పండ్రెండవ శతాబ్దమున మొదటి పరాక్రమబాహుకాలములో సింహళమున మరల గొప్ప సాహిత్యసంచలనము గలిగినది. ఈమహారాజు ఆధిపత్యమున అనేకథలకు వ్యాఖ్యానములు వ్రాయించునుదేశముతో మహాకస్సపుడనువాడు ఒక మహాసభను సమావేశపరచెను. దీనిమూలముగా నీకాలమున టీకారచనమునకు విశేషప్రోత్సాహము కలిగినది. టీకాగ్రంథముల నీకాలమున రచించినవారిలో సారిపుతుడు, నాతని శిష్యులు ప్రధానులు. సారిపుతుని శిష్యులు మతచరిత్రనుగూర్చియు దాతావంశము, గూపవంశమువంటి గ్రంథములను వ్రాసిరి.

పదునేనవ శతాబ్దమునుండి బర్మాదేశమునందలి బౌద్ధసన్యాసుల రచనలు ప్రాముఖ్యము జెందినవి. వారు ప్రధానముగా అభిధమ్యమును గూర్చి పరిశ్రమ చేసిరి. నరపతి రాజుకాలము (1442-68) నందుండిన అనియవంస అను నాతడు అభిధమ్యతత్వి భావనీ అను నొక టీకయు, జాతకకథలను గూర్చి జాతక విశోధన మనుగ్రంథమును రచించెను.

పదునారవ శతాబ్దమున వగరు ధమ్మనత్త మను తెలంగా భాషలో నున్న గ్రంథము మనుసార మనుపేర పాలీలోని కనువదింపబడెను. వగరు ధమ్మనత్తము 18 వ శతాబ్దమున అంతకు పూర్వము ధమ్మలిలాసుడు వ్రాసిన గ్రంథముపై ఆధారపడి రచింపబడినట్లు తెలియుచున్నది. మనసారము బర్మాదేశమున న్యాయశాస్త్రమునకు మూలాధార మైనగ్రంథము.

చరిత్రగ్రంథములు : సింహళదేశ చరిత్ర గ్రంథములలో ప్రధానమైనవి దీపవంశము, మహావంశము అనునవి. మొదటిది బుద్ధభూషినికి పూర్వము రచింపబడినది. ఇది క్రీ. శ. 325-352 మధ్య పాలించిన మహాసేనుని రాజ్య కాలమువరకు గల చరిత్రను చెప్పుచున్నది. మహావంశమును మహానామ డనువాడు రచించెను. ఇందు చాలవరకు దీపవంశములోని కథా విషయములే పద్మరూపమున వర్ణింపబడినవి.

బర్మా సింహళ దేశములలో మతగ్రంథములే గాక పాలీభాషకు సంబంధించిన లక్షణ గ్రంథము లనేకములు రచింపబడినవి.

పాలీభాషయొక్క లక్షణ గ్రంథముల చరిత్ర మహాకవ్యమును డనువాని కాలము నుండి ప్రారంభ మగును. అతడే ఈభాషకు ప్రథమ వ్యాకరణకర్త. ఈ కవ్యాయనడు బుద్ధుని ముఖ్యశిష్యులలో నొక డగుకవ్యాయ నుడే నని చెప్పుదురు గాని అధునికపండితులు దానిని వాస్తవముగా నెంచరు. ఈతడు 5 వ శతాబ్దములో నున్న బుద్ధభూషినికి తరువాతి వా డని తలంచుచున్నారు.

పాలీ వ్యాకరణమునకు మూడు భిన్న శాఖలు కలవు. వానికి కవ్యాయన, మొగ్గలూన, సుద్ధ నీతి యనువ్యాకరణమును వ్రాసిన అగ్రవంశ అనువారు మూలపురుషులు. మొదటిశాఖ హిందూదేశమున పుట్టినను సింహళమున కాలింత్ర వ్యాకరణసంప్రదాయము ననుసరించి వర్ణింపబడినది. రెండవది పాణిని, చంద్ర, కాత్యాయనుల వ్యాకరణ పద్ధతుల ననుసరించి సింహళములోనే బయలుదేరినది. మూడవశాఖ బర్మాదేశమున వృద్ధి నొందినది. వీనిలో కవ్యాయనని అనుసరించినశాఖయే ప్రాచీనము.

మిగిలిన రెండింటిలో సద్దనీతి శాఖ మొగ్గలూన శాఖకంటె ప్రాచీనము. ఈమూడు శాఖలలోను అనేకము లైనగ్రంథములు వ్యాకరణ ధ్వంద్వాలంకారములకు సంబంధించినవి కలవు. ఈ గ్రంథజాల మంతయు ఇంకను ప్రకటితము కాలేదు. పోయినవి పోగా తక్కినవి కొంత వరకు సిలోను బర్మా దేశములలో ప్రకటింప బడినవి. ప్రకటితము లైనగ్రంథములలో ప్రధానము లైనవి కొన్ని క్రింద నూచింపబడుచున్నవి.

కవ్యాయనగంధ లేక కవ్యాయన వ్యాకరణము. జంబూద్వీప నివాసి యగుకవ్యాయనడు

వ్రాసినది. ఇందు 8 భాగములు గలవు. అం దొక్కొక్క భాగములోను నూత్రము, వృత్తి, ప్రయోగము, న్యాసము అనుప్రకరణములు గలవు. కవ్యాయనభేద మనుగ్రంథమునుబట్టి దీనిలో నూత్రభాగము కవ్యాయనడు, వృత్తి సంఘనంది, ప్రయోగము బ్రహ్మదత్తుడు, న్యాసము విమలబుద్ధి అనువారు రచించినట్లు తెలియుచున్నది. కవ్యాయనని నూత్రములు శర్వవర్మ కాతంత్రము, పాణినియవ్యాకరణము ననుసరించి యున్నవి.

కవ్యాయన భేదము లేక కవ్యాయన భేద దీప్తికా వైవ్యాకరణమున కొక ముఖ్యమైన వ్యాఖ్యానగ్రంథము. ఇది ధర్మానందకృత మని గంధవంశమున కలదు. కాని కొందరు 14 వ శతాబ్దములో మహాయను డనునాతడు దీనిని రచించెనని తలంతురు. కవ్యాయన భేద మహాదీకా, సారత విశాసినీ అని యీ గ్రంథ మునకు రెండు టీకలు గలవు.

మొగ్గలూన వ్యాకరణము : సింహళమున థేరమొగ్గలూనుచే రచితము. దీనికి సదలఖణ మని పేరు. కవ్యాయన వ్యాకరణము కంటె కొంత భిన్న స్వరూపము గలది. ధాతువర్గీకరణ విషయమునను, వ్యాకరణ సంజ్ఞల విషయము నను కవ్యాయన వ్యాకరణముకంటె ప్రత్యేకమైనది. మొగ్గలూను 12 వ శతాబ్ది రెండవ భాగమున అనూరాధ పురములో నివసించి యుండెను.

పయోగి సిద్ధి - మొగ్గలూనుని శాఖకు కేంద్రిన వ్యాకరణములలో గొప్పది. సమగ్రమైనది. దీనిని సింహళదేశీయు డగు మేధంకరుడు 18 వ శతాబ్దములో రచించెను.

పదసాధన-మొగ్గలూనుని వ్యాకరణమునకు సంగ్రహరచన. ఇందు శబ్దము, సంధి, సమాసము, క్రియ, ఉపసర్గలు, పరస్పరలు అను విషయములను వివరించు ఆరు ప్రకరణములు గలవు. ఇదియు సింహళమున రచింపబడినది. మొగ్గలూనుని శిష్యు డగుపియడస్సి 12 వ శతాబ్దములో రచించెను.

పద్దనీతి : బర్మాదేశములలో రచింపబడిన వ్యాకరణ గ్రంథములలో నిది మిక్కిలి ప్రధానమైనది. క్రీ. శ. 1154 లో అగ్రవంశుడు దీనిని రచించెను. ఇత డా కాలమున నరపతి సిఘ డనుబర్మారాజునకు మతబోధకుడు గా

ఆంధ్రవాఙ్మయంలో బౌద్ధసాహిత్యం

శ్రీ నిడుదవోలు వేంకటరావుగారు

— : 0 : —

ఆంధ్రదేశములో మతసంస్కారములు, వాని పరిణామములు అవగాహన చేసికొనుటకు, తెలుగుభాషయొక్క పుట్టుపూర్వోత్తరాలు తెలిసికొనుటకు బౌద్ధమతగ్రంథాలే ఆధారాలుగా నున్నవి. మతాలకీ, భాషాపరిణామాలకీ అవినాభావ సంబంధమున్న దనీ, భిన్న భిన్నమత సంప్రదాయాలు, ప్రవర్తన సమయములలో భాషాపరిపాటి ఆయామత సంప్రదాయాల

సాంకేతికతనుబట్టి, ప్రభావాన్నిబట్టి మార్పు చెంది, నూతనపదజాలంతో పరిపుష్టమవుతుం దని మన పరిశోధకు లింకను గుర్తింపలేదు. వేదమతంలోపాటు వైదిక సంస్కృతము, బౌద్ధమతంలోపాటు పాలీభాష తెనుగు భాషలో అతిప్రాచీనకాలమునందే ప్రవేశించి వాని పరిణామానికి తోడ్పడినవి.

ఆంధ్ర అట్టకథ :-

ప్రస్తుతము మనకు కావలసినది బౌద్ధవాఙ్మయము. ఈ వాఙ్మయములోనే మనకు తెలుగునకు పాలీభాషకును గలసంబంధం తెలియడమున కవకాశమున్నది.

సుప్రసిద్ధ బౌద్ధ పదాచార్యుడు బుద్ధఘోషుడు క్రీ. శ. 5 వ శతాబ్ది నాటివాడు. బౌద్ధ పాలీభాషావాఙ్మయములో బహుగ్రంథరచయితగా ప్రసిద్ధి కెక్కినవాడు. ఆతడు వినయపిటకుమనకు ప్రాసిన 'సముత్త పసాదిక' అనే వ్యాఖ్యానములో 'ఆంధ్రకాట్టకథ' అను నొక గ్రంథమును పేర్కొన్నాడు. దాని మూల వాక్యము లిది. 'యంపన ఆంధ్రకట్ట కథాయమ్ ఆపరిఖిలైపమఖే, అనాపత్తి, భూమియంచినా జగతియపమఖం సంధ్యాకథితం తొవట్టమ్ తమ ఆంధ్రకరై పాలైక్కమ్ సన్నివేళా ఏ కచ్చదనాగభపాలీయ సంధాయవట్టమ్.'

"Yam pana Andhakatta kathayam aparikhitte pamukhe anapattibhumi-yam vina jagatiya pamukham sandhyaya kathitam tovattam tam Andhaka ratthe patekkam sannivesa ekaccha dana gabhapaliya sandhaya vattam" (Dictionary of Pali Proper names. Page 110).

త్రిపిటకములలో ప్రధాన మగు వినయపిటకమును వ్యాఖ్యానించుచు చెప్పిన పైసందర్భమును బట్టి చూడగా, ఆంధ్రదేశమున నాయా ఘట్టములను నా దేశభాషలో వివరించుచుండి రనియు, నట్టి వివరణములకు, * ఆంధ్ర అట్ట

(22 వ షేజి తరువాయి)
నుండెను. సద్దనీతి పాలీభాష కొక సమగ్రమైన వ్యాకరణము. ఇందు పదమూలా, ధాతుమూలా, కుతమూలా అను 3 భాగములు కలవు. మొత్తము 27 అధ్యాయముల గ్రంథము.

ఛందోసారథ వికాసినీ - ఇది వుత్తొదయమును ప్రసిద్ధ పాలీ ఛందోగ్రంథమునకు వ్యాఖ్యానము. దీనిని సదమృతాణ రచించెను. బర్మాదేశముడు, ఇతడు కాలంత్రి వ్యాకరణమును పాలీలోనికి అనువదించెను.

గుబోధాలంకారము. ఇది ఛందోలంకారములను గూర్చిన రచన. 12 వ శతాబ్దమున సింహళీయు డగుభేరసంఘరఖితునిచే రచింపబడెను. ఇతడే వుత్తొదయమును కూడ రచించెను.

Bibliography.

2. Pali language and literature by Wilhelm Geiger authorised English translation by Bata Krishna Ghose. Calcutta University Publication.

3. History of Pali literature by B.C. law.

4. A History of Indian literature. Vol, II by Winternitz

1. ప్రాకృతభాషాత్మత్తి - శ్రీ మా కామేదేవర్షి వెంకటరమణాచార్యులుగారు, ఆంధ్ర సాహిత్యపరిషత్తుకీటితము.

* ఆంధ్రఅట్టకథనుగూర్చి - నా తెనుగుకవుల చరిత్రలో అవతారికలో దిక్పాత్రముగా నూచించితిని. ఈ విషయమంతయును. డాక్టరు వి. రాఘవకాగారి ఆంధ్ర అట్ట కథ అను వ్యాసమునుండి గ్రహించినది. వారికి నా కృతజ్ఞత.

కథ' పేరున్నట్లును తెలియుచున్నది. మఱియు నీ అట్టకథ బౌద్ధమతమునకు సాన మైన కాంచీ పురమున సంప్రదాయానుసారముగ గ్రహించి బౌద్ధభిక్షువులు ప్రచారము చేసి రని తెలియుచున్నది.

ఈ వ్యాఖ్యానములు క్రీస్తునకు పూర్వము 3 వ శతాబ్ది నాటివి. కాబట్టి యిప్పటికి రెండు వేల రెండువందలయేండ్ల క్రిందటివి. వానిలో నుదాహృత మైన ఆంధ్ర అట్టకథ అంతకు కొంచెము ముందుగా ప్రచారములోనికి వచ్చి యుండవలెను.

ఇక నీ అట్టకథలోని భాష యేది యను ప్రశ్న. పాళీ భాషావాఙ్మయ చరిత్రలో, 'విమలచరణలా' అనువిద్వాంసు డిట్లు వ్రాసి యున్నాడు.

"Presumably it (the Andhakatta katha) was written in some native dialect of the Deccan."

ఆంధ్ర అట్టకథ దక్కనులోని యొక సానిక దేశభాషాభేదములో రచిత మై యుండునని యూహింపదగి యున్నది.

ఓర్వెకబరు అను నొక పాశ్చాత్యపండితుడు బుద్ధుడు తన మతధర్మముల నాయా దేశభాషలలో నేర్చుకొనవలయు నని శాసించి యున్నాడు. కాబట్టి ఆంధ్ర అట్టకథ ఆకాలమున నాంధ్రదేశమున ప్రచారమున నున్న పాళీ భాషలో వ్రాయబడి యుండవచ్చునని వినయ పిటక గ్రంథావతాడికయం దు తేల్చింపి యున్నాడు.

టిబెట్టుదేశమందలి బౌద్ధమత సంప్రదాయ చరిత్రము ననుసరించి, ఛైరగాథ యనుమత గ్రంథ మంతయు, పైశాచి భాషలో వ్రాయబడియున్న దనియు నది పాళీ భాషకు సన్నిహితమనియు, నదియు నొక ప్రాకృత భేదమే యనియు 'పిషెల్' అనుపండితుడు వ్రాసి యున్నాడు. బైకాకానో మొదలగు భాషావేత్తలు పై యభిప్రాయము నంగీకరించి యున్నారు - వారియభిప్రాయానుసారము దీని యందలి భాష 'పైచాచీపాళీ' అని చెప్పవలెను.

కాని పై పాశ్చాత్యపండితుల యభిప్రాయములు సరి కా దని గుణాధ్యపండితునిచే రచితమయిన బృహత్కథ నీరూపించుచున్నది. ఈ

అట్టకథ క్రీ. పూ. 3 వ శతాబ్దికి కొంచెము ముందుగా రచిత మైన దని మున్ను చెప్పి యున్నాను. ఆ కాలమునకు అనగా క్రీ. పూ. 320 నాడు బృహత్కథా రచనము జరిగినది. గుణాధ్యపండితుడు, సంస్కృత, ప్రాకృత దేశభాషలను మూడింటిని విడిచి, వానికంటె విలక్షణ మగు భాషయందు రచనము చేసెదనని ప్రతిజ్ఞ చేసి పైశాచీభాషలో రచనము చేసినట్లు చెప్పి యున్నాడు. కాబట్టి యానాటికి పైశాచి యొక ప్రాకృతభాషాభేదముగా పరిగణితము కా లేదు. పరిగణిత మైనచో గుణాధ్యపండితుని ప్రతిజ్ఞ నెఱవేరుట కవకాశమే లేదు. కాబట్టి క్రీ. పూ. 3 వ శతాబ్ది నాటి కది యొక దేశభాషాభేదమే.

కాని యిచ్చట నే పైపాశ్చాత్యపండితులును, వారి ననుసరించి తెలుగుభాషాతత్వ తేత్తలును నొకరినిగ నసమారము ననుసరించినారు. గుణాధ్యపండితుడు స్పష్టముగా "సంస్కృత ప్రాకృత, దేశభాషలు" అని చెప్పుచున్నప్పుడు సంస్కృత ప్రాకృతములకంటె భిన్న మగు దేశభాష యొకటి యప్పటి కుండవలెనుగదా అప్పటి దేశీయు లైనప్రజల వ్యవహారములో నది యుండవలెనుగదా. ఆ దేశభాషయే తెలుగు. స్వతస్సిద్ధముగా నితర భాషాపదములను తనలో నిమిషముకొను భాషాతత్వము కలది యగుటచేత నాకాలమున ప్రచారములో నుండిన పైశాచీ, పాళీభాషాభేదములను గ్రహించి తనలో లీనము చేసికొన్నది.

పై ఆంధ్ర అట్టకథ పై నూత్రము ననుసరించి పాళీ పైశాచీపద సమ్మిళిత మగు తెలుగుభాషలో వ్రాయబడి యుండెనని చెప్పవచ్చును.

పైశాచీ, పాళీభాషలు ప్రాకృతభాషాభేదములుగా నామక పరిగణితము లైనవి. కాని ఆ యాగ్రంథములలో పాళీకి బదులుగా జాళిక యని వ్యవహార మున్నది.

ప్రకృతే సంస్కృతా యాస్య ప్రాకృతీ వికృతి ర్మతా పద్విధా సా ప్రాకృతీ చ శౌరసే చ మాగధీ

పైశాచీ చూళికా వై స్యా దపభ్రంశ యతి క్రమాత్.

కాని రసాద్రవమధాకర మనునలంకార గ్రంథమున (క్రీ. శ. 14 వ శతాబ్ది) పైకాచీ చూలి కావై స్యాత్ అనుచోట స్పష్టముగా పైకాచీ పాలికా వై స్యాత్ అని పాలీభాష పేర్కొనబడినది.

ఆనాటికే యొక ప్రత్యేకదేశభాష గా నున్న తెలుగు శాద్రమత వ్యాపన కాలమున నా మతభాష యగుపాలీభాషాసంబంధముచే బలుపు చెందిన దని నిరూపించవచ్చును. పాలీ, పైకాచీ భాషలు ప్రాకృతభాషాభేదములుగా పరిగణితమైనతరువాత, వై యకరఃబలు తెలుగును ప్రాకృత భేదముగా పరిగణించిరి. సంస్కృతానుయాయలు దానిని బలపఱచిరి. ఆనాటినుండి తెలుగులో ప్రత్యేకముగా తెలుగు పుట్టుపూర్వోత్తరములగుర్పి పరిశ్రమ చేయుట కవకాశము లేక పోయినది. శాద్రపాలీవాఙ్మయ మాయవకాశము గల్గించినది. తెలుగు భాషా ప్రత్యేకత ప్రాచీనత తెలుపుడు చేసినది.

తెలుగుభాషలో మొదట మనకు శాద్ర మతముతో పరిచయము గల్గించిన గ్రంథము పాల్కురికి సోమనాథుని పండితారాధ్య చరిత్ర. వీరశైవమున నారాధ్యసంప్రదాయము ప్రవర్తిల్లజేసిన పండితారాధ్యుడు పరమత ఖండనము గావించి, యారాధ్యసంప్రదాయము నాంధ్రదేశమున నుప్రతిష్ఠితము చేసెను. ఆ సందర్భమున నాతఁ డితరమతములతోపాటు శాద్రమతమును ఖండించెను. కాబట్టి యాకాలము నాటికి, అనగా క్రీ. శ. 1150-1200 నాటికి శాద్రమతము తెలుగుదేశమున కొన యూపిరితో నైన నచ్చటచ్చటనుండె నని యంగీకరింపక తప్పదు. ఇక పండితారాధ్య చరిత్ర వాదప్రకరణము జదివినచో, శాద్రమతమే కొంత ప్రచారములో నున్నట్లును, శైవచార్యాకాది మతము లంతగా ప్రచారములో లేనట్లును తెలియుచున్నది. ఆప్రకరణ ప్రారంభములో,

“పండితారాధ్యుఁ డఖండితకీర్తి
సనదవోలను మహానద్య కమహేషఁ
దనరార వ రింపఁ దత్ప్రసవమునఁ
బండితారాధ్యులఁ బ్రభుశక్తిమహిమ
పాండిత్యమును శివభక్తి పెక్కువయు
సకలవిద్యాప్రాధి సర్వజ్ఞతయును
సుకృతిచిహ్నయు భావకుడి చిహ్నుధి

శిలసంపద వచస్పిదియుఁ జూడఁ

జాలక చాల నసహ్యభావమున

నరపతి యగువెలనాటి చోడనికి

గురుఁ డగుబాదుండు” అని ఒక శాద్రపదా

చార్యుఁడు ప్రత్యేకపెట్టబడినాడు. మఱియు నాతడే తన శిష్యుఁడు వెలనాటి చోడనితో ‘నారికి మౌఖను వాద మిప్పింపు, వారి శోడింతు’ నని పండితారాధ్యుని వాదము నకుఁ బురికొల్పెను. గురుని యాజ్ఞాప్రకారము రాజు పెద్దసభ చేయించి పండితుని విల్వ సంపెను. పండితుఁడును.

“అంకింప వ్రతి కైన నధిపతి కైన

యంకంబుఁ దర్కంబు నన్నఁ బోవలయుఁ

దానఁ దప్పేమి, వోఁ దగ వగు ననుచు”

లింగార్చన గావించి, జంగమాశీర్వాదములు గైకొని దోనమరాజయ్య మొదలగు శిష్యులు వెంట రాగా సభాసలికి వచ్చెను. శాద్రాచార్యునికి పండితునికి వాదము ప్రారంభమయ్యెను. పండితుడు మొదలు వేదవాదమును, కర్మవాదమును, కాలవాదమును, ఆవెనుక వేదాంతమతమును, సాంఖ్యవాదమును, యోగవాదమును, చార్వాకవాదమును, పాంచరాత్ర వాదమును, క్రమముగా, సోపపత్తికముగా ఖండించి యాపై శాద్రగురువునుచూచియుట్లు వాదించసాగెను.

పురము లేర్పడునాడు పురహరునాజ్ఞ హరియు సాక్షాద్బుద్ధుఁ డై యుండఁ గాన జలజనాభుని దశజన్మంబులందు నిల శాద్రజన్మంబు గలుగును గాన తగఁ గూర్మవామనదాసులు గలుగ నొగి బుద్ధదానీ లే కుండఁడు గాన సరిశ్రుతి బాహ్యంబు శైవశాద్రంబు నరయఁ గించిచ్చేద మంతియై కొన వెండి శాద్రుఁడు వైష్ణవుండుముక్త వైష్ణ, వుండు శాద్రుండు గావున, వేయు నేల శాద్రుండ వినుము నీ శాద్రంబు, క్రుతివి రుద్ధంబు, భవపాశబద్ధంబు, భువి ని సిద్ధంబు, దుఃఖనమృద్ధంబు, పాప బద్ధంబు మున్న యబద్ధ మెట్లనిన కొఱిలు మనోమయకోశంబులోన మఱి తోచువిజ్ఞానమయకోశ మదియు బుద్ధి దా త్మణికంబు పారిపారి బూర్వ బుద్ధియంద వగలిఁ బొందించుజీవ సంతతితోలెను జను ను త్తతో త

రాంతరబుద్ధి దా న ట్లుదయింప
నరయ సంతతిరూప మై నోఁచుబుద్ధి
సరి నాత్మ యీబుద్ధి సంతతియందుఁ
దులుకాడు త్తణికన్తుర్విధభావ
నల నొకానొక్క జ్ఞానము సంతతి
క్షణము విముక్త సంగత మగునేని
క్షణభంగురము ము కికారణం బగునె .

యొక్క- యొక్క డేయని లెక్కించి, మీద
నొక్క డొక్క డనుటుడిగి, రెం డనుచు
ముందట నొక్కండు, మూ డంచు నిట్లు
ముంద తెంచఁగ వెన్న మొగి జెడునట్లు
లరుగ నడివ్రవాహము వీచులుడుగ
భరిత మై ముందఱఁ బాటుచున్నట్లు
వెలుఁగెడుదావాగ్ని వెనుక నారంగఁ
గలయ ముందఱఁ బొంగి కాలుచున్నట్లు
గనుగని విరచితాత్మరపం క్తి జదువ
వెనుకఁ గ్రచ్చటి ముందఱను జాగునట్లు
ఖండింపక యభూపకాయ యై, కాయ
పగ డయి పండు నేర్పడ బీజ మయ్య
బీజము మొలక యై పెరిగి, ముందటను
వ్రాజిల్లి వెనుక రూపము నెడునట్లు
ముందట నాత్మయు ము క్తి బొందంగ
నందంద వెనుకయు నడగునంటేని
వడిఁ బుట్టినిలిచి తా నడఁగునంతట
సడిసన తత్ త్తణ సాయిత్యమునట
క్షణవాదభంగంబు గాదె యాయు క్తి ?
ప్రణవలంప నెద్ది యుత్పత్తి ? త్తణంబు
యది వినాశత్తణ మగునేని నింకఁ
జగువు లేల, స్వనాశసంగ స మైన
దఱిఁ దఱి నేర్పునే తా నుదయింప ?
మఱి యది గార్యత్తమంబు దా నగునె ?
తానును మొదలన తవలినవిష్ణుఁ
డైనసంతతియందు నొక గాక, త్తణము
మోక్షంబుఁ బొందిన మును బొందుఁ గాక
లక్షింపఁ దన కగులాభ మున్నదియె !
అంచితవైవాగమాదుల మఱియుఁ
గించుదుగుములు మిక్కిలి వివాదములు
నవియు మాట లన, సత్యము నహింసయును
నివి నిజవ్రతము లం ద్రివియును లేవు
సంపి వెట్టిన దిండ్రు, సంపఁ గా దండ్రు
సంప సహించుట సంపుట గాదె ?
బొం కీశ్వరుం డండ్రు బొంకఁ గా దండ్రు
బొంకులలోఁ దెద్ద బొం కిది గాదె ?

యన్ని యీశ్వరుఁడు లేఁ డండ్రు దా నెల
యొన్నంగ బుగుండు నిలఁ గల్గఁ డెట్లు ?
క్షణభంగురం బగు గర్భంబు దానఁ
ప్రణవలంపఁ దత్కర్మఫలము పొందించు
ననుటయు పొదుల కనుమతం బగుటఁ
దనరి యాబుద్ధుండు దెవ మం పైది ?
సంగతి దె వంబు-శశవిహారంబు
భంగిశూన్యం బంచు పొదాదు లాది
విరచింపఁగాఁ జతుర్వింశతి తీర
కరులు భూతాదిప్రకాలన రనులు
నెన్న డెబ్బిమిఁద నేడ్పురు మునులు
మున్ను కూన్యధ్యానములు నేయుచునికి
శమదమానుసాన జపతపోధ్యాన
యమనియమాదికాష్టాంగ యోగాది
ధర్మకిర్మఫలప్రదాత యెవ్వండు
నిర్మించుఁ ? గ్రియలవ నిర్మాహ మెద్ది ?
లిలిరి యుత్పత్తిని విలయహేతు
వపునె దెవను శూన్య మయ్యె నేనియును
తెలియ నుత్పత్తిని విలయహేతు
విలఁ గాని యది దెవ మెట్లును గాదు;
దలపోయ శూన్యత త్వము గలయదియె
దలపోయ శూన్యత త్వము లేనియదియె
కలదేని శూన్యంబుగా దశూన్యంబు
కలుగదేన శూన్యంబు గలుగ దె ట్లినఁ
గలదేని శూన్య మొకపలుకు దా తొంకు
గాన, యహింసావిహీనులు, సత్య
హినులో గ్రియాఫలహినులు, సత్య
హినులు నిజదై వహినులు, పుణ్య
హినులు నగుపొదజె నాదులకును
గలుగునే మోక్షవికస్పరసుఖము ?
తలపోసి పొద ! వాదం బుడు మట్టి
పొద్దంబు నిఱుతల బంటియు లేదు.

పుటలు. 585-590.

పొదాచార్యుడును పండితారాధ్యుని వాద
ప్రాధమ్యము నిలువజాలక యాతని “ప్రశ్నోత్తర
ములకుఁ దగినప్రశ్నోత్తరము లాపాదించ లేక”
పండితుని ధిక్కరించి పల్కుచును సభాసలి
వెలువడియెను. పండితుడు, ప్రతిపక్షుల నందఱ
ఱను జయించి, శివమతము సర్వోత్కృష్టమని
నిరూపించి సిద్ధాంతీకరించి చిరప్రతిష్ఠమును
గాంచెను.

రాజసభలో తనకు గలిగిన యోటమని
అవమానమును పొందు సహించ లేక యప్పుడే

మఱియొకని తోడు తీసికొని కాకొలనియందు చెన్నమలీకార్జును దీప సుంధము పెల్లగించి దానిని రాజసభలో ప్రతిష్ఠించెను. అంత రేమలజీవలయ లనెడు శివభక్తులు బౌద్ధుని చంపునుపాయ ములోచించుచుండిరి.

సనదవోలికి కొంతమూరమున సముద్రాంతర మందు నొకలంక గలదు. అందున్న బౌద్ధాలయ మున కీ బౌద్ధాచార్యుడు ప్రతిదినమును పోయి బుద్ధుని సేవించుచుండును.

రేమలజీవయ లీసంగతి నెఱిగి యొక నాడు బౌద్ధు డక్కడి కేగునప్పుడు వెనువెంట జని యాతని జంపి వేసిరి. ఈఘోరకృత్య మంతయు పండితారాధ్యునివలననే జరిగిన దని యూహించి, వెలనాటి చోడడు పండితుని రావించి

‘...విద్యత్రయ, సదసద్వివేక
బ్రహ్మవంశజా బౌద్ధపదపదాచార్యు
బ్రహ్మజ్ఞః జంపింపఁ బాడియే’

యని కోపించి పలుకగా, పండితారాధ్యు లా పని చేయించినది తానే యని, తనపైఁ బెట్టుకొనియెను. చోడరాజును పండితుండు దండ నార్పిండు గాన యక్షిదండము విధించితి ననెను. పండితారాధ్యుండు రాజు తన కన్నులు తీయించ నవగరము లే దనియు, తానే తనకన్నులను పెఱికికొని శివుని మాహాత్మ్యమువలన తిరిగి పడయుదుననియు, కన్నులు రెండు పెఱికికొని, తిరిగి, తన కన్నులే కాక, ఊర్వ నేత్రములు (నిలువు కన్నులు) రెండును పడెను. పండితుడు శివనిండ చేసినందులకు వెలనాటి చోడని శిపించి బసవనిఁ జూచుటకు బయన మయ్యెను.

బౌద్ధమతముతో సంబంధించిన పండితారాధ్య చరిత్రమున గల కథా భాగమును జూచిన, మన కాకాలమునాటి బౌద్ధమత వ్యవస్థ బోధపడ గలదు. పండితుని కాలము నాటికి బౌద్ధమతము దాని యంత్యదశయం దుండెనని చెప్పవచ్చును. ఇంతేకాక పై వాద సందర్భమును పరిశీలించిన నందు ముఖ్యముగా శూన్యవాదము ఖండిత మైనట్లు స్పష్టమగు చున్నది. దీనికి కారణము లేకపోలేదు. హీన యూన, మహాయూన, తాంత్రిక, శూన్యవాద ము లను నాలుగు బౌద్ధమత ఫలకములలో మహాయూన, శూన్యవాదములను ప్రతిపాదించిన

నాగార్జునుడు ఆంధ్రుఁడు. నాగార్జునుని గ్రంథముల మూలముననే యారెండు వాదములును టిబెట్టు చెనాచేశములకు ప్రాకినవి. నాగార్జును డాంధ్రు డైనకారణముచేత శూన్యవాదమే యాంధ్రదేశమున నెలకొనినది. ఆంధ్రదేశీయు డగుపండితారాధ్యుడును నీవాదమును నాగార్జునుని గ్రంథములముననే గ్రహించెనని చెప్పవచ్చును.

పండితారాధ్య చరిత్రమున పై కథ వెలనాటి చోడనిగూర్చి యున్నను, చందవోలు కైఫీయతులో కొండ పడమటి బుద్ధరాజు బౌద్ధగురువుల శిష్యుడనియు, తమ గురువు ప్రోత్సాహమున వారు శైవు డైనపండితారాధ్యుని కనులు తీయించినట్లును చెప్పబడి యున్నది. 1 ఈ కైఫీయతులోని విషయము పెద్దది యగుటచే నిక్కడ సుదాహరింప లేదు.

వెలనాటి చోళరాజును, కొండపడమటి బుద్ధరాజును కేవలము బౌద్ధమతావలంబకు లని చెప్పటకు కాసమాధారములు లభింప లేదు. పండితారాధ్య చరిత్రమున ప్రస్తుత డైన వెలనాటి చోడడు మాత్రము, తనకు పూర్వులైన వెలనాటిరాజులు శైవులుగ నుండినట్లును, తాను మాత్రము బౌద్ధమత మంగీకరించినట్లును దానివలన చరమదశలో చింత నొందినట్లును, నాగ్రంథమున నిట్లు చెప్పబడి యున్నది.

‘ధరణీశ్వరుడు తమ తమ తరంబునను హరుని భక్తుల కాని యన్యంబు లేదు కనియు వినియు నెఱుంగని బౌద్ధమతము తనకుఁ బ్రాప్తం బయ్యె ధర్మేతరంబు. వేదబాహ్యము ముక్తివిముఖంబు శూన్యవాదం బగును బౌద్ధవాదం బనంగ’ పాపంబు దురోచ్ఛధపా లైతి నింక.

మహిమాప్రకరణము.

పండితుని కాలమునందు నా ప్రాంతముల బుద్ధోపాసన కల దనుటకు కొన్ని దృష్టాంతములున్నవి.

1. క్రీ. శ. 1147. బెజవాడ మల్లేశ్వర స్వామి దేవాలయమున మహామండలిక భీమన సంధి విగ్రహి సోమన ప్రెగడ శాసనము. 'అంధ్రధరణి పంచారాముల మహాదేవరలకు బుద్ధ దేవరకునం శ్రీబ్రోలు నమ్మహాసేనన క్తి, బుద్ధపురము హుంకారశంకరికి,..... బెజవాడ మల్లేశ్వర దేవరకు నఖండదీపములు' అని యందు గలదు.¹

2. క్రీ. శ. 1182. కోటకేతరాజు ఆమరావతి శాసనము. శ్రీ మహామండలేశ్వర కోటకేతరాజులు శకవర్షములు 1104 గు నేంటి మాఘశుద్ధ ౧౦ గురువారమున శ్రీ బుద్ధ దేవకు సుంకములోనుగా సర్వాయములతో నాచం ద్రార్కముగా నిచ్చిన డాక్కు.....కోటకేతరాజులు తమకు ధర్మారముగా శ్రీ బుద్ధ దేవరకు నఖండవ రి దీపములు గెంటికి నై యిచ్చిన యిప్పడెడు. ౧౧౦.²

3. క్రీ. శ. 1234. బయ్యంబ శాసనము. వెలనాటి చోడని బావమరదియే కొండ పడుమటి బుద్ధరాజు. బుద్ధరా జనుపేరును బట్టియే, యాకాలమున బౌద్ధారాధన కొంత వజ్రకు వ్యాప్తిలో నుండె నని తెలియుచున్నది. కాని యాకాలమునందే వీరశైవమత ప్రచారము విశేషముగా జరుగుటచేత, ఆవేమక నతిస్పృశాలములోనే బౌద్ధమత మాంధ్రదేశమున నడుగంటినది.

ఆకాలమున వీరశైవవాఙ్మయమునఁ దక్కి, మఱియే యాంధ్రకావ్యములందును బౌద్ధమత ప్రశంస కానరాదు. వీరశైవ వాఙ్మయము వెనుక నార్య వైదిక ధర్మప్రతిపాదక మగు భారతాది గ్రంథములు, వైష్ణవభక్తి ప్రతిపాదకము లగు భాగవతాదిగ్రంథములు ప్రబలినవి. ఇక పందొమ్మిదవ శతాబ్దివఱకును ప్రచుర మైన ప్రబంధయుగమున కూడ, శైవ వైష్ణవభక్తి ప్రతిపాదకము లగుకథానన్వికేతములును, నద్వైతమతానుయాయు లగు కవుల రచనలును విరివిగా సాగుటచేత నిరుపదియవ శతాబ్ది ప్రారంభమువఱకును ఏ బౌద్ధమతవిశేషములు తెలుగువాఙ్మయమున నెఱుకపడ లేదు.

ఇరువదవ శతాబ్ది ప్రారంభమున నింగ్లీషు భాషయాలముగా బౌద్ధమతమును ప్రతిపాదిం

చినబుద్ధుని జీవితచిత్రములును, బౌద్ధ మత సిద్ధాంతములును, చరిత్రయు చక్కగా తెలిసినవి.

అద్యతన బౌద్ధ వాఙ్మయసంబంధము లగు గ్రంథములలో శ్రీ తిరుపతి వెంకటకవుల బుద్ధ చరిత్ర ప్రశస్త మైనది. ఇది యాతాశ్వాసముల పద్యకృతి. భాషాపోషకుఁడును, బహుశాంధ్ర ప్రబంధప్రకటనక ర్తయు నగు శ్రీ పోలవరము జమీందారునకు కృతిగా వెలసినది. పండిత వతంసు డగుకృతిపతి తిరుపతి వెంకటకవులను విలిచి

“ఇదలేజాఁ డైనబుద్ధదేవుచరిత్ర మశ్వఘోషముఖుల ననుసరించి యస్పదంకితముగ నాంధ్రకావ్య మొనర్పఁ డనుచు” కొరగా

వారికృతిని రచించిరి. కాని కృతిపతి కొరిన టిది ఆశ్వఘోషుని బుద్ధచరిత్ర ననుసరించినది కాదు. అర్వాలుదొరవారింగీషులో రచించిన ‘The light of Asia’ అను పద్య గ్రంథమునకు వచనరూపముగా వెలసిన యొక సంగ్రహగ్రంథము ననుసరించినది. అధునాతన చారిత్రక కావ్యముల కాదర్శప్రాయ మైన రచనాసౌవమము గలకృతి. రచనాకాలము క్రీ. శ. 1902.

ఈ కాలముననే యనగా క్రీ. శ. 1902 లో బుద్ధుని జీవితమును గూర్చిన ప్రథమ వచన గ్రంథము “గాతమ బుద్ధచరిత్రము” అనుపేర క్రిశేషులు ఓ. కె. డొరసామయ్యగారు రచించిరి. ఇది ప్రాథమిక మైనను దీనివెనుక ద్వితీయముగా వెలసిన చిలకమర్రి వారి సిద్ధారచరిత్ర యద్వితీయ మైనది. చక్కని చిక్కిని వచనరచనతో, సమీచినముగా బుద్ధునిచరిత్ర వివరించునది. ఈ వ్యాసకర క్రీ. శ. 1922 లో ననగా నిప్పటికి ముప్పది నాల్గేండ్ల క్రిందట ప్రథమ కావ్యపరిక్షకుఁ బరిసీయగ్రంథముగాఁ జదివి యున్నాడు.

దీనివెనుక పి. వెంకటాచలపతి రోప్ర (1915), పాలప రి రామమూర్తి (1915), పి. సంజాండప్ప (1916), కాంచనపల్లి కన కాంబ (1918) మొదలగువారు కళాకాలలలోని విద్యార్థులకొఱకు వ్రాసిన బుద్ధుని

1. Ep. 295 of 1892

2. Ep. 1nd. Vol VI P 152.

3. Ep. Ind. Vol VI P. 157.

జీవితములు గలవు. వీని యన్నింటిలో పై చిలకమర్రివారి సిద్ధాంతచరిత్ర ముఖతాయ మునము.

బౌద్ధధర్మములు బోధించు గ్రంథములలో తొలుత రచిత మైనది-శ్రీ దాసు నారాయణ రావుగారి బుద్ధసీతీ- (1908) పేర్కొన దగి యున్నది. ఆపేనుక ప్రధానమతగ్రంథ మగు “ధర్మపదము” శ్రీ రాజా వాసిరెడ్డి సదా శివేశ్వర బహద్దర జయంతిపురము జమీందారు వారిచేతను, కళాప్రభుత్వ చిలుకూరి నారాయణ రావుగారిచేతను వచనము లో ననువదించ బడినది.

బుద్ధుని బోధనలు నాటకరూపమున వెల యుట నవీనాంధ్రమున నొక విశేషము. బుద్ధ సీతీ రచయితలగు దాసు నారాయణరావుగారు ‘బుద్ధనాటకము’ను, ఆంధ్ర షేక్స్పియరు పానుగంటివారు ‘బుద్ధబోధసుధ’ యనునాట కమును రచించిరి.

మొదట జాతక కథలనుగూర్చి, బౌద్ధ వాఙ్మయమునుగూర్చి పరిశ్రమ చేసినవారు కీర్తి శేషులు కిళాంబి రంగాచార్యులుగారు¹. వారి వచనరూప జాతకకథలను “అంబలేసుత్రము” వారి వ్యాసములును జాతక కథావ్యాప్తికి తోడ్పడినవి. శ్రీ సన్నిధానము మూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి ‘జాతక కథానచ్చము’ హృద్య మైనరచన గలది యీ సందర్భమున పేర్కొనదగినది.

బౌద్ధవాఙ్మయచరిత్ర పరిశీలనలో ముందు కీ. శే. తేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిలవారు వెలుగువారు చూపినారు. శ్రీకాకుళేశ్వరము (కృష్ణాజిల్లాలోనిది) గూర్చి వ్రాయుచు అది మొదట బౌద్ధశ్వేత్ర మని, దాని పేరు సిరిక కొలను అని, అది క్రమముగా సిరికాకొలను, శ్రీకాకొలను, కాకొలను, వైష్ణవము ప్రబలిత తరువాత శ్రీకాకుళేశ్వ, శ్రీకాకుళము అయిన దని నిరూపించి యున్నారు. (చూ. పండితా రాధ్యచరిత్ర ఆనువ్యాసము. పుట. 80-81.) బౌద్ధవాఙ్మయపరిశోధన సలిపిన చారిత్రక

లలో శ్రీమల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగా రగ్ర గణ్యులు. వారి ఆమరావతీనూపములు, చారిత్రక వ్యాసములు, బౌద్ధయుగము ఆను గ్రంథములు బౌద్ధమత మాంధ్రజేతమున నెట్టి పరిణామము బొందినది చక్కగా తెలివిడి చేయుచున్నవి.

ఆచార్య నాగార్జునునిగూర్చి కొంత పరి శోధన జరిగినది. శ్రీకొడాలి లక్ష్మీనారాయణ గారు నాగార్జునచరిత్ర వ్రాసిరి. శ్రీదుర్గాల బలరామయ్యగారు బౌద్ధవాఙ్మయబ్రహ్మ నా ప్రస్తుతి కెక్కిరి.

ఈ వాఙ్మయమునకు సంబంధించిన కొన్ని పద్యకృతులు, గేయకృతులును నీనాడు వెలసి నవి. వాని లో అజంతాసుందరి, అశోక సామ్రాజ్యము మున్నగునవి కలవు. కాని వానిని మించినకృతులు చూడు కలవు. అందు తొలి కృతి సింగళి కాటూరి వారి సౌందరనందము. సుందరీ నందుల ప్రణయ సౌభాగ్యమును వర్ణించు నీరసవత్కృతి యద్యత్సాంధ్ర వాఙ్మయమున చాల ప్రసిద్ధి కెక్కినది.

తెలంగానా కవిమండలికి మూర్ఖచంద్రుల వంటివారు దాళరథి నారాయణరెడ్డిగారలు. దాళరథి కావ్యము మహాబోధి ప్రశస్తకృతి. అందుండి కొన్ని యుదాహరణులను చూడుడు.

“దుఃఖమునకు తృప్తి
తొలి కారణం బాసు
దాని చంపితేయ
బూన వలయు
మంచివాని వగుము
మంచి గావించుము
అంతకన్న మించి
నట్టి దేది?”
“బలవంతుడు సాధుం డయి
చెలగిన ప్రతివాడు గేలి సేయును; వాడే
కలగి యొకదెబ్బ తీసిన
తొలగెనుడు రెల్లరును ప్రక్కత్రోవల
వెంటకా.”

1. వీరు విజయనగర మహారాజావారి కళాశాలలో చిరకాలము ప్రిన్సిపాలుపదవి నలంకరించిన కిళాంబిరామానుజాచార్యులవారి పుత్రులు. వీరును నా కళాశాలయందే గణితశాస్త్రోపన్యాసకు లై, ప్రిన్సిపాలుపదవి నలంకరించి రెండేండ్లక్రిందట కీర్తి శేషు లైరి. వీరు సంస్కృతాంధ్రాంధ్ర భాషలలో గొప్ప విద్వాంసులు.

“ఒక తె ఖరూరమ్మ
లాలించి యందించు నిం
కొక తె అంబుజనాళ
కలము లిడు.

* * *

“ఒక తె సజ్జ యెన
నొక తె కంబళ హాసు
ఒక తె అన్న మెన
నొక తె నీరు
ఒక తె వేణు వైన
నొక తె వల్లకి యాను
ఒక తె గిట్టకున్న
నొక తె గిట్టు (?)”

“చెట్లెద్దు దుఃఖభరమున
గట్లెద్దును గుట్ట లేడ్చి కాననమే తా
రట్లాడె నేమి లోచక
పోట్లాటలు మానిసింహములుచింతించెకా”

నారాయణరెడ్డి నా గార్జున సాగరం-
గేయ కావ్యము నా గార్జున శిల్పకళా
చార్యుడు పద్యదేవుడు నాయకుడు. కాంతి
శ్రీ నాయక. గ్రంథప్రారంభంలో—

“ఇత్యుత వంశీ తీంద్ర చంద్రలక్ష్మి
కాముదులు నల్లదల కలయ విరిసినాడు
కృష్ణవేణి తరంగిణి పయఃకింకిణులు
త్రిశరణాశ్రయాల వెనల నింపినాడు
శ్రీపర్వతాగ్రమ్మ సింహశాసిత పౌధ
భిక్షువుల విజ్ఞానపీఠక మృగునాడు

సిదార్థుని విశుదసిద్ధాంతబీజములు
కాళోపకాళి శైలి పొగిపోయిననాడు
నేను జీవించి యున్నా నంచు భావించి
పలికింతు గేయకావ్యమును మృదయము
వెంచి”

అని వ్రాసినవిషయమే గ్రంథముయొక్క
విశిష్టతను దెలుపును.
పైకృతులు మూడును బుద్ధజయంతి సంద
ర్భమున స్మరింపదగినవి.

ఇంతవరకును కథలు గాథలు మూలమున
నీ వాఙ్మయము పెరిగినను చారిత్రకముగ,
సప్రామాణిక మైనబుద్ధుని జీవితచరిత్రయే
తెలుగున కొఱతగా నున్నది. ఇక మతతత్వ
విశేషనమునుగూర్చి చెప్ప బని లేదు. ఇంగ్లీషు
భాషలో నీ విషయములనుగూర్చి ప్రామాణిక
గ్రంథము లేనియెడల యున్నవి. సంస్కృత
మున గూడ నది లభ్యము లగుచున్నవి. ఆశ్వ
ఘోషుని బుద్ధచరిత్ర లలితవిస్తరము, బుద్ధ
ఘోషాచార్యుని పద్యమాదామణి¹ మున్నగు
గ్రంథములు తెలుగుభాషలోనికి రాదగి
యున్నవి. ముందు ముఖ్యముగా లలితవిస్త
రము తెలుగున లలితముగా విస్తరింప దగి
యున్నది.

ఇంకను పౌద్ధమతమునుగూర్చి కొన్ని కథ
లును మిగిలియే యున్నవి. కాలాంతరమున
స్థలాంతరమున సమగ్రముగా సమీక్షించెదను.

“బుద్ధం శరణం గచ్ఛామి
సంఘం శరణం గచ్ఛామి
ధర్మం శరణం గచ్ఛామి”

— : 0 : —

1. ఈ గ్రంథమును మదరాసు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారమువారు ప్రకటించి
యున్నారు. దీనిని గూర్చి కీర్తికేషులు పెండ్యాల సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు భారతి (1930)లో
నొక వ్యాసమును వ్రాసి యున్నారు. ఆశ్వఘోషుని బుద్ధచరిత్రనుగూర్చి కీ. శే. దేవులపల్లి
లక్ష్మీనరసింహుకావి 1928 సంవత్సరాది సంచికలోని వ్యాసము చదువదగినది.

లలితవిస్తర పరిచయం

శ్రీమతి "నివేదిత" గారు

—:—

మనకు భారతరామాయణాలలాగ జాదులనుమహాపురాణాలలో లలితవిస్తరము, అశ్వమేధపునిబుద్ధచరిత్ర చాల ప్రసిద్ధమైనవి. పురాణాలు. ఏమతానికైనా వాఙ్మయము అవసరము. ఆమతతత్వాలను, ఆ మతానికి సంబంధించిన దేవతలను గూర్చిన కథలను, తన్మతాల ననుసరించేవారు గ్రంథరూపంగా భద్రపఱచుకుంటారు. జాదవమతానికి మూలపురుషుడైన గౌతమబుద్ధుడు క్రీస్తు పూర్వం ఆఱవ శతాబ్దిలో వెలసియుండినాడన్న విషయం తెలిసినదేకదా. జాదవమతం మూడు పూలు అఱవకాయలుగా వికసించి విస్తరించిన ఆశోకునికాలంలో 'లలితవిస్తరం' రూపొందియుండవచ్చు. లలితవిస్తరం అతిప్రాచీనమైన బుద్ధుని జీవితచరిత్ర అనవచ్చు. దీని రచయిత యెవరో తెలియదు. కాని కులభమైన సంస్కృతభాషలో నిది క్రోడీకరింపబడియున్నది. శ్రీ. శ. 76 నాటిక అనగా ప్రథమ శతాబ్ది నాటికే చెనాభాషలోని కీగ్రంథము పరివర్తితమైనదంటే దాని వ్యాప్తిని గూర్చి ఖ్యాతిని గూర్చి వేఱుగా చెప్పవలసినవి లేదుకదా! ఇది ఇరువదేడు అధ్యాయములబృహద్గ్రంథము. 1. నివాస పరివర్తము. 2. సమత్వానా పరివర్తము. 3. వల పరివర్తము. 4. ధర్మలోక ముఖపరివర్తము. 5. ప్రచల పరివర్తము. 6. గర్భావక్రాంతి పరివర్తము. 7. జన్మ పరివర్తము. 8. దేవతలలోపనయ పరివర్తము. 9. అభరణ పరివర్తము. 10. లిపికాలా సందర్శన పరివర్తము. 11. కృషిగ్రామ పరివర్తము. 12. శిల్ప సందర్శన పరివర్తము. 13. సంచోదన పరివర్తము. 14. స్వప్న పరివర్తము. 15. అభినయముల పరివర్తము. 16. బింబిసాకోపసంక్రమణ పరివర్తము. 17. దుష్కరచర్యా పరివర్తము. 18. సైరంజన పరివర్తము. 19. బోధిమండగమన పరివర్తము. 20. బోధిమండ పూస పరివర్తము. 21. మారఘరణ పరివర్తము. 22. అభినయబోధన పరివర్తము. 23. సంక్షప పరివర్తము. 24. త్రైపువ భరిత పరివర్తము. 25. అభ్యుదయ పరివర్తము. 26. ధర్మచక్ర

ప్రవర్తన పరివర్తము. 27. నిగమ పరివర్తము అనవది యిందలి భాగముల శీరి కలు. వీనిని బట్టి గ్రంథములోని విషయమును గ్రహింపవచ్చును గదా. మొట్టమొదట బుద్ధభగవానుడు క్రాంతిలో మతప్రచారము చేసున్నప్పుడు కొందఱు భిక్కులతోని లలితవిస్తరమును వినిపించ వలసినదిగా కోరారు. మన భారత రామాయణాదులకంటే అమితాభ్యాసక కాఖలతో నొప్పు ఈ పురాణాన్ని శిష్యులకు వినిపించినట్లు రచయిత తెలుపుచున్నాడు. పెగా 'బహుజన హితాయ బహుజన సుఖాయ, లోకానకంపాయ మహతా జనకాయస్వరాయ సుఖాయ దేవానాం మనష్యేణాం చాస్మి మహానాథోద్భావనారం ఈ మహాపురాణాన్ని చెప్పవలసినదిగా శిష్యులు ప్రార్థిస్తే ఆచార్యుడు పురాణ కథనమున కుపక్రమిస్తాడు. అసలు లలితవిస్తర మంటే కళాయంతంగా వ్యాప్తికి లేవడం అని అర్థము.

ఈ విపులగ్రంథములో బుద్ధభగవానుని జననమునకు కారణ మిలా చెప్పబడింది. తుషితలోకములో దేవతలచే నేవించబడుతూ ఉన్న బోధిసత్తుడు తర్వాత భూలోకంలో ధర్మాన్ని ప్రచారం చేసి కాంతి సాపించడం కోసం ఉద్భవిస్తాడు. తుషితలోకం అంటే సంతోష లోకం అన్నమాట. ఈ లలితవిస్తరానికి పురాణ లక్షణాలన్నీ పట్టాయి. మధ్యమధ్య ప్రభుసమ్మితంగా జాదవమతధర్మాలు మాత్ర ప్రాయంగా ప్రవచింప బడ్డాయి. బుద్ధుని అవతారానికి ముందు అతడు తుషితలోకంలో నున్నప్పటికీ, భూలోకంలో చక్రవర్తి కాదనెనవాని వంటే లక్షణాలు, బోధిసత్తునికీ తల్లి కా నర్హురాలైన శ్రీ వంశవివరణ ఆ సందర్భంలో కొన్ని రాజవంశాల ప్రశంస మొదటి మూడు పరివర్తనాల్లో ఉన్నాయి. బోధిసత్తుడు ఉచ్చధ్వజ మనేవేదికపై దేవ పుత్రులకు దర్శన మిస్తాడు. అతని సింహాసనము, అతడిచ్చిన ఉపన్యాసము వర్ణితములైనవి. భూలోకాన్ని ఉదరించడానికి తుషితలోకానికి మైత్రయుడనేవానిని ఉపాధ్య

కునిగా నియమించి తాను భూలోకమున నెట్లవతరింతునా యని యోచిస్తాడు. బోధి సత్తునికి తలిదండ్రులు కాదగినంత తాకవ్య వంశరాజును మాయాదేవికి శుద్ధోదనునికి మాత్రమే ఉండినది. ఆ పవిత్రదంపతుల నోముల పంటగా బోధిసత్తుడు జన్మింప నిశ్చయించాడు. మాయాదేవి గర్భవాసమున నీ దివ్యతేజస్సు ప్రవేశించునప్పుడు శుద్ధోధనుని అంతఃపురమున నెన్నో కుభ నూచినలు పొడనూపినవి. మాతృత్వమునాకాంతీంచి నిత్య మొక చిత్రముగా కాలము వెళ్లబుచ్చు మాయాదేవిని దేవతాస్త్రిలు నరభామినులై సందర్శించి లోకోద్ధారకు డగుపుత్రుని గాంతు వంటారు. బోధిసత్తుడు మాయాదేవి గర్భమున ప్రవేశించిన దినమున మాయాదేవి కొక విచిత్ర స్వప్నము కలిగినది. కన్నులు మిఱు మిఱు గొల్పు దివ్యతేజ మొక యేనుగురూపమున తనలో ప్రవేశించినట్లు ఆమెకు గోచరించినది. లేక లేక మహారాజుకి దాహ్యదచిహ్నములు కలిగినందుకు ప్రజలు రకరకముల కాన్కల నర్పిస్తారు. తత్సందర్భంలో గృహనిర్మాణమును గూర్చిన శిల్పవాదు శాస్త్రవిజ్ఞాన మంత ప్రపంచంపబడినది. బుద్ధుని జననమునకు పూర్వము 32 అద్భుతసంఘటనలు జరిగినవి. నిండు చూలాల మాయాదేవికి లుంబిని వనమున సందర్శింపవలయు నన్నుకోరిక గలిగినది. ఆమె ప్రయాణనన్నాహము, తదుపరి వనవిహారము వర్తతములై నవి. అచ్చటనే పక్షివృక్షపు సీడను బుద్ధుని జననమైనది. బ్రహ్మ ప్రత్యక్షమై బాలుని ఆశీర్వదించును. అపూర్వలు నారీరూప ధారిణులై మాయాదేవిని సేవింతురు. పుత్రోదయశుభవార్త విని శుద్ధోధను డుప్పొంగిన విధము రాజ్యమున ఉత్సవములు జరిగిన విధము నతిరమణీయముగా వర్తతములై నవి. దేవమాత యని దేవతాస్త్రిలు మాయాదేవి నభిసందింతురు. మాయాదేవి మాతృత్వమున కుబలాటపడినదే కాని చిరకాల తపఃఫలితమైన పుత్రుని అద్భుతమును చూడ నోచుకో లేదు. పుట్టిలోనే పుత్రుని వీడి యామె స్వర్గధామ మలంకరించినది. శుద్ధోదనునికి భార్యావియోగ మొకవైపున, పుత్రోదయ సంతోష మొకవైపున దుఃఖానందముల ప్రాతినిధ్యమును కలిపించి బాధ పెట్టినవి. కపిలవస్తునకు కాక్య

కులాలంకార మగుగౌతముడు ఆడంబరహితో చేరుకున్నాడు. రాకుమారుని దేహమున గల చక్రవర్తిచిహ్నములను చూచి ప్రజలు ముగ్ధులైరి. బాలుని తీసికొని దేవాలయమునకు వెళ్లట జరిగినది. అచ్చటి విగ్రహము లా బాలునితో మాటలాడినవి. గౌతముని విద్యాభ్యాస వృత్తాంత మొక అద్భుతగాథ. బడిలోని విశ్వామిత్రు డను నాచార్యుడు బాలుని జూడగనే ఆ లేజస్సునకు తట్టుకో లేక మూర్ఛిల్లి నాడు. కొంత వడికి రైప్పరిల్లి నీకేమి వచ్చునో వ్రాయమన్నాడు. గౌతముడు ఆరువదినాలుగు రకము లగులిపుల నుల్లేఖించి దేనిని వ్రాయవలయునని అడిగినాడు. ఒక సారి గౌతము డొక పల్లెటూరికి వెళ్లి నాడు. ఐదుగురు బుబ్బు లాతని కలిసికొని తత్సంగభాషణ జరిపినారు. బుద్ధుని సీడ కనిపింపదు. ఈ అతిశయమును చూచి సఖులు ముక్కుపై వేలిడినారు. ఇంతలో శుద్ధోదనుడు తన కుమారునికి తగినకన్య నన్నేషించును. సేపాలదేశ రాజు తనపుత్రి 'గోప' స్వయంవరము చాటించును. బుద్ధుడు వివిధవిద్యలలో తన కుశలతను ప్రదర్శించి గోపను చేపట్టును. శుద్ధోదనుడు తనపుత్రుని తత్వజిజ్ఞాసను చూచి భయపడును. అతనికి తనకుమారుడు సత్యాన్వేషి యైవెలి పోయినట్లు కల వచ్చినది. అందుచే కుమారునికి బహిఃప్రపంచముతో సంబంధము లేకుండునట్లు విశాలభవనములను నుద్ధాన వనములను నిర్మించును. కాని రాకుమారుడు పట్టణము పర్యవేక్షించు కోరికను వ్యక్తపఱచును. రథచోదకుడు ఛందకుడు శుద్ధోదనునికి విషయము వ్యక్తపరచును. అతడు పట్టణవాసులను బయటికిరావలదని కట్టడి చేసినాడు. కాని విధివశమున మొదటిదినమున నొక ముగ్ధుని వాడు, రెండవరోజున రోగి, మూడవరోజున శవము, నాల్గవరోజున సన్యాసి గౌతమునికంట బడినారు. సుఖార్ణవమున మునిగి తేలుగౌతమునిలో లోకమందలి దుఃఖము కల్లోలమును చేకర్తించినది. మానవులను మృత్యువు, రోగము, దాదిద్రవ్యము కాలసర్వములవలె బాధించుచుండ తా నొక్కడు అంతఃపురమున ఆనందద్వోలికల నూగులాడుట యన్యాయ మని యాతనికి తోచినది. ప్రపంచమందలి దుఃఖమునకు కారణము గనుగొని తన్ని వారణోపాయము

సంస్కృతంలో బౌద్ధ గంధాలు

—★—

1. సర్వాస్తివాదం :—

హీనయాన బౌద్ధులలో సర్వవిధ వాదుల గ్రంథాలు పాలీభాషలో రచితాలు. హీనయాన సంప్రదాయంలోని మూలకాఖ్యాన సర్వాస్తివాదులు తమ మతగ్రంథాలను సంస్కృతంలోనే రచించారు. కొన్నిటిని పాలీనుండి సంస్కృతానికి అనువదించుకొన్నారు. ఈ పాలీకర్తల చాలవరకు పూర్వీకాలు ప్రమేది. కాని కొంతమాత్రం చీనా, టిబెట్ భాషలు వాదాలలో మిగిలింది. ఇటీవల మధ్య ఆసియాలో జరిపిన పరిశోధనలవల్ల మూలసంస్కృత గ్రంథాలు కొన్ని లభించాయి. ఈ సర్వాస్తివాదులకు కూడ వినయ, సూత్ర, అభిదమ్మ పీటకాలున్నాయి. మొదటి రెండు పీటకాలు పాలీ మూలానికి దగ్గరగా వున్నాయి. ఏడు అవంతర భాగాలు గల అభిదమ్మ పీటకం మాత్రం పాలీ అభిదమ్మ పీటకంతో సంబంధం లేని స్వతంత్ర రచనగాక నిమిషమిది. దీనినిబట్టి అభిదమ్మ పీటక మంతా తర్వాత బౌద్ధంలో కాఖ్యాప కాఖ్యా భేదాలు ఏర్పడిన తర్వాత సృష్టించబడిందనే అనుమానం కలుగుతున్నది.

(82 వ పేజీ తరువాయి)

సన్యసితులు తన ప్రధానకర్తవ్యమని తలచి యాతడు సౌందర్యరాశి యగు భార్యను వంశాలంతర మగుపుత్రుని కృణప్రాయముగా వదలివేసి, వెలుగును కనుగొనుటకై నిశ్చిత అంగరారములో లీనమైనాడు. చందన ద్రవసారాధి మాత్రము అతడు రాజాశేషమును త్యజించి పరివ్రాజకుడగుటను కనులార గాంచి ప్రజలకు నివేదించినాడు. బుద్ధమతములో మారుదొక క్రూరరాక్షసుడుగా పని గజితు దవుతాడు. మహాభిష్కృమణాంతరము గౌరముడు మన్మథుని జయించిన విధ మతిరమ్మముగా వర్ణితమైనది. బుద్ధుని జ్ఞానోదయము - అతడు తాను కనుగొన్న వెలుగును అజ్ఞాన తిమిరమున బడి దిక్కు మొక్కు తెలియక పరితపించు ప్రజలకు ప్రసరింపజేయుటతో లలిత విస్తరముగాని యిరువదియేడు అధ్యాయములును పరిసమాప్తము లగుచున్నవి.

ఇతరహీనయానకాఖ్యల గ్రంథాలు 'మహావస్తు' వినా పూర్తిగా నశించాయి. ఈ 'మహావస్తు' మహాసాంఘిక వినయానికి పాతాంతరమైన 'లోభ తరాని'కి పీఠిక కావచ్చునని పండితులంటారు. ఈ మహాసాంఘిక వినయం చీనాభాషలో అనువదితమైంది. చీనాభాషలోని సంయుక్తగ్రంథం (సంయుక్తవినియోగం) కూడ బహుశా మహాసాంఘికమాలంనుండి రచితమైందని పండితులు అభిప్రాయపడుతున్నారు. సత్యసిద్ధికాస్త్ర మన్నది కేవలం చీనాభాషలోని. అనువాద గ్రంథమని మాత్రమే తెలుస్తున్నది.

2. మహాయాన గ్రంథాలు :

1. మహాయానులు కూడ సిద్ధాంతరీత్యా వినయ పీటకాన్ని అంగీకరించారు గనుక, బోధిసత్వ సిద్ధిప్రాధాన్యమిస్తూ కొన్ని గ్రంథాలు ప్రాయబడినవేగాని, మొత్తమీద వినయపీటకంపై సంస్కృతగ్రంథాలు అంతగా బయలుదేరలేదనే అనాలి. హీనయాన వినయపీటకంలోను బుద్ధుని గతజన్మకు, ప్రస్తుతజన్మకు సంబంధించిన పెక్కు కథలు, జాతకాలు, అవదానాలు ఉన్నవి. ఈ కథలను మహాయానులు చిలవలు పలకలుగా అలారు ఇవి నిజానికి మాత్రం పీటకంలోనైనా మహాయానులు వీటిని వినయంలోనే చేర్చారు.

బుద్ధజీవితచరిత్రలు: మహావస్తువు హీనయాన సంప్రదాయానికి చెందినబుద్ధచరిత్ర. మహాయానానికి చెందినది లలితవిస్తరం, అశ్వఘోషుని బుద్ధచరిత్రం. లలితవిస్తరం పెక్కు యూరోపియన్ భాషలలో అనువదించబడింది. సర్ ఎడ్విన్ ఆర్ నాల్ బ్రాసిన్ 'రైట్ ఆఫ్ ఏషియా' అనే గ్రంథానికి ఇదే ఆధారం. మొదట లలితవిస్తరం హీనయానంలో ఒక కాఖ్యాన సర్వస్వాస్తివాదులది. కాని దీనిని మహాయానులు తమ సంప్రదాయానుసారంగా దిద్దుకున్నారు. అశ్వఘోషుని బుద్ధచరిత్రం సిద్ధాంతరీత్యాను, పాలీకర్తవృత్తితోను ఉత్తమమైంది.

(ఆ) జాతకకథలు, అవదానకథలు: జాతక మూర్తిలో బుద్ధుని కిరీ పూర్వజన్మకథలున్నాయి.

అవదానశకం, అశోకావదానం మున్నగునవి అవదానసాహిత్యానికి చెందినవి.

2. నూత్రాలు: నూత్రపారస్పరం విశేషంగా వుంది. దానిలో అవతంసక (గంధపూర్వ) నూత్రం, సదర్శ పుండరీక నూత్రం, సుఖావతీపూర్వం చాల ముఖ్యమైనవి.

కాక్యముని అవతంసక నూత్రాన్నే మొదట ఉపదేశించాడని మహామునుల విశ్వాసం. ఈ నూత్రం కొంత భూలోకంలో, కొంత దేవలోకంలో ఉపదిష్టమైందట. ఇది పూర్తిగా తాత్వికవిషయాలను, సంపూర్ణ బుద్ధిని ప్రాణాయ దశకాయ బుద్ధిని బోధిస్తున్న మహాత్మాన్ని, ధర్మధాతువు మున్నగు వాటిని నివరిస్తుంది.

సదర్శపుండరీక నూత్రం బుద్ధుని అంతిమోపదేశమట. ఇది మహాయాన బోధమతసారాంశం. ఇది అవతంసకనూత్రంకన్న ప్రాచీనం కావచ్చు. ఇది అంతగా తత్త్వవిషయభరితంకాదు. కాని భక్తిరససంభరితం. కాక్యముని కాళ్ళతీరత. ఈ త్రేలోకాలనే నిష్పంతుకొన్న ఇంట్లో బాధపడుతున్న తన సంతానాన్ని రక్షించడానికి యత్నిస్తాడు. నిజానికి అతని కప్పుడు జరామరణాలు లేవు. కాని ఈ మానవజాతి సముద్రం నిమిత్తం అలా లౌకికదృష్టికి పుట్టినట్లు కనిపిస్తాడు.

సుఖావతీ పూర్వంలో అమితాభబుద్ధుని మహిమలు వర్ణింపబడ్డాయి.

ఇతరనూత్ర గ్రంథాలలో చాల ముఖ్యమైనవి ప్రజ్ఞా పారమితనూత్రం, సురంగమ నూత్రం, విమలకీర్తి నిర్దేశనూత్రం, లంకా తారసంధి నిర్మించన నూత్రం, సువర్ణప్రతీహార నూత్రం ప్రజ్ఞాపారమితనూత్రం మౌఢ్య మివల కూన్యవాదం తెలిపేవి. సురంగమ నూత్రం విమలకీర్తి నిర్దేశనూత్రం అర్చించిన మౌఢ్యమికవాదగ్రంథాలు కడపటిది యోగాచార్యసంప్రదాయానికి చెందినది.

8. అభిధర్మనూత్రం : దీనిలో సంస్కృత మహాయాన పారస్పర్యాన్ని రెండుశాఖలుగా విభజించవచ్చు. (1) మౌఢ్యమిక శాఖలు. (2) యోగాచార్య శాఖలు.

(అ) నాగార్జునుడు, ఆర్యదేవుడు, ఆయన శిష్యులు రచించిన వీటిలో ముఖ్యమైనవి.

1. ప్రజ్ఞాపారమితానూత్రశాస్త్రం. — నాగార్జునుడు,

2. ద్వాదశనికాయశాస్త్రం—నాగార్జునుడు.

3. మౌఢ్యమికశాస్త్రం—నాగార్జునుడు.

4. శతశాస్త్రం—ఆర్యదేవుడు.

5. బోధికారాగ్యవత్తారం—కాంతిదేవుడు.

(ఆ) యోగాచార్య సంప్రదాయగ్రంథాలు

అన్నీ చాలవరకు అసంగ వసుబంధువు లనే పోదరులు వ్రాసినవి. ఈ సంప్రదాయానికి మూలపురుషుడు బోధిసత్వుమైత్రేయు డని మాడచెప్పుకొనడం కద్దు. ఈ మైత్రేయు ని స్వరూపం మాడా అనుమానాస్పదం. మైత్రేయుడు తుషితస్వర్గంలో వుంటూ సత్యధర్మ ప్రవర్తనకోసం భారతావనిలో అవతరించాడని యోగాచార్యధర్మశాస్త్రం శిక్కింటుంది. మైత్రేయుడు అసంగుడు తన సిద్ధాంతానికి అనుగుణంగా కల్పించిన వ్యక్త నేని కొంద రంటారు. ఇతడుమాడ బోధిసత్వులలో ఒక్కడైన సరిత్రాత్యకవ్యక్తి అని మరికొందరివాదం. అసంగుడే యోగాచార్య సంప్రదాయానికి ప్రధానప్రవర్తక దేవాలి. ఇతని తమియ్యడు మొదట సర్వ సిద్ధి సంప్రదాయంచాడు. అప్పుడు అభిధర్మ కోశ మనే ఉద్గ్రంథం వ్రాశాడు. తర్వాత అసంగునిద్వారా యోగా చార్యమహాయానమాటలలో చేరి పెక్కు తత్త్వగ్రంథాలు రచించాడు.

ఈశాఖలో ముఖ్యమైనగ్రంథాలివి:—

1. యోగాచార్యభూమికశాస్త్రం—మైత్రేయుడు.

2. ప్రకరణార్యవాచాశాస్త్రం—అసంగుడు.

3. నూత్రాలంకార టీక—అసంగుడు.

4. మహాయానసంపరిగ్రహశాస్త్రం — అసంగుడు.

5. దశభూమికశాస్త్రం—వసుబంధు.

6. ఆలంబనప్రత్యయధ్యానశాస్త్రం—జినదేవుడు.

7. విద్యామౌత్తసిద్ధిశాస్త్రం—వసుబంధు.

8. మహాయాన అభిధర్మ సంగీతశాస్త్రం — అసంగుడు.

అటుతర్వాత బౌద్ధతార్కికులు బయలుదేరారు. వీరిలో మొదటివాడు దిక్షానాచార్యుడు. మరొకప్రముఖుడు ధర్మకీర్తి. వీరు సంస్కృతంలో రచించారు. మూలగ్రంథాలు లుప్తమై పోయాయి. కాని చీనాభాషలో అనువదించబడిన ఈ గ్రంథాలలో రెండు, టిబెటు భాషలో అనువదించబడినవాటిలో కొన్ని మిగిలాయి.

తేలుగుతోబుట్టువులు :

దక్షిణాపథంలో తొలిసారిగ బౌద్ధం

అంకిత మైనతమిళం

శ్రీమతి ఎం. ఆదిలక్ష్మిగారు

—: 0 :—

బుద్ధభగవానుని దివ్యసందేశములను దశదిశల వ్యాపింపజేసినయశస్వి ఆశోకచక్రవర్తి. శ్రీ. పూ. మూడవశతాబ్దిలో ఆశోకుని తమ్ముడో లేక కుమారుడో యైనమహేంద్రుడు సింహళమునకు తమిళదేశముగుండ వెళ్లినని, ఆ సందర్భముననే కాతేరీ పూం పట్టణమున విహారాదుల నిర్మించె నని, శిలపైడికారమున పేర్కొనబడిన ఇంద్రవిహార మీ మహేంద్రనిర్మితమే యని విజ్ఞాన యభిప్రాయము. శ్రీ. పూ. మూడవ శతాబ్దినుండి శ్రీ. శ. పది పండ్రెండు శతాబ్దులవరకు పౌద్ధము తమిళదేశమున ప్రచారము నంది యుండినది. కడై సంగకాలము కావ్యము లెవ శిలపైడికారము, మణిమేఖలలలోను, అడైకాలమునకు జెందిన సంగలనగ్రంథములలోను బుద్ధునిగూర్చి ఆతని కుతమును గూర్చి మనకు విభులముగా వర్ణనలు లభ్యము లగుచున్నవి. మణిమేఖల కావ్యరచయిత మధురలో ధాన్యవ్యాపారి శీతలై కాతనార్ అను జాదుడు. తమిళపంచకావ్యములలో శిలపైడికారము, చింతామణి, జైన కవులచేతను, మణిమేఖల, కుండలకేశి, వళయాపతి పౌద్ధకవులచేతను రచితములు. కుండలకేశి వలయాపతి కాలగర్భమున లీన మై పోయినవి. నేడు మణిమేఖల ఒక్కటే మనకు లభ్యము. ఈ కావ్యముతోపాటు అగనానూరు, పురణానూరు, నట్టిన్జై, కరుందొగ్గ అనుసంగకాలపు గ్రంథములందును పౌద్ధకవులు చెప్పిన పద్యములు భద్రపంపబడి యున్నవి. వీనిని బట్టి శ్రీ. పూ. ఒకటి రెండు శతాబ్దులనాటికే పౌద్ధము తమిళదేశమున వివిధగ వ్యాపించి కావ్యాయమున గూడ స్థానమును పొందినట్లు తృప్తి మగుచున్నది గదా!

మణిమేఖల కావ్యము శిలపైడికారమునకు పరాంశ మనదగును.

‘మణిమేఖలై మేలురై ప్పూరున్ ముట్రియ శిలపైడికార ముట్టుమ్’

అను శిలపైడికార వంశజాండమందలి వాక్యము గూడ నీరెంటి నొకే కావ్యముగా భావింప వచ్చు ననుటకు ధృఢపఱచుచున్నను విజ్ఞాన వీనిని వేర్వేరు కావ్యములుగానే గ్రహించినారు.

మణిమేఖల రచయిత శీతలై కాతనార్ మధురిలో వరకుడు. గొప్ప తమిళవిద్వాంసుడు. కవిశీతలై యనునదితని గ్రామనామము. పండితుఁ డైనందునను, వ్యాపారి యైనందునను నీతడు దేశమంతయు పర్యటించి లోకానుభవమును గడించినవాడు. మణిమేఖలలో, పుకార్ (కాతేరీపూం పట్టణము) మధుర, వంజి, కాంచీపురము మొదలగునలములను గూర్చినవర్ణన లితని విషయవిజ్ఞానమునకు తార్కాణములు. చేరదేశమును పాలించిన సెంగుట్టువరాజు, ఆతని తమ్ముడైన ‘ఇళంగోవడి’యు నితనికి పరమస్నేహితులు. ఇతని కాలముననే పాండ్యరాజ్యమున కణ్ణకి కోవలుల విషాదగాథ జరిగినది. ఈ వృత్తాంతము నీతడు తన కావు లగు సెంగుట్టువ, ఇళంగోవడులకు చెప్పగా, చేరరాజు కణ్ణకి పతివ్రతాత్వమును ప్రశంసించి ఆమె కొక కోవల నిర్మించినాడు. ఇళంగో కవి కావున కాతనార్ చెప్పిన వృత్తాంతమును శిలపైడికారకావ్యము గా సంతరించినాడు. దాని పరాంశమును కాతనార్ ‘మణిమేఖల’ గా రూపొందించినాడు. ఈ కావ్యమునకు ‘మణిమేఖల కుళువు’ అనగా మణిమేఖల దీక్షాస్వీకరణ అనుపేరు కూడ ఉన్నది. దీని రచనాకాలము శ్రీ. పూ. రెండవ శతాబ్ది యని పండితుల యభిప్రాయము. ఈ కావ్యము ముప్పదిగాథలు (పరిచ్ఛేదములు) గా విభాగింపబడి యున్నది. మౌధవి యను కేళ్యమూర్తి యగుమణిమేఖల విభవములను

పరిత్యజించి బాధభిక్షుణిగా జీవితము గడపినది. ఆమె చరిత్రమే ఈ కావ్యేతివృత్తము. ఈ కావ్యమునుబట్టి తమిళదేశమున బాధమతము విపులముగా వ్యాపించి యుండెనని తెలియును.

వీరచోళియ మనువ్యాకరణమును రచించిన బుద్ధమిత్రుడు బాధుడే. సంస్కృతవ్యాకరణ పరిపాటితో తమిళవ్యాకరణపదతుల సంబంధము తెలియజేయున దీగ్రంథము. దీనికి బుద్ధమిత్రుని శిష్యుడైన పెరుండేశనార్ వ్యాఖ్య వ్రాసి యున్నాడు. ఆంధ్రమహాభారతకారకుడు ప్రేరకుడు నగుతూర్పుచాళుక్య రాజరాజనరేంద్రుని కుమారుడు రాజేంద్రుడు దాహిత్రాంతమున చోళదేశ రాజ్యాధిపత్యమును పొంది, వేంగీదేశమున తనపుత్రుని వీరరాజేంద్రుని రాజప్రతినిధిగా నియమించెను. ఈరాజేంద్రుడే వీరచోళు డని బుద్ధమిత్రునిచే ప్రశంసించబడినవాడు. అతనిపేరేనే వ్యాకరణమునకు వీరచోళియ మనునామ మేర్పడినది. ఇది శ్రీ. శ. పదునొకండవ శతాబ్దికి జేరినది. కాబట్టి యాచారమున బాధము దక్షిణదేశమున వ్యాప్తమై యుండెనని తెలియును. బుద్ధునకు సంబంధించినపద్యము లిందు కొన్ని యున్నవి. మచ్చున కీ క్రిందివానిని చూడుడు.

‘బోధి, అది, పాదమ్, ఓరు
బోది నిప్పుల్ పునిదన్ పాలంగుల్
అది ఉలొట్ కాన్
చూడవా బోది వరదా నరుళములా
పాదమే యోడు శరణ నీలీతకల
చూయానెటియలిప్పాయ్ పగలాచ్చీర్ త్
తాయాయలగిలరుడాన్.’

వీరచోళియవ్యాఖ్యనుండి.

బాధసన్యాసిచే రచిత మైనను వీ వ్యాకరణమున కొన్ని సమకాలీనరాజకీయసంఘటనలు చేర్చొనబడి యున్నవి. చోళులు కదర్ సంగమమున తెలిరాజుల నొడించిన విషయము-నాకాదళముతో విదేశములలో విజయయాత్ర సలిపినది - మొదలగువిషయములు కలవు.

వందలకేళి అనుతమిళపంచకావ్యములలో నొకటి యగుమహాకావ్య మీనాడు లభ్యమగుట లేదు. బుద్ధభగవానుని నీదాంతములను సమర్థించుచు, జైము మొదలగుతీతరభిన్న మతములను తర్కమున ఖండించుగ్రంథ మీది.

ఇది చాలవరకు వృత్తములలో రచిత మగుటచే దీనికి వందలకేళి వృత్త మనునామమును బ్రసీదమే. వీనిరచయిత నాదవ తనార్ అనునతడు. కథానాయిక వందలకేళి. ఆమెపేరనే ఈ కావ్యము ప్రసిద్ధ మైనది. ఈ వందలకేళి బుద్ధభగవానుని కాలమున ను తరదేశమున నున్న యొక బాధభిక్షుణి. ఈమె వృత్తాంతము పాళీలో రచిత మైనబాదగ్రంథములలో—తేరి గాధలోను, ధమ్మపథములోను, అంగు తర నికాయములోను చెప్పబడినది. నీలకేళి యనుతమిళ జైనగ్రంథములోను నీమె వృత్తాంతము స్ఫులింపబడినది.

రాజగృహము నేలురాజా మంత్రి కొక పుత్రి జన్మించినది. ఆమెకు భద్ర యని పేరు పెట్టి యలూరుచుద్దుగా మంత్రిదంపతులు పెంచి నారు. బాల్యావస్థను దాటి యావనవతి యైన యామె యొకనాడు తన హర్మ్యమునుండి వధ్యస్థానమునకు రాజభటులు గొంపోవునొక యువకుని జూచినది. అతని సౌందర్యమునకు తన హృదయము నర్పించినది. అతడు రాజపురోహితుని కుమారుడు. దాదిదోషిడి చేసినందున నతనికి మరణదండన విధించబడినది. భద్ర తండ్రితో చెప్పి ఆయువకుని విడిపించి వివాహమాడినది. కాని యొకనాడు ‘నీవు దొంగజేకదా!’ అన్నభార్యమాట యతని మిక్కిలిగా బాధ పెట్టినది. అందుచే తన యిలుకేల్లును సందర్శింపవలయు ననుమించే నామె నొక పర్యతాగ్రమునకు గొంపోయి ‘నన్ను తన్నురుడంటివిగాదా! ఇప్పుడు నిన్ను హత మొనర్చెద’ ననినాడు. భద్ర ‘సుయే, నీవు భర్తవు. ప్రత్యక్షుడై వుంపు. నీకు ముమ్మాటు ప్రదక్షిణ మొనర్చి యట్లే తనువు నర్పింతు’నని వినయమున బలికి ప్రదక్షిణము చేయుచు నాతని క్రిందికి త్రోసినది.

తర్వాత భద్రకు జీవితముపై నేవగింపు కలిగినది. జైనమతములో చేరి పరివ్రాజకయైనది. కేశఖండనము జరిగినను మరల వంపులు తిరిగిన కరులు వచ్చుచుండినందున ఆమెకు వందలకేళి యనుపేరు కలిగినది. అనతికాలములో సర్వకాస్త్రముల నభ్యసించి దీక్షంతులవంటి పండితులను కునారాయణముగా జయించుటచే నీమె కీర్తి దళదళింప బ్యాపించెను. ఒకప్పుడేమి బాధమతమునకు వీర మగుత్రావస్త

నగరమానకు వెళ్లి యుండినది. అచ్చట సారి పుత్రుడను జాడభిక్షుకు డామెను కలిసికొని సమయావాదము జరిపెను. అతనివాద నైపుణ్యమున కాళ్ళర్యపడి అతని పూర్వవత్తులను ఖండింపలేక ఆమె జాడమును స్వీకరించెను. బుద్ధభగవానుని సందర్శించెను. నాటినుండి జాడమతప్రచారమునకై తన జీవితము సంకిరము చేసి తుదకు నిర్వాణము చెందిన జాడసన్యాసిని కండలకేళి. ఈ కథనే నాడకు తనార్ తమిళమున కావ్యరూపమున సంతరించినాడు. ఈ కావ్యమువలబడు కావన్నను 'పుణడిరట్టు' అనుసంకలన గ్రంథమున కొన్ని వృత్తము లిందలివి యాదాహరణము లైనవి. అంతే కాక తొల్కాప్పియ వ్యాఖ్యానములోను, యాప్పైరుంకలవృత్తి వ్యాఖ్యానమును, వీరచోళియ టీకలోను లక్ష్యములుగా కండలకేళిలోని వృత్తము లాసగబడి యున్నవి.

వళయాపతి యను కావ్యము కూడ జాడకవి చేతనే రచితమైన దందురు. కొందఱు దీనిని జైనగ్రంథమందురు. కాని దానిని గూర్చిన విశేషము లేవియు నుపలబ్ధములు కాకపోవుట చేతను, వైశ్యపురాణమున నొసంగబడిన కథను బట్టి ఈ కథకు జాడమున కేలాటి సంబంధము లేక పోవుటచేతను మన మేమియు నాకావ్యమునుగూర్చి చెప్పలేము. తిరుక్కోలలోని పంక్తులీ గ్రంథములో నుదాహరింప బడి యున్నది. 'పుణ తిరట్టు'లో నీయబడియున్న భాగమునుబట్టి వ్యక్తమగుచున్నది.

ఇంక సిద్ధాంత తొల్క యనుజాడమత సిద్ధాంతములను నిర్వచించు గ్రంథమొకటి యుండినట్లు శివజ్ఞాన సిద్ధియార్ శైవమతగ్రంథమునకు వ్యాఖ్యాత యగుజ్ఞానప్రకాశ రసనత డీక్రింది పద్యము నుదాహరించి పేర్కొని యున్నాడు.

"అరుణజియియల్ పారమియై యాత్మైను
ముడనడక్కి
బారుజ్ ముద్దుదుమ్ బోదియక్ కీర్తి
ముద్దు (కు) దుణర్ క్క మునివరన్బరన్
అరుణ మొద్ది (లి) యానల్ వాయ్ మై
యోనన్దవల్ పిఱప్పలుప్పార్
మరుణ్జియమ్ పిఱనులుమ్ మయకణు
క్కు మొణుళుదో."

ఇంతకుమించి ఈ గ్రంథమునుగూర్చి గాని, రచయితనుగూర్చి గాని రచనాకాలమును గూర్చి గాని వివరములు తెలియరాలేదు.

తిరుప్పదికమ్ అను బుద్ధమతిగ్రంథ మొకటి యుండియున్నట్లు పైన జెప్పిన శివజ్ఞానసిద్ధియార్ వ్యాఖ్యాత జ్ఞానప్రకాశరును, నీలకేళి అను తమిళ జైనగ్రంథవ్యాఖ్యాతయును పేర్కొనుచున్నారు. కాని దీనినిగూర్చి వివరము లేవియు నింతవఱకు తెలియ రాలేదు.

నీలకేళి కావ్యకర్త 'వింబిసార కథ' యను జాడకావ్యమునుండి లక్ష్యము నిచ్చుచున్నానని ఈ క్రింది పంక్తుల నుదాహరించినాడు.

"ఉలుంబిని వమత్తుల్ ఓల్ గురై న్నెది
వలంబడు మరుంగుల్ వడునోయురామల్
అండ్రోన్ అవ్వల్లి(లి)త్తోన్నినన్ ఆడలిన్
ఈండ్రోన్ ఏత్త్ర(ల్)నాల్ ఇన్నయిర్
వైతాల్"

రాజగృహమును రాజధానిగా జేసికొని క్రీ. పూ. 6 వ శతాబ్దిలో ఉత్తరహిందూ సానము నేలిన శైవసాగవంశరాజు లింబిసారుడు. నిర్వాణమార్గము నన్వేషించు ప్రయత్నమున సన్యాసియై సంచరించుకాకముని సిద్ధారుని తన యంతఃపురమునకు రావలసిన దని ప్రార్థింపగా నతడు జ్ఞానోదయ మైనవెనుక నల్లై వత్తు నని వెడలి పోవును. సిద్ధి పొందిన తర్వాత మాటమేరకు రాజగృహమునకు విచ్చేయును. లింబిసారుడు జాడభిక్షును స్వీకరించును. బుద్ధుని అతని శిష్యులను ననేకవిధముల గౌరవించి కృతార్థుడగును. కాని లింబిసారుని పుత్రుడు అజాతశత్రుడు బుద్ధుని బావముబది యగుదేవదత్తునితో కలిసి అనేకము లగుపట్రులను పన్ని బుద్ధుని తనతండ్రి యగు లింబిసారుని హతమార్చి ప్రయత్నించును. కాని ఆ పట్రులన్నియు విఫలములగుటచే బలవంతమున అజాతశత్రుడు తండ్రిని చైరసాలలో బంధించి చిత్రవధ చేసి సంహించును. కాని అడిగినమున నాతనికి పుత్రోదయ మైనది. తనకు పుత్రునిపై నెంత వాత్సల్య మున్నదో యల్లై తన తండ్రికి తనపైగూడ నుండి యుండు ననుజ్ఞాన మౌతనికి కలిగెను. పశ్చాత్తాపముతో పరిత్యజనము చేయబడినవృద్ధయను గలవాడై యజాతశత్రుడు బుద్ధమతమును స్వీకరించును.

పై వివరణనుబట్టి బుద్ధునికి సంబంధించిన

కొన్నివర్షముల వివరణలు ఆయాకావ్యములలో లభ్యమైనట్లు తెలియచేసినచో గాని బుద్ధుని జీవితమునుగూర్చిన ప్రత్యేకకావ్యము లున్నట్లు తెలియుట లేదు. పైగా చాలవరకు పౌదమతమునకు సంబంధించిన వస్తుగ్రంథము లలభ్యములు. మన తెలుగుదేశమునకన్న తమిళదేశమున పౌదము పూర్తిగ నశించిపోయిన దని చెప్పవచ్చును. తొలికావ్యమునాటికి తమిళదేశమున జైనపౌదములు విశ్రంభల విహారము సలుపుచుండినవి. కాని పునరుజ్జీవముండిన హిందూమతము భక్తిసిద్ధాంతమును ప్రాతిపదికగా జేసికొని జైవము, వైష్ణవము అనురెండు ప్రవంతులుగా పాఠీ జైనపౌదములను తమిళదేశమునుండి తఱుమగొట్టినవి. ముఖ్యముగా తమిళదేశమున వెలసినశివభక్తులు నాయనార్లు పట్టు మనకు తెలియును. మాణిక్యవాచకడు, తిలకవల్లి, బాగీశనై నారు మున్నగుశివభక్తుల చరిత్ర లానాటి పౌద మతప్రాబల్యమునకు తార్కాణములై యున్నవి. చివరకు కొన యూపిరితో నిటనట యాగిసలాడుచుండిన పౌదమును వైష్ణవమతాచార్యులు రామానుజులును వారి శిష్యులగు నాళ్వారులును సంపూర్ణముగా నణచివేసిరి.

తమిళదేశమున ప్రసిద్ధి జెందినపౌదులను శిర్కోనకన్ను నీవ్యాసము సంపూర్ణముకాదు. కడపటి సంగకాలమున వున్న ఇళంబోదియార్ శ్రీ. పూ. మొదటి లేక రెండవ శతాబ్దాలనాడుండి యుండె నని పండితు లభిప్రాయపడుచున్నారు. ఇతని పద్య మొకటి నట్టి న అను గ్రంథమున 72 వ పద్యముగా సుంకలింపబడి యున్నది.

ఆ అవణదాసు డను పౌద సన్యాసి కావేరిపూం పట్టణమున నివసించుచుండిన వాడని సీంహళము మొదలు గంగానదివరకు పర్యటించినాడని తెలియుచున్నది. మంచి వాగ్మిత గలిగి కావేరిపూం పట్టణమున నొక పౌదపాఠశాల కధపతిగా నుండెనని, మణిమేఖల యితనియొద్దనే పౌదవిద్య నభ్యసించెనని మణిమేఖల కావ్యమునుబట్టి తెలియును. గుహస్ర మాసజీయై తుదకు కాంచీనగరమున నిర్వాణ మొందినాడు.

మణిమేఖల కల్పితపాత్ర గాదు. శ్రీ. పూ. రెండవ శతాబ్దిలో పాండ్యనగరమున జీవించి యుండిన యువతి. ఈమె గొప్ప పౌదసన్యాసిని. ఈమెకే తమిళకావ్యమున అమరత్వసిద్ధి కలిగినది.

ఇక మణిమేఖల కావ్యకర్త కీర్తలైకాత నార్ ముందు వివరించినట్లు గొప్ప బుద్ధభక్తుడు.

సంఘమిత్రుఁ డను పౌదసన్యాసి చోళ మండలమునకు జెందినవాడు. ఇతడు మహాయానపౌదమును ప్రచారము చేసెను. లంకకు వెళ్లి శ్రీ. శ. రెండవ శతాబ్దమున హీనయానమునకన్న మహాయాన పౌదతత్త్వము లుత్కృష్టము లని చాటి చెప్పినాడు.

నాదకు తర్ - నాదగుత్తు డను పౌదుని తమిళులు నాదకు తనార్ అని పిలిచెడివారు. ఇతఁడే మండలకేళి కావ్యకర్త.

బుద్ధతత్త్వ తేరుడు అనుభిక్తుడు చోళమండలవాసి. సీంహళమందలి అనూరాధ పురమున గల పౌద విహారమున చాల కాలము నివసించి యుండెను. తర్వాత కవీర పట్టణము (కావేరిపూం పట్టణము), ఉరగ పురము (ఉర్రయ్యూర్), భూతమంగళము, కాంచీపురము మున్నగునలముల పర్యటించి బహుగ్రంథరచన చేసినాడు. తన జన్మగులమగు చోళమండలమును తన గ్రంథములందు ప్రశంసించి యున్నాడు. ఇతని శిష్యుడు బుద్ధశిఖుని ప్రారావలన 'బుద్ధవంశాత్తగాథ' అను గ్రంథమును, ముమతి అనుభిక్తుని వేదోలు నంగీకరించి 'అభిధవ్యావతార' మనుగ్రంథమున వివరించినపుయును, ఉత్తరవినిచ్చయము, బుద్ధవంశము, మధురా త్రివిలాసిని, రూపారూపవిభాగము మొదలగుగ్రంథములను పౌదమత దేవనాగరి యగుపాల్లీలో రచించినవాడు. ప్రసిద్ధుఁ డైనబుద్ధభూషణ డీతని కలిసికొన్నట్లు కట్టుకథ లేన్నోచ్యోప్తములై యుండెడివి.

బోధిధర్మఁ డనుకాంచీపురరాజపుత్రుడు, ధ్యానమాగ మనుపౌదమతకాఖ కధికారి యొకైనాదేశమున కేగి మతప్రచారము చేసినాడు.

ప్రసిద్ధ సంస్కృతనాటకములలో నొకటి యగుకుండమాల రచయిత దిక్పానుడు కాంచీ పురమునకు జెందినపౌదమతానుయాయి. పౌద

ధర్మమున విజ్ఞానవాదవిభాగమును గృహించిన దీతదే యందురు. న్యాయప్రవేశము, న్యాయ ద్వారము అనురెండుగ్రంథములను సంస్కృత మున రచించినాడు. ఇతని శిష్యు లగుధర్మ పాలుడు, శంకరస్వామి అనువారు నలందా విశ్వవిద్యాలయమున పేరు ప్రఖ్యాతులు గడించినారు. వీరిలో ధర్మపాలుడు కంచి రాజ్యపునంత్రమాడవ కుమారుడని, వివాహ మునకు ముహూర్తము నిశ్చయింపగా నితడు బౌద్ధదీక్షను పొంది సన్యాసి యయ్యెనని చెప్పుదురు.

ఆచార్యధర్మపాలు డను మఱి యొక బౌద్ధభిక్తు తన్నుగూర్చి తామ్రపర్ణి నదీతీర మందలి తంజాపురవాస్తవ్యుడనని చెప్పుకొని యున్నాడు. కాంచీపురమందలి భట్టారాదిత్య విహారమున కీత దధ్యక్షుడు.

బుద్ధనంది, శారిబౌద్ధుడు అనువారు చోళ దేశమందలి బోధిమండ్రి అనుగ్రామమున నుండి నట్లు విరుజ్ఞానసంబంధరు వీరిలో సమయ వాదము చేసి జయించినట్లు తెలియపురాణమును బట్టి తెలియుచున్నది.

వజ్రబోధి అనుసన్యాసి పాండ్యమండలము నకు జెందినవాడు. నలందా విశ్వవిద్యాలయ మున చాలకాలము విద్య నభ్యసించి బుద్ధభగ వానుని జన్మస్థల మగుకపిలవస్తును సందర్శించి మరల తమిళదేశమునకు వచ్చి మతప్రచారము చేసినాడు. సింహళమున కేగి ఆచటి రాజును తృప్తిపఱచి సుమత్రా, జావాదీపములందు పర్యటించి చీనాదేశమునకు వెళ్లినట్లు బౌద్ధ గ్రంథములు (సింహళములోనివి) ఘోషించుచున్నవి.

వీరచోళియక ర బుద్ధమిత్రుడు శ్రీ. శ. 11 వ శతాబ్దికి జెంది తంజావూరున, వేంగిదేశమున నివసించినవాడు.

వీరచోళియ వ్యాకరణ వ్యాఖ్యాత పెరుం దేవనార్ బుద్ధమిత్రుని శిష్యుడే.

దీపాంకురతేరుడు — ఇతనికి చోళియ దీపాంకురు డని నామాంతరము. ఇంతే కాక బుద్ధప్రియతేరుడని సింహళమున నితనికి ప్రసిద్ధి. అచ్చట ఆనందవనరత్న అను బుద్ధభిక్తు వద్ద మతవిద్య నభ్యసించి జన్మభూమికి తిరిగి వచ్చి, కాంచీపురమున గల బాలాదిచ్చ విహారాధి కారిగా నుండి పాళిభాషలో 104 పద్యములు

గల 'పజ్జనుధు' అనుగ్రంథమును, రూపసిద్ధి యని పాళిభాషకు వ్యాకరణమును రచించెను.

అనిరదుడు కాంచీపురమందలి మూల సోమవిహారాధిపతి. పాండ్యదేశమున జన్మించిన వాడు. అభిధర్మబౌద్ధ సంగ్రహము, పరమార్థ వినిశ్చయము, నామరూప పరిచ్ఛేద మను గ్రంథములను రచించెను. ఈ గ్రంథములు బౌద్ధమతమున నీ నాటికి ప్రమాణములై యున్నవి. ఈ భిక్తు శ్రీ. కె. 12 వ శతాబ్దికి చెందినవాడు.

చోళదేశమున బుద్ధమిత్రుడు, మహాకాళ్య పుడుననిరువురు బౌద్ధసన్యాసులు వెలసి పెన పేర్కొన్న అనిరుగుని నామరూప పరిచ్ఛేద దాదులకు సింహళమున బహుళవ్యాప్తిని గలిగించిరి.

కాంచీపురమున శ్రీ. కె. 1245 లో నిక సింఛియుండిన ఆనందతేరుడు బౌద్ధగ్రంథము లను తఱచి చూచినమనీషి. బర్మాదేశమునకు వెళ్లి అచ్చట గల ఆరిమర్దనపురమున బౌద్ధ సంఘమును సావించి, అరగతాబ్దికాలముపాటు బక్రీయులకు గురువై యుండి 1245 లో నిర్యాణము జెందినట్లు 'కాననవంశ' మనుగ్రంథమును బర్మాలలోని శిలాశాసనమును తెలియజేయుచున్నది.

పదమూడవశతాబ్దిలో తామ్రపర్ణి నదీతీర మున ధర్మశ్రీ యనుబౌద్ధసన్యాసి బౌద్ధధర్మ మును పునరుద్ధరింప యత్నించినట్లు, ఇతనిని గూర్చి విన్నలంకరాజు సింహళము రప్పించెనని, యితడు చోళదేశమునందలి మఱికొందఱు సమకాలీనబౌద్ధులను గూడ లంకకు రావించి యొక బౌద్ధసమావేశమును జరిపెనని తెలియుచున్నది.

కవిరాజు అను బౌద్ధమతానుయాయు యైన తమిళకవి ఆకుకవిత్వమున నిపుణుడై యుండి నట్లు కళింగక్తుపరణి వ్యాఖ్యాతవలన తెలియును.

పాతావతార మనుపాల్గిగ్రంథమును రచించిన శారిబుద్ధుడు శ్రీ. శ. 18 వ శతాబ్దమున చోళ మండలమున నుండెను. ఇతడే కాక బుద్ధాదిత్యుడను కాంచీపురవాసి యగుబౌద్ధభిక్తు జావా రాజును ప్రశంసించుచు కొన్ని గీతములను వ్రాసి యున్నాడు.

ఇట్లు తమిళ దేశమున శాద్విద్వాంసులెందఱో వెలసి యుండిరి. ఆకాలమున శాద్ధ మతమునకు త్రేత్రములుగా కొన్ని పులములు ప్రఖ్యాతి నంది యుండినవి.

ప్రాచీనకాలమున కావేరిపూస పట్టణము (పుగూర్) శాద్ధమతమునకు సానముగా నుండి నట్లు రసవాహిని యనుపార్శ్వగ్రంథమునబట్టి, మణిమేఖల తమిళ కావ్యమునబట్టి తెలియును. తర్వాతికాలమున నాగపట్టణము, కాంచి ప్రసిద్ధి శాద్ధత్రేత్రములుగా ప్రఖ్యాతి నందినవి.

పెగుదేశమునకు ప్రాచీనకాలమున హంస వతి అని పేరు. 15 వ శతాబ్దిలో అక్కడి రాజగు రామపతిరాజు పంపిన పదునొక్కరు శాద్ధభిక్షువులు చిత్రదుతు డనురాయబారియు క్రీ. శ. 1477 లో సింహళమునకు వెళ్లి తిరిగి వచ్చుచుండగా తుఫానువలన వారు పయనించు నోడ మునిగి పోయిన దని, అప్పట్లకాతు వారు బ్రతికి నాగపట్టణపు శేవును చెరుకొని రని, అచ్చట చెనారాజుచే నిర్మిత మైనగుహ వంటి శాద్ధారామమున బుద్ధుని స్తుతించి రని బర్మాదేశమందలి కల్యాణినగర శిలాశాసనము వలన తెలియుచున్నది.

క్రీ. శ. 1725 నాగపట్టణమున చీనా కోవల యని దే వాయత న మున్నట్లు Valentyn అనునతడు వ్రాసి యున్నాడు. 1849లో తాను కనులూర నాగపట్టణమున నొక శిథిలశాదాలయమును చూచినట్లు చెప్పి యున్నాడు. 1897 లో ఈచోట ప్రభుత్వము వారి యాజ్ఞపై నొక చర్చి కేవలనది. అదేచోట నున్న యొక యిప్పచెట్టును కొట్టివేయునపు డా చెట్టుమూలమున నెదు చిన్న శాద్ధవిగ్రహములు దొరకినవి. వానిలో నొకదానిలో క్రైస్తవపాది రీలు నేపీయర్ (Lord Napier) కవర్నురుగా నుండి నాగపట్టణమునకు వచ్చినప్పుడు బహు మంది కాగపట్టణమునకు వచ్చినవలయునని నాగపట్టణమున 11, 12 శతాబ్దాలనాటి తమిళలిపిలో 'స్వస్తిశ్రీ ఆగమ పండితర్ ఉయర్ కొండనాయకర్' అని వ్రాయ బడి యున్నది. బోధివృక్షపు నీడను ధ్యాన మున్నుడై యున్నట్లొక విగ్రహమును, రెండు చేతులను పై కెత్తి భక్తుల కభయ మిచ్చుభంగి మలో మణియొకటియు నున్నవి.

డాక్టర్ సి. కృష్ణస్వామి అయ్యంగారు బుడకొట్ట మని యిప్పుడొక ఆగ్రహార మున్న

దని, పూర్వ మక్కడ బుడాలయ ముండి యుండెడి దనిచెప్పుచున్నారు. నాగపట్టణమున లభ్య మైన శాద్ధవిగ్రహములు కొన్ని మదరాసు పురాతత్వప్రదర్శనశాలలో నున్నవి.

వలెంట్యంగ్ వోకుని Leiden Grant ను బట్టి శాద్ధులకు సాన మైనట్లు బుద్ధుడే అను గ్రామ మున్నట్లు పేర్కొనబడినది.

సంస్కృతమున ఉరగపుర మని ప్రసిద్ధమైన ఉరెయూరునందు క్రీ. శ. 4 వ శతాబ్దిలో ప్రసిద్ధ శాద్ధాచార్యుడగు శాద్ధతత్వతేరక అనునతడు జన్మించినాడు.

కాంచీపురము మతవిద్వాంసీతము. హుయన్ సాంగ్ ఇచ్చట నొక ఆశోకుని శాద్ధమూప మున్నట్లు పేర్కొని యున్నాడు. కాంచీమణి మేఖలలో ఆశోకనూపమును గూర్చిన ప్రశం సయే లేదు. క్రీ. శ. 2 వ శతాబ్దిలో వోళరా జ్యము నేలిన కిరివళవక అను వోళరాజు సోద రుడు ఇళంకిలి అనునతడు కాంచీపురమును రాజధానిగా చేసికొని 'హిందమండలమును పాలించెను. అతడు 'పెం పూం బొదిబగ వర్కు' ఒక చెత్రమును నిర్మించినట్లు మణిమే ఖల చెప్పుచున్నది. కాంచీపురమున కాగ్నీయ దిక్కున ధర్మతీవన మనునొకపూచోట యుండె నని, దానిలో ఇళంగిలి యొక బుద్ధపీఠము నమర్చి యుత్సవములు జరిపించాడని కూడ మణిమేఖల వలన తెలియును. ఈ కావ్యమునబట్టియే కావేరిపూస పట్టణమున నుండిన అరవణదాసుడు తర్వాత కాంచీనగరమున నుండి శాద్ధమత మును బోధించెనని తెలియును. ఇప్పటికి కంచిలో అరప్పణంజేరి అనువీధి యున్నది. అరవణదాసు డిచ్చటనే పూర్వము నివసించి యుండెనని విజ్ఞాన యభిప్రాయము (రావు బహదూర్ రాఘవ అయ్యంగార్).

అయితే అక్కడ నున్న బుడేరి వీధి అనునది 'బుద్ధుల వీధి' మాణిసరూపమే అని చెప్పి యున్నారు.

మాధవి అనుదేవదాసి పుత్రి మణిమేఖల శాద్ధసన్యాసిని యైనతర్వాత తన యంతిమ కాలమునఱకు కాంచీపురముననే యున్నట్లు మణిమేఖల కావ్యమునబట్టి తెలియును. 'మణి మేఖలమ్మ' గుడియని ఒక దేవాలయ మున్న దని దీనికిని తమిళ పారస్వతమున నిరప్రతిష్ఠిత రా లైన శాద్ధభిక్షుణికిని సంబంధమున్న దేహా

అని పరిశోధకు యాపించుచున్నారు.

పల్లవరాజులలో బుద్ధవర్మ ఆనునతడు జౌద్ధుడని తెలియుచున్నది. క్రీ. శ. 7 వ శతాబ్దిలో హిమశీతలు డనురాజు జౌద్ధుల నాదరించి నాడని, అకలంకు డనుజెనుడు కాంచీపురమున నీరాజునెదుట మతవాదమున జయించి రాజును జైనుని గావించుటయే కాక యోడిపోయినబౌద్ధుల లంకకు పంపినట్లు తెలియుచున్నది. ఏడవ శతాబ్దిలో కంచిని దర్శించిన హుయెన్ త్సాంగ్ 100 జౌద్ధమతములు వేయి నుండి జౌద్ధభిక్షువులు నున్నట్లు చెప్పియున్నాడు కాని బుద్ధమతములు సరి యైనప్పటిలో లేవని చెప్పియున్నాడు.

రాజకీయపురాతన శ్వాసపరిశోధకులు కంచిలోని కామాక్షి దేవాలయము జౌద్ధులకాలమున వారాదేవి గుడియని, తర్వాత కామాక్షి యాలయముగా మారివని యందురు. ఆదేవాలయమున బుద్ధుని విగ్రహము లైతాళు కాన్పించుచున్నవి. అరవణదాసుడు దిక్పానుడు మణిమేఖల బోధిధర్మడు ధర్మపాలుడు అనందలేరుడు మొదలగుప్రసిద్ధి కెక్కిన జౌద్ధధర్మజ్ఞులిచ్చట నివసించిరి.

ఇంతే కాక తిరుప్పావీరిప్పలియూర్ లోను సంగమంగళ కూవం అను చోళ దేశాంతరగర్భములోను జౌద్ధము వెలసి యుండినది.

పెరియపురాణమున కాకర్మరమ్ బోధిమంగ అనునూరిలో తిరుజ్ఞాన సంబంధము క్రీ. శ. 7 వ శతాబ్దిలో బుద్ధనందీ, శారిబుడు మొదలగుబుద్ధ తేరులను జయించినట్లున్నది.

పానోపట్టి అను డోరు తంజావూరిజిల్లాలో పుదుక్కోట తాలూకాలో నున్నది. ఇక్కడ వీరచోళీయ మునుతమిళవ్యాకరణమును వ్రాసిన బుద్ధమిత్రుడు నివసించుచుండెను.

నాగపట్టణము:—చోళ దేశమందలి ప్రసిద్ధ రేవుపట్టణము.

క్రీ. శ. 720 సంవత్సరమున నరసింహ జౌద్ధవర్మని కాలమున నీ నగరమున నొక జౌద్ధాలయము నిర్మిత మైనట్లు తెలియుచున్నది. వర్తకమునకై చీనాదేశమునుండి వచ్చు జౌద్ధుల

కొలకై చెనాదేశపు రాజు కట్టించినందున 'చీనా కోవెల' యని యిది తర్వాతికాలమున ప్రసిద్ధ మైనది. మార్కోపోలో దీనిని పేర్కొని యున్నాడు.

క్రీ. శ. 8 లేక 9 శతాబ్దులలో జీవించి యుండిన తిరుమంగై యార్ నాగపట్టణముం దున్న ఆపరంజి జౌద్ధవిగ్రహమును తీసి కొని వెలి విస్త్రాలయమునకు కైంకర్యములు చేసినట్లు తెలియుచున్నది.

ప్రసిద్ధ డగు రాజరాజచోళుని కాలమున 985-1014 క్రీశైలంధ్రచూడామణివిహారమున 'పేర జౌద్ధపాతకాల నిర్మిత మైనది. 'క్రీ విజయ' అనురాజ్యమును పాలించిన క్రీమూర విజయోత్తుంగవర్మని తండ్రి చూడామణివర్మని పేరకట్టబడినది. రాజరాజు దీనికొలకై యానైముంగళము మొదలగుగ్రాములను దానము చేసెను. కాని దానము చేయుటకు పూర్వమే రాజరాజచోళుడు మరణించినందున రాజేంద్రచోళుడు దానకాసనము వేయించినాడు. ఈ కాసనము రీడను నగరవస్తుప్రదర్శనకాలలో నున్నది.

పాండ్యరాజ్యమునకు ప్రధానపట్టణ మైన మధురలో జౌద్ధారామ మొకటి వెలసి యుండినట్లు 'మధుర కాంచీ' యనుగ్రంథమున నున్నట్లు దానికీ వ్యాఖ్య రచించిన నాచ్చినార్ కినియార్ తెలిపి యున్నాడు. ఆశోకచక్రవర్తి స్వయముగా నీ పట్టణమున నొక విహారమును నిర్మింప జేసెనని చెప్పుదురు. హుయెన్ త్సాంగ్ శిథిలావస్థలో మహేంద్రునిచే నిర్మిత మైనవిహారమున్నట్లు పేర్కొని యున్నాడు. కాని తమిళ కావ్యములలో దీని ప్రళంస లేదు.

ఇట్లు జౌద్ధమతము రమారమి పదిహేను వందల యేండ్లకాలమున తమిళ దేశమున వ్యాపించి యుండినట్లు తెలియుచున్నది. నేడు విశ్వవిద్యాలయములందు తమిళదేశమందలి జౌద్ధమునుగూర్చి పరిశోధనలు జరుగుచున్నవి. తత్ఫలితముగా ముందు ముందెన్నేని నూతన విషయములు బయలుపడె వచ్చును.

—:—:—

* ఈ వ్యాసమునకు మయిల్ల. చీని, వేంకటస్వామిగారి 'జౌద్ధముం తమిళం' అనుగ్రంథము విక్కిలిగా సహకరించినది.

కేరళ దేశంలో బౌద్ధమతం

శ్రీ తిమ్మావజ్ఞు లి కోదండరామయ్యగారు

— ★ —

దక్షిణహిందూదేశమున బౌద్ధమత మెప్పుడు ప్రచారించి వ్యాప్తి నొందినదియు నిశ్చయముగాఁ జెప్పఁదగిన యాధారములు మనకు లభించుట లేదు. అట్టిచో కేరళదేశములోనికి బౌద్ధమత మెప్పుడు వచ్చినది యని తెలిసికొనుట యసలే సాధ్యము కాదు. కాని యొకటి మాత్రము నిశ్చయము. పూర్వకాలమున తమిళదేశమునకును, కేరళదేశమునకును జాల సన్నిహిత సంబంధ బాంధవ్యము లుండినవి. అందుచేత తమిళదేశమున నేయుద్భవమును బయలుదేరినను - అని మతవిషయక మయినది కానిండు లేదా రాజకీయవిషయము కానిండు - దాని తాకిడి, దాని ప్రభావము కేరళదేశముమీఁదఁ గూడఁ దప్పకుండ నుండెడిదని చెప్పవచ్చును.

క్రీస్తునకుఁ బూర్వపు కళాబృలలోఁ గేరళదేశమున బౌద్ధమత మేసితిలో నుండిన దని తెలిసికొనుట కాశాలమునకు సంబంధించిన వాద్యయమే మన కాధారము. అప్పటి తమిళ కావ్యములలో నెక్కడఁ గూడ బౌద్ధమతప్రసక్తి కానరాదు. శ్రీ. పూ. 4 వ శతాబ్దికిఁ జెందిన 'గొల్కాప్పియము'లో నీ మతమును గూర్చిన ప్రస్తావనయే లేదు. దానితరువాత రెండు మూఁడు శతాబ్దములకు వెలసిన 'తిరువక్కురర్'లోఁ గూడ బౌద్ధమతప్రశంస లేదు. కాని కొండలు విద్వాంసులు మాత్రము 'కురర్'లోని కొన్ని విషయములు బౌద్ధమతమునకు సంబంధించిన వని చెప్పుచున్నారు. తిరువక్కురరు బౌద్ధమతముఁ డనువాదము కూడ నొకటి లేకపోలేదు. 'కురర్' లోని 'కురవు' అను దళకములోని పది 'కురకు'లే వా రావిధముగా నూహించుటకుఁ గారణము. కాని 'కురవు' (దీక్షాస్వీకరణము) అనునది యొక్క బౌద్ధమతమునకు మాత్రమే సంబంధించిన దని చెప్పుటకు వీలు లేదు. ఇందువలన దక్షిణహిందూదేశములోని ప్రజాజీవితమును సంస్కరించి రూపొందించువిధముగా బౌద్ధమత మాచారమున కింకను బ్రబలము కాలే దనియే చెప్పవలసి యున్నది.

మఱొక సంగతి. శ్రీ. పూ. రెండవశతాబ్దమున సింహళదేశములో నొక పెద్ద బౌద్ధసమ్రాజేశము జరిగినది. 'దుత్రామణి' అధ్యాయము రాజకాలముననొక 'మహావిహార' ప్రారంభోత్సవ సందర్భమున నాసమ్రాజేశ మేర్పాటు చేయఁబడినది. దానికి వివిధ దేశముల నుండి బౌద్ధభిక్షువు లాహ్వానింపఁబడిరి. హిందూదేశములోని ప్రధాన బౌద్ధవిహారముల నుండి యెందఱో బౌద్ధభిక్షువు లాసమ్రాజేశమునఁ బాల్గొనిరి. కాని యాసమ్రాజేశమునకు హాజరయినబౌద్ధులపట్టికలో కేరళదేశపు బౌద్ధుల పేరు లేదు. అనాటికిఁ గేరళదేశమున బౌద్ధమత మంతగా వ్యాప్తిలో లేదనుట కిది యొక నిదర్శనము.

అయిన కేరళదేశమున బౌద్ధమత మెప్పటి నుండి యున్నది? ఎవరిమూలమున నది యాదేశములోనికిఁ బ్రవేశించినది? యనువిషయములనుగూర్చి మనము విచారింపవలసి యున్నది. దక్షిణహిందూదేశమున బౌద్ధమతవ్యాప్తియొక్క చక్రవర్తిమూలమున జరిగినది కాదని కొండలు విద్వాంసు లభిప్రాయపడుచున్నారు. అతని కాసనములలో నెచ్చటను దక్షిణహిందూదేశమున కాలఁడు బౌద్ధభిక్షువులను బంపింట్లు చేర్చినఁ బడి యుండక పోవుటయే వారటభిప్రాయపడుటకుఁ గారణము. బౌద్ధమతముఁ డగు శీతల కాత నార్ చేరనింపఁబడిన 'మణిమేఖల' యనుబౌద్ధగ్రంథములోఁ గూడ నీయొకచక్రవర్తి ప్రచారప్రస్తావనము లేకపోవుట వారియూహకు మఱొక కారణము. కాని 'మణిమేఖల' బౌద్ధగ్రంథమే యయినను నది 'కావ్య' మగుటచే నం దా ప్రస్తావ ముండవలసిన యవసరము లేదు.

అశోకుని రెండవ శిలాకాసనములో కేరళదేశము పేర్కొనఁబడియే యున్నది. తానెప్పుడయినఁబడు 'కేరళపుత్ర'లో సశోకుఁడు తొగుటకును, బకువుటకును జరిక్కు చేయుటకొక ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగా జైద్యకాలము నెఱ

కొల్పిన ట్రాక్టరును కనుక దీనిఁ బట్టి యశోకుని కాలములోనే శాస్త్రమతము కేరళ దేశమునకు వచ్చి యుండు నని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును. అశోకునికేఁ బూర్వము కేరళ దేశములో శాస్త్రమతము లేదు. సింహళ దేశమునుండి కొందఱు శాస్త్రులు వచ్చి కేరళ దేశమున శాస్త్రమత ప్రచారము చేసినట్లు చెప్పుదురు. కాని యది జరిగినది యశోకునికేఁ దరువాతి కాలములోనే.

శ్రీ. శ. తొలి శతాబ్దాల నాటికి శాస్త్రమతము కేరళ దేశమున మిక్కిలి వ్యాప్తి నొందినది. ఆ కాలమునకుఁ జెందిన 'శిలప్పదిగారము' 'మణి మేఖల' యను గ్రంథముల మూలమున మన కీ విషయము తెలియవచ్చుచున్నది. వీనిలో 'మణి మేఖల' శాస్త్రగ్రంథము. ఇందులోని ప్రతి యధ్యాయములోను శాస్త్రమత ప్రశంస కానవచ్చును. దానినిబట్టి యా కాలములో శాస్త్రమత మత్యంత వ్యాప్తిలో నుండెడి దని యూహింపవచ్చును.

'శిలప్పదిగారము'లోని యొక సన్నివేశమును బట్టి కేరళ దేశములో నానాఁడు శాస్త్రమత మెక్కువ ప్రచారములో నుండెడి దని చెప్పవచ్చును. 'వంజి' నగరమున (ఇది కేరళ దేశము లోనిది) 'కణ్ణకి' విగ్రహ ప్రతిష్ఠ జరిగిన సందర్భమున సింహళ దేశమునుండి 'గజబాహు' వను రాజు వచ్చినట్లు చెప్పబడినది. 'మహావంశ' మను శాస్త్రగ్రంథములో 'గజబాహువు' గొప్ప శాస్త్రుఁడని కలదు. శాస్త్రుఁ డయిన గజబాహువు 'వంజి'లోని యుత్సవములోఁ బాల్గొనుట కేమి కారణ మని యాలోచింపఁగా కణ్ణకి గాథకు సంబంధించిన 'పత్తి సంప్రదాయము' శాస్త్ర సంప్రదాయమే యనియు, నందుచేతనే గజబాహువు సింహళ దేశమునుండి యాయుత్సవమునకు వచ్చుట సంభవించిన దనియుఁ జెలియుచున్నది. 'వంజి' నగరములో మణి మేఖల కణ్ణకిని గుండర్పించినపుడు వారి కిరువురికిని మధ్య జరిగిన సంభాషణనుబట్టి కూడ 'కణ్ణకి' శాస్త్రమతాభిమాని యని ఋజు వగుచున్నది.

'వంజి' నగరములోని శాస్త్రచైత్ర్యము చాల పెద్దది. 'దాని' యందు లాకాళము నంటుచున్న' వని మణి మేఖల వర్ణించినది. ఆ కాలమున నది దక్షిణ హిందూ దేశమున కంతకును 'పేరొందిన మహాచైత్ర్యము. ఎందఱో శాస్త్రభిక్షువులు

తమిళ దేశములోని వివిధ ప్రాంతములనుండి వచ్చి యా చైత్ర్యమున నివసించుచుండిరి. కాంచీనగరములో నొకప్పుడు గొప్ప కాలకము సంభవించుగా శాస్త్రభిక్షువు లక్కడినుండి వచ్చి 'వంజి' నగరములోని శాస్త్రవిహారముఁ జేరుకొని రని కోవలుని తండ్రి మణి మేఖలకుఁ జెప్పును. దీనినిబట్టి యా శాస్త్రవిహార మారాలమున చాల పెద్దదిగా నుండి యుండు నని మన యూహింపవచ్చును. దురదృష్టవశాత్తు దాని శిథిలమశేషములు కూడ నేఁడు మనకు లభించుట లేదు. నేఁటి 'త్రాంగనూరు'కు సమాపమున నామహాచైత్ర్యముండిన ప్రదేశము లక్కడక్కడ చెదరులు చెదరులుగా గానవచ్చుచున్నవి. కాని యక్కడి క్రైస్తవములను బయటికేఁ దీసి పరిశోధనలు సలుపుట కవరము ముందునకు వచ్చుట లేదు.

కేరళ దేశమును బరిపాలించిన రాజులకు 'పెరుమాళ్' అనునది బిరుదము. ఆ దేశమును బరిపాలించిన యిరువది యెదుమంది 'పెరుమాళ్' రాజులను గూర్చియు, వారి పరిపాలనమును గూర్చియు 'కేరళోల్లత్తి' ('కేరళోత్పత్తి') యను మలయాళ గ్రంథములోఁ బేర్కొనబడి యున్నది. వారిలో పల్లిబాణ పెరుమాళ్, చేరమాకా పెరుమాళ్ అను నిరువురు రాజులు శాస్త్రమతమును స్వీకరించి శాస్త్ర లయిన ట్రాక్షగ్రంథములోఁ గలరు. వారిలో మొదటి రాజునకు 'శాస్త్రనాయ పెరుమాళ్' అని పేరు. శాస్త్రుఁడయిన పెరుమాళ్ అని దాని యర్థము. చేరమాకా పెరుమాళ్ కాలమునాటికిఁ గేరళ దేశములో శాస్త్రమతము చాల హిసనీతిలో నుండినది. ఆతని కాలమున నెందఱో శాస్త్రులు తిరిగి హిందూమతమున నవలంబించి హిందువులగుటకుఁ బ్రారంభించిరి. అట్టి నీతిలో నారాజు తన దేశములో నానాఁడు క్షీణించుచుండిన శాస్త్రమతమును స్వీకరించె నని చెప్పుట యసంగతము. కనుక నీ విషయము చారిత్రక సత్యమయి యుండ దనియు, నిది యేదో పుక్కిటి పురాణ మనియు మనము దీనిఁ ద్రోసి వేయవచ్చును.

తిరువాన్కూరు దక్షిణ ప్రాంతమున శ్రీ. శ. తొమ్మిదవ శతాబ్దముదాకఁ గూడ శాస్త్రమతము మంచి వ్యాప్తిలో నుండినట్లుగాఁ జెలియుచున్నది. అప్పటికి దక్షిణ హిందూ దేశములో శాస్త్ర

మరియు ఊదాదళ నందుచుండినను తిరువాన్మూరు దక్షిణప్రాంతమున బౌద్ధమత మానాడు చాల వ్యాప్తిలో నుండిన దని వరగుణుండనునొక రాజు తెలియించిన బౌద్ధశాసనమును బట్టి తెలియుచున్నది. బౌద్ధమతమునకు సంబంధించి కేరళదేశములో దొరకిన యేకకళాసనమిది! ఈ శాసనము రెండు రాగిశేటలపై నున్నది. అందుఁ బేర్కొనఁబడిన తారీఖును బట్టి యిది శ్రీ. శ. 868 క్రి. జెందినట్లు మనము నిశ్చయింప వచ్చును.

కేరళములోని మావెల్లిక్కర, భరణికోట, పళికోటలో పుత్రచేతా, కరునాపల్లి, కారుమాతి, కిలిూర్, నిలంపేరూర్ అను ప్రదేశములలో నతిమనోహరము లయిన బుద్ధవిగ్రహములు నేఁటికిని గానవచ్చుచున్నవి. కేరళదేశములోని 'క్రిమాలవాస' మనుప్రదేశమునఁ బూర్వ మొకగొప్పబౌద్ధవిహారముండినట్లుగా 'మూషికవంశ' మనుగ్రంథము తెలుపుచున్నది. అది యానాడు భారతదేశములోనివిహారములలో నెలఁచేరు పొందియుండిన దని యితరాధారములవలనఁ గూడ మనకుఁ జెలియుచున్నది. కాని యీ 'క్రిమాలవాస' మనుప్రదేశము నేడు కేరళదేశములో నెక్కడ నున్నదో యింకను గుర్తింపఁబడలేదు.

కుప్రసిద్ధ చీనాయాత్రికుఁడు యువాన్ చాంగు తన భారతదేశయాత్రలనుగూర్చి వ్రాయుచుఁ దాను దక్షిణహిందూదేశములో ననేక బౌద్ధవిహారములను సందర్శించినట్లు వ్రాసికొనినాడు. కాని నేఁడ ప్రదేశములను గుర్తించుటలోఁ బండితులలో భేదాభిప్రాయము లేర్పడినవి. అందుఁ బేర్కొనఁబడిన 'మాలకుట' మనుప్రదేశము నేటి మలబారునకు సంబంధించిన దని పలువురు పండితుల యభిప్రాయము. యువాన్ చాంగు వ్రాఁతలనుబట్టి యాకాలమున కేరళదేశములో బౌద్ధమతము క్రమముగా ఊఁగించుచుండిన దనియు, హిందూమతము క్రమముగాఁ బుణ్యకొనుచు దాగిపోవననుకూలమిచ్చిన దనియు మన యూహింపవచ్చును. 'మాలకుట' మనునదలి ప్రజలలో పలు మతములవా రుండినట్లు యువాన్ చాంగు పేర్కొనుటయే దీనికిఁ దారాగణము.

నేడు కేరళదేశమున 'శాస్త్ర' ఆరాధన విపరీతముగాఁ గానవచ్చుచున్నది. 'శాస్త్ర' కేరళదేశీయులకుఁ బ్రీతిపాత్ర మయినదై వము. అతఁడు హరిహరసుతుఁడఁట! సుబరిమల, అచ్చెక్కోయిల్, కులతు పుమ, అరియకాళపు అనుప్రదేశము లీ 'శాస్త్ర' దైవతము వెలసినపుణ్యక్షేత్రములు. వీనిలో సహ్యాపర్వతారణ్యములనదను వెలసిన 'సుబరిమల' చాలఁ బ్రసిద్ధి చెందినది. ప్రతిసంవత్సరమును నవంబరు నెలనుండి జనవరిదాక నెక్కడ జరుగు నుత్సవములకుఁ కేరళదేశములోని లక్షలాదిజనమక్కడికిఁ జేరుకొందురు. ప్రపంచములోనే యే యితరపుణ్యక్షేత్రమునకును నింతపెద్ద యాత్రిక జనము రా రని చెప్పుదురు. ఈ 'శాస్త్ర' పూజ బుద్ధపూజయే యనియు, నక్కడి హిందువులు బుద్ధారాధన మవలంబించి దానికే 'శాస్త్ర' ఆరాధనగాఁ చేరు పెట్టుకొనిరనియుఁ గొందఱు పండితులు విశ్వసించుచున్నారు. 'శాస్త్ర' ఆరాధనలో నహింస ప్రధానస్థానము వహించుటయు, బుద్ధవిగ్రహ శిల్పమునకును, శాస్త్ర దైవత విగ్రహశిల్పమునకును బోలికలు గాన వచ్చుచుండుటయు దీనికిఁ గారణములు. కాని యీ 'శాస్త్ర' దైవతారాధనను ద్రావిడసంప్రదాయ మనియు, శాస్త్ర ద్రవిడదైవత మనియు కుఱిగొందఱు పండితులు సుప్రమాణముగా నిరూపించిరి. కాని మొత్తముపై నీ 'శాస్త్ర' ఆరాధన సంప్రదాయముమీఁద బౌద్ధమత ప్రభావ మంతో యంతో లేక పోలేదు. అంత మాత్రముచేత 'శాస్త్ర' బుద్ధదేవుఁడే యని చెప్పుటకు మాత్రము వీలు లేదు.

కేరళదేశములోని హిందువులలో 'ఇళవు' లని యొకతెగవారు కలరు. మతాచారముల యందును, సాంఘికసంప్రదాయములయందును వీరికిని, నాయర్లకును జాలఁ జోలిక లున్నవి. కాని పరంపరగా నాయర్లు కూర్చులనియు, 'ఇళవు' లంతకంటెఁ దక్కువజాతివారనియుఁ బరిగణింపఁబడుచున్నారు. అక్కడి సమర్థులయిన బ్రాహ్మణులు ఇళవులతో సహపంక్తి భోజనము చేయుట కాని, వారి నిండ్లలోనికి రానిచ్చుట కాని లేదు. అక్కడి సంఘములో వారినించుమించుగా హరిజనులవలెనే చూడఁబడుదురు.

వారు సింహళదేశమునుండి యేనాడో వచ్చి కేరళదేశములో నిరసన వాస మేర్పఱచుకొనిన జాదు లని చాలమంది యభిప్రాయము. వారు సింహళీయులే యనుటకు బెక్కాధారము లున్నవి. 'ఇళవ' అనుపదము సింహళమునకు దమిళపద మయిన 'ఇళయ్'కు జాల సన్నిహితముగా నున్నది. వారికే 'తియసు' అని కూడఁ జేరు. అది 'ద్యౌపక' యను సంస్కృతపద వికార మయి యుండవచ్చును. సింహళద్యౌప వాసు అనునరములో వారికి 'తియసు' అనుపేరు నిరసడి యుండవచ్చు నని కొందఁ యభిప్రాయ పడుచున్నారు. వీరి పుట్టుభూమి తరములను గూర్చి యింకను బాగుగాఁ బరిశోధనలు సాగించినచోఁ కేరళదేశమున క్రీ. పూ. తొలిశతాబ్దములలో జరిగిన జాదమతవ్యాప్తినిగూర్చి కొంత వఱకుఁ దెలిసికొనవచ్చును. ఈ 'యిళవులు' నేడు హిందువులే యయినను వారియాచారములు చాలవఱకు జాదాచారములే. తాము జాద సంప్రదాయమునకుఁ జెందినవార మని వారభిమానముతోఁ జెప్పకొని గర్వపడుదురు కూడ.

క్రీ. శ. ఏడవశతాబ్ది నాటికే కేరళదేశమున జాదమతము క్షీణదశలో నుండిన దని యువాకాచాంగు తెలిపినాడు. మఱికొన్ని తమిళగ్రంథములనుబట్టి కూడ మన కీవిషయము యథార్థమని నిరూపిత మగుచున్నది. ఆప్పటికి శైవ వైష్ణవమతములు దేశములో బాగుగాఁ దల యెత్తి వీరవిహారము చేయఁ బ్రారంభించినవి. శైవనాయకులును, వైష్ణవ ఆశ్వాసులును గొప్పగా మతప్రచారము చేసి జైనజాద

ములను దేశములో నడుగంటఁ జేయఁ బ్రయత్నించిరి. కాని యెట్లో పదవ శతాబ్దివాఁకఁ గొనయూపిరిలోఁ గొట్టుకొనుచుండిన జాదమతము దాని తరువాతఁ బూరిగా హిందూమతప్రాబల్యమునకు లాంగి పోయినది. భారతదేశము మొత్తముపై జాదమతము క్షీణించుట కేవి కారణములో యవే కేరళదేశములోఁ గూడ జాదమతము క్షీణించుటకు కారణములయిన వని చెప్పవచ్చును శైవవైష్ణవభక్తుల ప్రచారముతోఁబాటు కుమారిలభట్ట, శంకరాచార్యాదులు కూడఁ కేరళములో జాదమతమును రూపు మాపుటకు జాలవఱకుఁ గారణభూతు లయిరి. కేరళమున కుమారిలభట్టు పేరు కొంతకాలము మాఱు మ్రోగి పోయినది. అక్కడినంటూదిబ్రాహ్మణులు వైదికమతమునకుఁ బట్టుకొమ్మ లయిరి. వారందఱును గలిసి కట్టుగాఁ బని చేసి జాదమతమును దమదేశములో లేవండఁ జేసిరి. జాదవిహారములను హిందూదేవాలయములుగ మార్చిరి. ప్రసిద్ధపుణ్యక్షేత్రములలోని బుద్ధవిగ్రహములను దొలగించిరి. జాదులను సంఘములోనుండి వెలి వేసి వారినిండలోనికి రానియకుండఁ, జెఱువులలో స్నానము చేయనియకుండఁ, నుత్సవములలోఁ బాల్గొననియకుండఁ జేయుటతో వారు తట్టుకొనలేకపోయిరి. తుదకు వారందఱును హిందూమతమును స్వీకరింపఁబరిచి వచ్చినది. హిందువుల నెదిరించి నిలువఁగలబలము ప్రామత యానాడు జాదమతమునకు లేక పోయినది. క్రమముగా జాదమతము కేరళదేశములో నడుగంటినది.

ప్రియమువఱిం బ్రభుత్వమును వీడి యరణ్యముఁజేరె దత్త్వని శ్చయమునకై మహాతపము సల్పి కృతార్థులఁ గాంచె నెల్లెడఁ దయయు నహింసయుం బరమధర్మములకొ నెలకొల్పె నమృతదయఁ డగుబుద్ధదేవునిపదంబుల కేను నమస్కరించెదన్.

ఆంధ్రబౌద్ధకేత్రాలు

శ్రీ కట్టి సాంబమూర్తిశాస్త్రిగారు

—: ౦ :—

ప్రమతములతో తమ దగుగౌరవమును జనించినది లుంబినీవనమున. పెరిగినది కపిలవస్తు రాజప్రాసాదమున. తప మొనర్చినది వివిధారణములలో. సత్యము గనిపట్టినది సారనాథ క్షేత్రమున బోధవృక్షచ్ఛాయన. తొలుదొల మతబోధ గావించినది మగధలో బింబిసారుని యజ్ఞపాటమున. ఆ మతము వివిధదేశములకు ఖండారములకు వ్యాపించినది మాత్రము కళింగముననే.

బుద్ధుని అహింసానిధాంతము తొలుదొలచె జనుల కాహార మగుజంతువుల విషయముననే పరిమితమైయుండి తగినంతగా వ్యాప్తి నందలేక పోయినది. ఆశోకవరసుడు కళింగయుద్ధమున లక్షసైనికుల వధించి రైకవాహినుల బ్రహ్మాంప జేసిన పిదప నది మానవవిషయముగ మహా వ్యాప్తి నందినది. ఆశోకుడు తనరాజ్యమందంతటను మతప్రచారమున కనేకోద్యోగుల నియమించి ప్రజలకు మతబోధ గావించెను. వివిధ సలములందు జనసంచార మధికముగా నుండు తీవులందు శిలా స్తంభములపై కాసనములు చెక్కించెను. మిత్తన్యోగము లగుధర్మశాల లనేకము నెలకొల్పెను. సమస్త లగునుద్యోగులను విదేశముల కంపి మతమున కత్యధికవ్యాప్తి చేకూర్చెను. కళింగాంధ్రములు రెంటియందును జనులు ఏకభాష వ్యవహరించువారును ఏకవిధా చారములు గలవారను నగుటచేతను, ఆరెండు దేశములు సమద్రతీరము నానుకొని విదేశముల యాతాయాతముల కనుకూలము లగుటచేతను, విశేషించి కళింగయుద్ధము ననుభవించిన ప్రజలు అహింస నధికముగ నాదరించుటచేతను నీ రెండుదేశములు మతప్రచారమున కను వగు సలములుగా పరిణమించెను. విదేశములకు వెడలు భిక్షుకులకు శిక్షణము గలపు పాతశాలలు నేలకొలిదిగ నీరెండు దేశములందు నుండెడివి. అమరావతి, నాగార్జునకొండ, ధరణి కొట, భట్టిప్రోలు, సర్వసీద్ధి, ఆనకాపల్లికడ శంకారము, రామతీరము, సారేహండ్లము భువనేశ్వరముకడ నున్న కొండ (స్కంద)గిరి

మొదలగు ప్రదేశము లట్టి మతవిద్యాలయములే. బహుకాలమునకు మతము క్షీణించి యవియు భిక్షుకరహితము లై పై పరామరిక లేమి శీతవాతాతపములకు జిక్కి శిథిలము లై భూగర్భమున నణగారి పోయినవి. నేలకొలిది వత్సరములు కాలగర్భమున నీన మై యున్న కొన్ని కొన్ని ప్రాచీనశిథిలము లీ మనతరమున బయలుపడుచుండుట మనకు సంతోషకారణము గర్వకారణము గూడ నగును.

శిశుపాలఘటము

మాతనముగా బయలుపడిన శిథిలములలో శిశుపాలఘటము ముఖ్యమయినది. భారతభాగవత కథలలో ప్రసక్త లైనశిశుపాల దంతవక్త్రులు కళింగాంతఃపాలి యగు చేదిదేశపు రాజులు, ఖారజేలుడు చేదిరాజే. భువనేశ్వరమునకు మూడుమైళ్ల దూరమున గలకొండ (స్కంద)గిరి గుహలలో నాతని శిలాకాసనము గలదు. ఆతడు మన శాతవాహనుల సమకాలికుడు. హిస్సంపూర్ (హుస్సెను) యనుకొండ తొలచినగుహయందు దాతని కాసనము గలదు. ఆ గుహలకు మైలుదూరమున 'శిశుపాలఘట' అను పేరు గలచిన్న కుగ్రామము గలదు. అక్కడ వరిపాలముత్రవృక్షముండగా నతిప్రాచీనమైన యా యుధళకలములు గృహపకరణములు పూసలు మొదలయినవి బయలుపడినవి. ఆశోకుని కళింగ యుద్ధ మక్కుడనే జరిగిన దని జనశ్రుతి చిరకాలమునుండి కలదు. ఆశోకునకు పశ్చాతాపము కలిగించి బౌద్ధమతవ్యాప్తి కత్యంతముతోడ్పడిన యాప్రాంతము మిక్కిలి పవిత్ర మైనదికదా!

నాగార్జునకొండ

దాని తరువాతి కాలముందు ప్రబలి నదియు విశేషప్రధానమైనదియు నాగార్జునకొండ. నాగార్జునకొండ మనకు బహుకాలపరిచితమైనను దాని యథార్థస్వరూపము గోచరించుటయందు దాని మహత్త్వము గ్రహింపబడటయు నాగార్జునసాగరనిర్మాణము నిశ్చితమైన తరువాతనే. మన జనసామాన్యము

ప్రాచీనత్వము తెలుపవలసివచ్చునపుడు 'ఇత్యక్షులనాటిది' అని వ్యవహరింతురు. ఆ ఇత్యక్షుల రాజధాని యీ ప్రాంతముననే. ఇత్యక్షుల రాజ్యములు నిర్మించిననూపము లందు గలవు. శ్రీరామతీర్థము గురుభక్తకొండపైని గలబౌద్ధాలయములను ఆనకాపలికడ సున్నకంకారము సంఘరామమును గొలిది కాలముక్రిందటనే కనుగొనబడినవి.

సాలెహుండము.

శ్రీకాకుళముజిల్లాలో కలింగపట్నమునకు సమీపమున సాలెహుండముగ్రామము గలదు. వంశధారానది దక్షిణతీరము ననుసంధించి అరమైలు దూరము వ్యాపించి కొండయొక్కటి కలదు. ఆ కొండపైని గొప్ప బౌద్ధనూపయొక్కటి చాలకాలముక్రిందటనే కనుగొనబడినది. కీర్తిశేఖరు సుగృహీతనామధేయముల గిడుగు రామమూరిపంతులు 1920 సంవత్సర ప్రాంతమున పరాక్రిమిడి రాజావారి ఆదరము సంపాదించి కొంతభాగ మక్కడ త్రవ్వించగా నతిప్రాచీన శిథిలములు గోచరించినవి. ఆకాలముననే మహాజ్ఞుల మైనచరిత్రాంశములు గోచరించునని యాశపడితిమి. కాని ధనాభావముచే నక్కడితో నా త్రవ్వకము లాగిపోయినవి. మరల నీ నడుమ దొరతనము వారివలన నాప్రాంతములు త్రవ్వించబడునపుడు విశాల మైనతిన్నెలును మూడు బురుజులును బయలుపడినవి. కొన్ని శాసనములుగూడ లభించినట్లు వినికిడి. ఒక లోహకరండమును దానిలో గొన్ని రత్నములును దొరకినట్లు అక్కడివారు పత్రికలలో బ్రకటించినారు. పూర్తిగా త్రవ్విన నేయే విశేషములు బయలుపడునో కాని నాగార్జునకొండ త్రవ్వకము అతివేగముగా జరగవలసి యుండుటచే నిక్కడి సిబ్బంది అక్కడికి తరలించబడి యిక్కడిపని నిలిపివేయబడినది. అయినను మనతరముననే దీని పూర్ణచరిత్రము తెలిసికొనగలుగుదుమను నాశకలదు.

ఈ నడుమ సాలెహుండామును గూర్చి వారాపత్రికలలో రెండుమూడుమార్లు ప్రకటించబడినది. ఆవారలందు ప్రకటించబడిన విషయము లిప్పుడు దొరకినయాధారముల నాత్రయించి ఊహించబడినవే కాని ఇదమిత్ర మని నిస్పృహముగా డెలుపజాలినది కావు. వినికిజన

త్రుతిని జేర్చినచో స్పష్టమైనచరిత్రాంశములు లభించు ననునాశకలదు. ఈసలమున సముద్రమునఱకు వ్యాపించిన గొప్పనగరము పూర్వముండెడి దనియు, కాలివాసానుని కీ నగరము రాజధాని యనియును, నది యీవలిగట్టున రాణివాసముండెడి దనియు, నాయంతిపురమే యిపుడు వనితమండల మని వ్యవహరింపబడుచున్న చిన్నగ్రామ మనియును, నగరమునకును అంతిపురమునకును రాకపోకలకు శిలానిర్మిత మగువంటెన యుండెడి దనియు జనశ్రుతి ప్రబలముగా గలను. ఇప్పుడు నదిలో వనితమండలముకడనుండి సాలెహుండమునఱకు గొప్ప బండతూచు వరుసగా నగపడుచున్నవి. ఇప్పటి కలింగపట్నమునకు తూర్పుగా రాజనివాసమైన కంచుకోట కలదనియు నది పురాతననగరముతో గూడ సాగరగర్భమున మునిగిపోయిన దనియు వృద్ధులు చెప్పుదురు. ఈ కిందదంతు లంధపరంపరాప్రాప్తము లని త్రోసివేయవలసినవి. శ్రీ గిడుగు రామమూర్తిపంతులుగారు సాలెహుండాము దిబ్బలు త్రవ్వించునపుడు వానిలో నొక శిలాంగురీయకము దొరకినది. ప్రవాళశిలతో నిర్మింపబడిన ఆ యుంగరము కాకిరేగుపండు (కోడిగుడ్డు) ఆకారముతో ఒకటిన్నర అంగుళముల నిడివియు నడుమ అంగుళము వెడల్పును గలిగి అనామికాంగురి మాటునంతటి రంధ్రము గలిగి యున్నది. పై భాగమున బల్లపత్రపుగా నుండి చుట్టును ఏతయిన అంచును నడుమ ఏదో లిపిలో నేదో భాషలో నక్షరములును లోతు గుంటలుగా చెక్కబడినవి. ఆ యుంగరము తీరునుబట్టి అది రాజముద్రక యని స్పష్టముగా తెలియును. రాజధానియందు రాజాధికృతుల నివాసములందే అట్టిముద్రక లుండుట సంభవించును కాని కేవలము భిక్షుకనివాసము లగు సంఘారామములందు సంభవింపదు గదా? కాబట్టి యీ సలము హానునికీ గాని తదన్యుడగు వేటాకరాజన్యనకు గాని రాజధాని యని నమ్ముట కవకాశము లేక పోలేదు.

మతీయు నిరువదినవత్సరములకు మున్ను కాకిహిందు విశ్వవిద్యాలయము చరిత్రోపాధ్యాయులు భట్టాచార్యులవారు 'కాలివాసుని నాటి కలింగనగర మేది యె యుండును' అని పరిశోధించుటకై యీప్రాంతమునకువచ్చి కొన్ని

తావులు పరిశోధించినపిదప కళింగపట్టణము వచ్చిరి. అక్కడ వివిధధనములు పరిశోధించి యిప్పుడు దీపస్తంభము (రైటుపకాసు)నకును సముద్రమునకును నడుమ నున్న యొకదిబ్బ త్రవ్వించుకొనకక్కడఁ గొన్ని ప్రాచీనములైన శిథిలశకలములును గొన్ని నాణెములును దొరకినవి. ఆత్రవ్యక మపుడు పూర్తిగా నెఱిగింపఁబడిన నింతకుముం దెప్పుడో మన కనేకము లభూగర్భవిషయములు తెలిసి యుండెడివి. కాని దైవదోషమున మన కా యోగము పట్టలేదు. ఆదినములలో కళింగపట్టణమున కాంపులలో నున్న శ్రీకాకుళము తహసీల్దార్ దిబ్బగజము లోతుత్రవ్వనకి వచ్చి ఆనాణెములు శకలములు తీసికొని తాను ఇండియా దొరతనము వారి కీవిషయము తెలిపెద ననియు, వారి యనుమతి వచ్చువఱకు త్రవ్వరా దనియు నాటకపఱిచి సిమ్లాలో నున్నచరిత్రపరిశోధనాధికారికి (ఎఫ్.గ్రాఫిట్స్ ఆఫ్ ఇండియా) తంతి మూలకముగా నీవిషయము తెలిపెను. రెండు దినములనాటికి సిమ్లానుండి అది దొరతనము వారు త్రవ్వించు రనియు నితరులు త్రవ్వరా దనియు సమాధానము రాగా దైవమును నిందించుచు భట్టచార్యులవారు వారాణసికి తిరిగిపోయిరి. అప్పుడు భట్టచార్యులవారికి పాయముగా పని చేసిన మా కీవిషయము లిప్పటికి కన్నులకు గట్టి యున్నవి. ఈరెండువిషయములనుబట్టి చూడ సారహండము పూర్వపూర్వమున గొప్పరాజధాని యని యూహించుట సమంజసమే యగును.

శ్రీకాకుళం హైస్కూలు దిబ్బ :

సుమారు పదునేనేండ్రకు మున్ను శ్రీకాకుళము మున్సిపల్ హైస్కూలులో శ్రీకాకుళము గొన్నిగదులు కట్టుట కై పునాదులు త్రవ్వించుడగా గొన్నిప్రాచీన శిథిలశకలములు దొరకఁగా వాని నీలగిరిలలో ఉదకమండలముం దున్న పురాతత్వ శాఖవారికి పంపిరి. అప్పుడు ఆర్కిలాజిక్స్ నూపరింపెండెంటుగా నున్న శ్రీ సి. ఆర్. కృష్ణమూచారిగారు స్వయముగా దయచేసి సలపరిశోధనము గావించి ఆ శిథిలములు మొహంజదాగో శిథిలములతో సమకాలికము లనియు వాని నచిరకాలమున త్రవ్వించి తీయించు ఘనియు జెప్పి పెడలిరి.

వారే కాదు. మరెవ్వరు గూడ నేటివఱకు మరల నాయులు సె తనే లేదు. మున్సిపల్ వారు మాత్రమాత్రా వారికి గావలసినమందిరములు మొన్న మొన్న నిర్మించుకొన్నారు.

నరసన్న పేట :

నరసన్న పేటకు పడమట మెలదూరమున నొక బంజరుదిబ్బ త్రవ్వించుడగా పురాతన మైన పెద్దయిటుకలు బయలుపడినవి. ఆసలమును దున్నుటకు యత్నించినకర్షకుడు అది యేదో దేవాలయ మని భయపడి దానిని విడిచిపోగా భక్తులు కొందఱు అక్కడ నొక కాణురాతినుంచి అది వెలసినశివలింగ మని దాని కొక యాలయము వెంటనే కట్టివేసిరి. జనుల మూఢతలన నాసల మట్లు నిరసయోగ మైనది కాని యక్కడి యిటుకలు సారహండము ఇటుకలను బోలి పురాతనత్వము చూచించుచున్నవి. అది త్రవ్వి యుండిన నేటికేషములు బయలుపడి యుండునో ?

కోటబామ్మూర్ రెయిలుకేవల నునకు సమీపమున గల లక్కనదిక్కి యనుగ్రామమున గూడ నొక పాలములో పురాతన మైనయిటుకలు, అప్పుడపుడు పాటిమట్టి త్రవ్వించుడగా పురాతన మైననగలు దొరకుచుండును. ఈనగల మెవ్వరును చూచినవారే కాదు. శ్రీకాకుళము నరసన్న పేటతాలూకాలలో పెక్కుతావులందు పురాతన మైనయిటుకలు నగలు లభించుచునే యుండును. వానిని చూచిన నాబోటివారి కీ ప్రాంతమున ప్రతి అడుగు ప్రదేశమును పురాతనశిథిలములతో నిండియున్న దేమో యను నూహము కలుగుచుండును. వాని నన్నిటిని పరిశోధించుటకు ద్రవ్యము గాని సాధనసంపత్తి గాని ఆసలు శక్తి గాని అస్సాద్యశులకు కూన్యము. దొరతనమువారికి గాని ఇతరవిద్యాధికులకు గాని యీ ప్రాంతమున కటాక్షము ప్రసరింపవండుట ఎప్పుడు నున్నదేకదా ?

ఎప్పటికైన పెద్దలదృష్టి యీప్రాంతమున బ్రసరించినచో కళింగమందలి బౌద్ధశకేషములనేకము లుపలభములై కళింగచరిత్రము నత్యుజ్జ్వలముగాఁ జెలియు నవకాశ మగులు గును. సర్వజ్ఞుని కృపారసమువలన మనతరము ననే యాఫగి జరిగిన ఘనము ధన్యము,

అమరావతి

ఆంధ్రదేశమునందలి భాషాశాస్త్రము అన్నిటిలోను అమరావతి మిక్కిలి ప్రసిద్ధి చెందినది. అది కృష్ణానది దక్షిణతీరమున ఉన్న పల్లి తాలూకాలో గుంటూరున కిరువది మైళ్ళ దూరముగా నున్నది. నేడే దేది యొక క్రైస్తవముగా నున్నను పూర్వ మీ అమరావతి, ధగణికోట కలసియున్న ప్రదేశములో ధౌన్యకటక మను గొప్పనగర ముండినది. అది క్రీ. పూ 200 కాలమున శాండ్రదేశమున బరిపాలించిన శాతవాహనులకు రాజధానినగరముగా విరాజిల్లినది. అప్పుడు దాని కైకాలము పండ్రెండు చదరపుమైళ్ళు. అందలి జనసంఖ్య కుమారు ముప్పది లక్షలు.

శాతవాహనుల కిది ముఖ్యపట్టణముగా నున్నప్పుడే యాంధ్రులు మగధదేశమును జయించి పాలితీత్రమును స్వాధీనము చేసికొనిరి. క్రమముగా నమరావతి పొదుల యధీనములోనికి వచ్చినది. వారక్కడ ననేక విహారములను నిర్మించి, యొక విశ్వవిద్యాలయమును గూడ స్థాపించిరి. విద్యార్థులు, నర్థాపకులు గలిసి సుమారు ఆరువేలమంది యా విశ్వవిద్యాలయములో నుండెడివారు. ఆకాలమున టిబెట్, చైనా, బర్మా, జపాన్, సింహళము మొదలయిన దేశములనుండి కూడ నందఱో విద్యార్థులీ విశ్వవిద్యాలయమున విద్య నభ్యసించుటకై తరలి వచ్చుచుండెడివారు. పౌడమతమున మౌఢ్యమిక వాదమును బ్రవర్తింపజేసిన నాగార్జునాచార్యుల డా విశ్వవిద్యాలయమున కధ్యక్షుడగుగా నుండి పౌడమతప్రచారమున విశేషముగా బరిశ్రమించెను. కాని క్రమముగా దాని ప్రాముఖ్యము తగ్గి పోయినది.

అమరావతిలోఁ బూర్వ యొక గొప్పకూప ముండినది. దానికి 'అమరావతి కూపము' అని పేరు. అది యిప్పుడు పాడుపడి పోయి పాటి దిబ్బగా నున్నది. సానికలు దానిని దీపాల దీప్తి యని పేర్కొనుచుండురు. దాదాపు పండ్రెండవ శతాబ్దమున నానూపరాజు మచటి ప్రజలచే బూజిత నందుకొనుచు బ్రసిద్ధి పొంది యుండినది. కాని పదునెనిమిదవ శతాబ్ది తుదిభాగమున సానికపాలకులచటి పాలరాళ్లను గాల్చి తమభవననిర్మాణమునకుఁ గావలసిన కున్నతులకై బట్టి పెట్టినారు.

దానితో నా పవిత్ర భాషాశాస్త్రములోని శిల్పకళాసంపద చాలనలు డగ్గ మై పోయినది.

తరువాత పురాతత్వపరిశోధకులు, ముఖ్యముగా కర్నూల్ మెకింటి, రాబర్టు మాయల్ మొదలగువారు దానిని దిరిగి సమదరించుటకుఁ దీవ్రముగాఁ బ్రయత్నించిరి. అప్పటి వారి ప్రయత్నములకు బయలుపడిన శిల్పశిథిలములే నేడు మదరాసు పురాతత్వప్రదర్శనశాలలో భద్రపఱుపబడి యున్నవి. అచ్చటి య పురాతత్వమునన్నియు లయిననూపశిలమును, ప్రాకారశిలలు కొన్నియు లండను నగరము చేరినవి. అవి యచట బ్రిటిషు పురాతత్వప్రదర్శనశాలలో భద్రముగా సంరక్షింపబడుచున్నవి.

భారతీయశిల్పములో నమరావతిశిల్ప సంక్రదాయము విశిష్ట మయినది. దీనినిబట్టియే 'అమరావతీరీతి' (Amaraavati style) యని శిల్పసంప్రదాయ మొకటి దేశమునఁ బ్రసిద్ధి గాంచినది. ఈ శిల్పరీతియచ్చుముగాఁ గొంతభాగ రశిల్పరీతితోఁ జోల్చుచున్నది. కాని యా యమరావతీ నూపములోని కొన్ని శిల్పశిల్పశిల్పములును, శిల్పప్రాకారముతోఁ గొంతభాగమును నూప నిర్మాణము జరిగిన కొంతకాలమునకుఁ క్రీ. శ. రెండవ శతాబ్దిలోఁ జేర్చబడి యుండునట్లు ననుటలో సందేహము లేదు.

అమరావతీకూపప్రాకారమువలె లలితమయిన, యొన్నత మయిననిర్మాణము ప్రపంచములోనే మఱియొచ్చటను గానరా దనిపండితుల విశ్వాసము. దాని జ్యామము 192 అడుగులు. తేదికమీఁది యగ్రమునుండి దానియొక్క 18 లేక 14 అడుగులు. కూడలేని యద్భుతానుకూలీని నిలిపిన పొడవైన నిలుత్తు సంగ్రహముతో నది కట్టబడి యున్నది. ఆ యద్భుతాని కమ్మలపై చక్రాకారములు, అర్ధచక్రాకారములు గల యలంకారములు, తానిమధ్య ముగ్ధమోహనము లయినయద్భుతశిల్పములు కలవు. ఈ ప్రాకారశిలలు కేలుపరిచే తునకన్న లోపలికి తుననపుర్రుశిల్పమునన్నియు లై యందముగా నున్నవి. చక్రాకారపు భాగములలో పొద్దిగాథలు మిక్కిలి మనోహరముగఁ జెక్కబడి యున్నవి. దాని యడుగుభాగమున జంతువుల బొమ్మలు, పిల్లలబొమ్మలు వివిధధర్మములలో, నింతనింతరీతులతోఁ జెక్కబడి యున్నవి.

అనూపపు వేదిక నూటయరువదిరెండుగుల వ్యాసము గలది. అతేదిక చుట్టును గలశిలా ఫలకములవీడఁ గూడ సమృద్ధి మైసశిల్ప కళాచాతుర్య ముట్టిపడుచున్నది.

నంద యదుగులయెత్తున, నంద మయిన చెక్కడములతో, సభార్య మయినశిల్పకళా సంపదతో సలరారు పాలరాతి స్థూపము, దానిని జాట్టి యొక శిలాప్రాకారము, అచటి శిలలపైఁ బ్రతియంగుళమునకు నేదో యొక శిల్పము—ఇట్టి యమరావతీస్థూప మాళాల మునఁ బ్రపంచమునందే యుద్దితీయముగా నుండి యుండు ననుటకుసందేహము లేదు. ఈప్రధాన స్థూపముచుట్టును నెన్నియో చిన్నచిన్న శైలిశిల్పములు, నారామములు కూడ నుండినవి. బౌద్ధవర్ణదినములలో—ముఖ్యముగా బుద్ధుని జననము, మహాభినిష్క్రముగాము, మహాపరి నిర్వాణము జరిగినవై కాఖిల్యూని నాఁ డాస్థూపముపై నంతటను దీపములతో సలంక రించుచుండి రని తోచుచున్నది. అందుచేతనే యచటి సానికలు దానిని 'దీపాలిన్సె' యను నామముతో వ్యవహరించుచుండురు.

ప్రస్తుతము దీనికి సమాపముననే మఱియొక దిబ్బ యున్నది. బహుళః అది పూర్వపు ధాన్య కటకసాన మయి యుండవచ్చును. పూర్వకాల మున నేది యొక ప్రాకారావృత మయిననగర ముగాఁ జేర్చొనఁబడి యున్నది. అచ్చట శిథిల మై యున్న ధరణిశిల మట్టిగోడలు నేటికిని మనకుఁ గానవచ్చుచున్నవి. అచ్చట లభించిన కూడపెంకలు మొదలగు ప్రాచీన శిథిలావ శేషములు శ్రీ. పూ. ఒకటవశతాబ్ది నాటివిగాఁ గూడ భావింపఁబడుచున్నవి. ఇటీవల నచటి దీపాలిన్సెప్రాంతమున భూగర్భములో కాత వాహనుల నాటి యెనిమిదివేలవెండినాణెములు దొరకినవి. అవి పరిశోధన నిమిత్తము విశాఖ పట్టణము పురాతత్వశాఖవారి కార్యాలయ ములో భద్రపఱుపఁబడినవి. ఇంకను నచట కాశ్మీరు మయినపరిశోధన సాగించినచో నెన్నియో యమూల్య శిల్పకళాఖండములతోఁ బాటు, ఎన్నియో యమూల్యవిషయములు కూడ బయలుపడ వచ్చును.

నాగార్జునకొండ—

కృష్ణానదికిఁ గుడిచె పువ గుంటూరుమండల ములో నున్న నాగార్జునకొండ కూడ ప్రాచీ

నాంద్రబౌద్ధత్రేత్రములలోఁ బ్రసిద్ధి గాంచినది. అది మూఁడుమైళ్ల పెడల్పునఁ బర్వతములచే నావరింపఁబడి యున్నయొకలోయ; బౌద్ధమత మున మౌఢ్యమికవాద మనునొక వాదమును నెలకొల్పి గుమారు అరుదనిసంకల్పరములపాటచ్చటి బౌద్ధవిశ్వవిద్యాలయమును బరిపాలించిన శుప్రసిద్ధబౌద్ధాచార్యుఁ డగునాగార్జునాచార్యుని పీఠిట నాకొండకు 'నాగార్జున కొండ' యని పేరు కలిగినది. అతఁడు శ్రీ. శ. రెండుమూఁడు శతాబ్దములలో నుండినవాఁడు.

ఇక్కడి లోయలోఁ బూర్వము విజయపురి యను నొక ప్రసిద్ధపట్టణ ముండిన ట్టిచట లభించిన యొక కాసనమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. అది మాప్రాంతము నాళాలమునఁ బరిపాలించిన యిక్ష్వాకుల ముఖ్యపట్టణము. ఇక్ష్వాకు లిక్ష్వాకువంశమునకుఁ జెందినరాజులు. వీరు ఋగ్వేదములోను, నధర్వణవేదములోను, శతపథబ్రాహ్మణములోను ప్రస్తావించఁబడిరి. దక్షిణ ఇక్ష్వాకువంశమునకు మూలపురుషుఁడు ప్రథమతైంతిమూఁడులు కావచ్చును. ఇక్ష్వాకులు బ్రాహ్మణముతాలంబకులు. వారి వారి శ్రీలు బౌద్ధమతము నవలంబించి యాదరించిరి. వారి యాదరమువలననే యాళాలమున బౌద్ధ మతము మూఁడుపూవు లాఱుకాయలుగా వర్ధిల్లినది. విజయపురి యానాటి బౌద్ధత్రేత్రములలోఁ బ్రసిద్ధి కెక్కినముహనగరము. అచటి విశ్వవిద్యాలయమున విద్య నధ్యసించుటకై సింహళము, చీనా మొదలగునేకములనుండి యెందఱో విద్యార్థులు వచ్చుచుండిరి. అది చాలకాలము బౌద్ధమతావలంబకులకుఁ బ్రసిద్ధ యాత్రాస్థలముగా సలరారినది.

ఇక్కడి మహానగర శిథిలములు శ్రీ. శ. 1926 లో మొదటిసారిగా బయలుపడినవి. దిబ్బలతో, గుట్టలతో, నడవులతో నిండియున్న యాప్రాంతములందలి విశేషములను దొలుత గనుగొని పరిశోధనలు సలిపినవాఁడు శ్రీ ఎ. ఆర్. సుధన్వతి. ఆతరువాత 1926-31, 1938-40 లలో లాంగ్స్టన్, రామచంద్రా అనుమహానియు లాప్రదేశమునకాశ్మీయమయిన త్రవ్వకములసాగించి యనేకాపూర్వవిషయములను లోకమునకు వెల్లడించిరి. అచట కృష్ణా నదిపై వ్యవసాయోపయోగములకై కట్టఁదలచిన నాగార్జున పాగరనిర్మాణముమూలమున

నాచరిత్ర ప్రసిద్ధ ప్రాంతములు నీట మునిగిపోవు ననియు, నచటి యమూల్య శిల్పములు కాళ్ళత ముగా సముద్రగర్భమునఁ గలిసిపోవు ననియు భయపడి యిటీవల 1954 లోఁ దిరిగి యచటఁ ద్రవ్యకపు పరిశోధనలు సాగించుచున్నారు. అచట లభించిన శిథిలావశేషముల నశ్చే యా ప్రాంతమునందే కట్టనన్న పురావస్తుప్రదర్శన కాలలో జాగ్రత్తగా భద్రపఱచుటకుఁ బ్రయత్నించుచున్నారు.

ఇంతవఱకు జరిగిన పరిశోధనల ఫలితముగా నచట నొక మహాస్తూపము, ఏడు చిన్న స్తూప ములు బయలుపడినవి. నాలుగు విహారములు, ఆరు చైత్యములు, నాలుగు మండపములు కూడఁ గనిపించినవి. పరిశోధనలో కాసన ములు, నాణెములు, బొమ్మలు, కుండలు, విగ్రహములు, ఇత్యైత్యుల కాసనములు గలిగిన లోహపురేఖలు కానవచ్చినవి. అన్నింటికంటె ముఖ్యమయినది యచటి మహాచైత్యమునకు సంబంధించిన చిహ్నము. అది బుద్ధునికి సంబంధించినదని ప్రతీతి కలదు. ఇప్పుడు దీనిని సారనాథ్ లోని మూలగంధర్వప్రతిమనఁ బూజించు చున్నారు. ఆ సారనాథ్ లోనే బుద్ధుఁడు మొట్ట మొదటిసారిగా ధర్మోపన్యాసము గావించినాఁడు. మఱొక విశేషము పేర్కొనఁ దగి యున్నది. అక్కడి పురాతనవిశ్వవిద్యాలయ ప్రజ్ఞాశ్రమమున, హ్యూయన్ సాంగు వర్ణించిన బౌద్ధసంఘారామమును నిక్కడనే యుండి యుండును. ఆ సంఘారామమును నాగార్జునుని కొఱకై కాతవాహనప్రభు వొకఁడు శ్రీపర్వత మును దొరిచికట్టినట్లు వ్రాయుచున్నాడు. నాగార్జున కొండకే పూర్వకాలమున 'శ్రీపర్వత' మని పేరు. 'మిక్కిలి చౌడతన వసారాలతో', ఓదు అంతస్తులతో, ప్రతియంతస్తులోను నాలుగేసి గదులతోను, విహారములతోను భవన మొకటి నిర్మింపఁబడినది. ప్రతివిహారము లోను బంగారముతోఁ దయారు చేసిన యతి గుండర మయినబుద్ధవిగ్రహ ముండెడిది' అని హ్యూయన్ సాంగు వ్రాసి యున్నాఁడు. ఇంత గుండర మయిన సంఘారామము నింతవఱకుఁ బరిశోధనలు కనుగొన లేదు.

అచ్చటి నిర్మాణము లన్నియుఁ గాల్చిన యిటుకలతోను, మట్టి కున్నములతోను గట్టి గోడలు గచ్చు చేసినట్లు కానవచ్చును. అచటి

స్తంభములు, నేల, కొన్ని ముఖ్య మైన శిల్పములు బూడిదరంగు లేక తెల్లని సున్నపురాతితోఁ జేయఁబడినవి. ఆస్తూపముల వేదికలను గట్టిన శిలాఫలకములపై మామూలు స్తూపప్రతిబింబములనే చెక్కఁచుండిరి. ఆయక స్తంభవేదికల మీఁది శిలాఫలకములపై బుద్ధుని జీవితములోని ముఖ్య ఘట్టములను, జాతక కథలను జీర్ణింపఁ బడినవి.

ఈ కట్టడముల శిల్ప మమరావతి శిల్పమును బోలి యున్నది. అచటఁ గనుగొనఁబడిన ప్రాచీన శిథిల నిర్మాణములలో మహాచైత్య మొకటి. అది యొక యున్నత ప్రదేశమున నిర్మింపఁబడినది. దాని నడిమికొలత డెబ్బదినుండి యెనుబది యడుగు లుండును. శిఖరొపరిభాగము నంద మయిన పాలరాళ్ళతో నిర్మించి యున్నారు. ఆ స్తూపనిర్మాణక్రమము ఆకులును, గుబ్బయ్యుఁ గల చక్రాకారము గలిగి యున్నది. తెంజమిఁక లోలండి యనుపరిశోధకుఁడది 'విశ్వచక్రపునాథికిఁ జాటివ ఘనః పున రావృత్తము లైనయొక కేంద్రకవృత్తము లకు సంకేత' మని పేర్కొని యున్నాఁడు. ఆ స్తూపమునకు తెలుపట బహిర్ద్వారములతోఁ గూడిన శిలాప్రాకార మొకటి యుండినట్లు తెలియుచున్నది. దాని పునాది యిటుకలతోఁ గట్టినట్లు తోచును. అందలి యుత్తరపువైపు గోడకడనే 'బుద్ధధాతువు' లభించినది.

కృష్ణానది లోయలలో శ్రీ. కె. రెండు మూడు శతాబ్దములలో బౌద్ధసంస్కృతి, శిల్పము లెట్లుండినవో యిచట లభించిన లోహ, కాసనముల మూలమునఁ చెలియుచున్నది. అక్కడి మహాస్తూపములోని శిలాస్తంభముపైఁ గల కాసనమున నక్కడ చైత్యవిహారాలు కట్టించిన మహారాజుల పేర్లు కొన్ని కానవచ్చుచున్నవి. అక్కడ దొరకిన శిల్పకళాఖండములకును, నమరావతిలో దొరకినవానికీని బోలికలు కలవు. బౌద్ధమత మారామమున నుత్తమ శిల్పకళావిద్యుత్తికిఁ గారణభూత మయిన దను విషయ మక్కడి శిల్పఖండములు తెలియఁ జేయుచున్నవి.

జగ్గయ్యపేట—

ఈ ప్రాచీన బౌద్ధశ్రేణు మమరావతికి వాయవ్యమున మూడు మైళ్ల దూరములోఁ బాలేరుతీరమునఁ గలదు. ఆ పాలే రునదికి

నాలుగు మైళ్ల దూరమున నున్న కృష్ణానదిలోఁ గలియును. అదిలో దీనికి 'చేరవోలు' అని పేరు. నాఁ డేమకావలె ప్రాంతమును బరిపాలించిన శాసనరేడి వెంకటాద్రినాయుడుగా రాగ్రామము నకుఁ జాటును గోడకట్టి, యచటికిఁ గొండలు వర్తవల నాహ్వనించి తమతండ్రిగారి పేర నా గ్రామమునకు 'జగయ్యపేట' అని శామకరణము చేసినారు.

అచట నిటుకలతోఁ గట్టినదిబృలలో దొరకిన యొక శిల్పశిలాఫలకమును బట్టి యా ప్రాంతములం దేవో కొన్ని ప్రాచీనమూపము లుండి యుండు నని యవహనింపఁబడెను. మరుఁటి సంవత్సరమే బగ్గవో అనునహనియుఁ డచటికిఁ బోయి చూచునపుటికి రాళ్లు రప్పలకుఁ ద్రవ్వ పాడు చేయఁగా మిగిలినస్తూప మొక్కటే యుత్తనికిఁ గానవచ్చినది. దానిని ద్రవ్వి చూడఁగా నా నూపపునదిమి కొలత మూడున్నర యడుగు లుండినది. అచటి శిలాఫలకములు కూడ నచ్చముగా నమరావతిలో దొరకినవాని కలెనే యుండినవి. నూపమును జాటి యుండిన ప్రాచారము పూర్తిగా నాశన మయినది. స్తూపాంతర్భాగము మట్టితోను, నిటుకలతోను గట్టఁబడి యుండెను. వేదిక మట్టును గలశిలా ఫలకములలో నేవో కొన్నిటి పైనఁ దప్పఁ దక్కినవానిపై శిల్పములు కానరావు. కొన్ని కొన్ని సంధానశిలలపైఁ జెక్కినశిల్పములు మాత్రము బారత శిల్పమును బోలి యున్నవి. అమరావతిలోని బోలి శిల్పరీతి కూడ నట్లే యుండినది. కొన్ని శిలలపై రెండవశతాబ్దికిఁ జిందిన మార్కరిపిలోఁ జెక్కిన కాసనము లున్నవి. వేదికను జాటియొన్న శిలాఫలకముపై నెక్కువ లోతునకు దిగనట్లుగా నమరావతిలో వలెనే శిల్పములు చెక్కఁబడి యున్నవి. ఆ యక స్తంభవేదిక లొక్కటే తూర్పుభాగమునఁ దప్పఁ దక్కిన మూడుదిక్కులందును స్పష్ట ముగాఁ గానవచ్చుచున్నవి. ఆ చుట్టుపట్టుల యందుఁ బెద్ద పెద్ద స్తంభములు పడి యున్నవి. వానిలోని యొక స్తంభముపై మూడు నాలుగు శతాబ్దములకుఁ జిందినకాసన మొకటి కలదు. హీనయానకాలమునకుఁ సంబంధించినశిల్పము లెన్నియో యచ్చట నునకుఁ గానవచ్చును. అదియే జగయ్యపేటకు శాధాంధ్రక్షేత్రము లలోఁ గల ప్రాధాన్యము.

గోలి—

ఇది గుంటూరు మండలములోని పలనాడు తాలూకాలో కృష్ణానదికి నుపశాఖ యగుగోలేరుపైఁ గలదు. క్రీ. శ. 1926 లో డాక్టరు డూబ్రాయిల్ ఇచ్చట నొక చిన్నమూపమును ద్రవ్వించెను. ఈ ప్రదేశమునే నూవెల్ 'మల్లవరము' అని పేర్కొనినాడు. ఇచట లభించిన శిలాఫలకములు నేఁడు మనరాసులోని పురావస్తు ప్రదర్శనశాలలో భద్రపఱుపఁబడి యున్నవి. సుప్రసిద్ధ పురాతత్వ పరిశోధకులు క్రీ. టి. యస్. రామచంద్రకాగారు వానిని గూర్చి మదరాసు పురావస్తు ప్రదర్శనశాలవారి పత్రికను నొక 'బులెటిను'ను బ్రకటించిరి. ఇచటి శిల్పరీతికిని, క్రీ. శ. మూడవ శతాబ్దికిఁ జిందిన యమరావతి తుదికాలపు శిల్పరీతికిని దగ్గఱ సంబంధ మున్నట్లు తెలియుచున్నది.

ఘంటసాల—

ఇది కృష్ణామండలమందలి దివి తాలూకాలోని మచిలీపట్టణమునకుఁ బశ్చిమముగాఁ బదు మూడు మైళ్లదూరమున నున్నది. క్రీ. శ. 1920 లో నిచట నొక శిలాఫలకము లభించినది. దానినిబట్టి యిచట నొక గొప్ప జాదగ్రామము కలదని తెలియవచ్చినది. ఆ శిలాఫలకముపై నమరావతిలోని శిల్పమువలెనే చెక్కిన శిల్ప మొకటి కలదు. అది సిద్ధార్థుడు సన్మనించిన విదపఁ గలిలనకు సగరమునకుఁ దిరిగి వెళ్లనున్న 'కంటక' మనునాతని యశ్వరాజము యొక్క చిత్రము. బహుశః అది యచ్చటి స్తూపవేదికను గప్పిన పై యుండవచ్చును. ఏది యెట్లున్నను బాస్వల్ దొర క్రీ. శ. 1871 నాఁడే యచటి దిబ్బనుగూర్చి ప్రస్తావించి యుండుట గమనార్హము. దానినడుమ ఘన చతురస్రాకారపు టిలుకనిర్మాణ మొకటి కలదు. దానినుండి నాలుగు అడ్డగోడలు విస్తరించి వెలుపటి ప్రాచారమును దాటనట్లున్నది. దాని మట్టును నొక ప్రదక్షిణమార్గము కూడఁ గలదు. ఆ నిర్మాణము నాలుగుదిక్కులందును ముందునకుఁ గొంచెము విస్తరింపు శోని యున్నది. ఈ ప్రదేశమందు లభించిన యితర శిలాఫలకము లేరియ నంత చెప్పుకొనఁ దగినది కాదు.

గుడివాడ—

ఇది ముఖ్యపట్టణమునకు వాయవ్యమున కిరువది మైళ్ల దూరములో నున్న పట్టణము. ఇది యొక తాలూకా కార్యస్థానము. క్రీ. శ. 1870 లోఁ జాలిపారిగా బాస్ట్రోమోర యిచ్చట నొక నూప మున్నట్లుగా గుర్తించినాడు. అచటి స్థానికులు దానిని 'లంజదిబ్బ' యని పిలిచియున్నారు. ఎర్రలో యొక బోగము వీల యొక్క పూట మాత్రమే భుజించుచు నచట నివసించి యాదిబ్బను గట్టిపట్లు అచ్చట నొక యైతిహ్యము చెప్పుదురు. ఈ దిబ్బను గూడ నాయూరివా రిటుకలకై క్రమించిరి. ఆతరువాత నూయల్, బర్లెస్ దొరలు కూడ నాప్రదేశమును సందర్శించిరి. అచ్చటి నూపము సాంచిన్నాపాకారమును గలిగియున్నదని నూయల్ వ్రాసి యున్నాడు. అచటి నూపవై కాల్గము దాదాపు నూటనలుబది చదురవుటడుగులు. ఆమట్టుపట్టుల నెచ్చటను దాని ప్రాకారశిలాస్మరూపము కానరావండుటచేత నా ప్రాకారము కొయ్యతోనో లేక యిటుకలతోనో కట్టఁబడియుండు నని యూహించఁ బడుచున్నది. ఆస్తుపమునందు స్ఫటికశిలావశేషములతోడి నాలుగు శిలా శేదీకలు లభించినవి. కాని యీశేదీక లానూపమున కేభాగమునఁ బాలిపెట్టఁ బడినవో నిశ్చయముగా జెప్పుట కాధారములు కానరాలేదు.

క్రీ. శ. 1894 లో ఆలెగాండర్ రియా యాప్రదేశమునఁ గొంత ఖనన పరిశోధన సాగించినాడు. అచట నిటుకలతోఁ గట్టిన వలయాకారపు నిర్మాణము లేవో యున్నట్లు మాత్ర ముప్పుడు తెలియవచ్చినది. కాని యాప్రదేశము మిక్కిలి చిన్నదగుటచేతను, నది చాల పాడుపడిపోయి యుండుటచేతను నింకను వివరములు తెలిసికొనుటకై పరిశోధనలు సాగించుటకు వీలు లేకపోయినది.

ఆమట్టుపట్టుల లభించినయిటుకలు, కుండ పెంకులు, నాణెములు, పూసలు మొదలగు నవి యాప్రదేశమునఁ బూర్వ మెప్పుడో యొక ఘోషాగర ముండి యుండు నని నూచించుచున్నది. ఆ నాణెములలోఁ గొన్ని యాంధ్ర చక్రవర్తులు వేయించినవి. ఆం దొక చిత్ర మయిననాణె మున్నది. దానిపై—కోమసు లదో, గ్రీవలదో తెలియదు—అక పడవ—

ఆరచంద్రాకారపు నిర్మాణము కలది—దెండు తెర్రెచాప దూలములు—తెడు ఆకారము గల యొక చుక్కాని—ఇది యందలి వివరములు. ఆప్రదేశ మంతయు నొకప్పుడు ప్రాకారావృత మైయుండునట్లుగా నక్కడి సలజ్జలు చెప్పుచున్నారు. అక్కడ తొంబది శ్రీమద్ది పాద నూపములు కూడ నుండెడి వట!

భట్టిప్రోలు:—

ఇది గుంటూరు మండలమునందలి రేపల్లె తాలూకాలో నున్న యొక చిన్న గ్రామము. అచట నొక పాదనూప నిర్మాణావశేష మున్నది. దీనినిగూర్చి క్రీ. శ. 1870 లో బాస్ట్రోమోర కొంత వివరించి యున్నాడు. తరువాత నాప్రదేశమును సర్ వాలర్ ఇలియట్, నూయల్ ప్రభృతులు సందర్శించి యాస్తూపము సంపూర్ణముగా నాశన మయిన దనియు, నందలి శిల్పశిలాఫలకము లేవియుఁ గానవచ్చుట లేదనియు వ్రాసిరి. కాని క్రీ. శ. 1892లో ఆలెగాండర్ రియా యాప్రదేశమునఁ గొంత ఖననపరిశోధన సాగించాడు. తత్ఫలితముగా నచట కాసనములతోఁ గూడిన మూడు శేటికలు, వానిలోఁ గొన్ని యాభరణములు, స్ఫటికములు మున్నగునవి లభించినవి. ఆస్తుపము యొక్క నడిమికొలత నూటముప్పదిరెండుగులు. దానిచుట్టును నూటయైదిమిది యడుగుల వెడల్పు గలపునాది యున్నది. అచ్చట లభించిన శిల్పలావశేషములు మదరాసు పురావస్తు ప్రదర్శనశాలలో భద్రపఱుపఁబడి యున్నవి.

అచ్చటి నూపమును గట్టిన శిలాఫలకము లేవియు లేదు కానవచ్చుట లేదు. కొంత దూరమువఱకు మాత్రమే అచటి ప్రాకార శిలలు కొన్ని చెదరులు చెదరులుగాఁ బడి యున్నవి. అచ్చట లభించిన పాలరాతి ఛత్రము నందు జగయ్య శేటలాని ప్రాచీన శిల్పరీతి కొంత గోచరించుచున్నది. అక్కడ దొరకిన శేటికలపైఁ బాళీభాషలోఁ దొమ్మిది కాసనములు కలవు. అందలి కాసనలిపి యశోకుని కాలపు కాసనలిపిని బోలి యుండి దాని ప్రాచీనతను జాలవఱకు నిర్ధారణ చేయుచున్నది.

గుంటుపల్లి—

పశ్చిమగోదావరి మండలములోని, యేలూరు తాలూకా కామవరపు కోటకు నాభునిమైళ్ల

దూరమున వీగ్రామము కలదు. అజంతా, పితల్ కోరా లను ప్రదేశములకడ నున్నట్లే గుట్టపుడెక్క యాకారము గల కొండచరి యలోఁ దొలువఁబడిన బౌద్ధ నిర్మాణములు, స్తూపములు, చైత్యములు, విహారములు నున్నవి. ఇవి కాక యా సమీపమునందే యిటుకలతోఁ గట్టిన చైత్యశిథిల మొకటియు, శిలానిర్మిత మైన స్తూప మొకటియు, పెద్దమంటప మొకటియు నున్నవి. వీనియందన్నిటిలోను వృత్తాకారము గలచైత్య నిర్మాణము మిక్కిలి ముఖ్య మయినది.

నిర్మాణపద్ధతిలో నాచైత్యము వరులాకారమున నున్నది. మధ్యశిలలోఁ దొలువఁబడిన పెద్దనూపపు నమూనా యున్నది. దానిపై చూపూలుగానే రాతికప్పు, దూలములు కూడ నందే తొలువఁబడినవి. ద్వారమునకు మీఁద నున్న కిటికీ గుట్టపుడెక్క యాకారము గలది. ఈచైత్యవాతాయన మచ్చుముగా బీహారులో గయకు సమీపమున నున్న బరబర్ లోని లోమశ ఋషి శిలాచైత్యనిర్మాణముతోఁ బోల్పడగి యున్నది. ఇచటివలెనే యచటఁ గూడ నొక గుండ్రనిమందిర మున్నది. ఈ బరబర్ గుహల యము లోకోపనికాలపు బౌద్ధులెవరో తొలిచి నట్లు తోచుచున్నది. గుంటుపల్లి చైత్యమునకును, వీనికిని గలసామ్యమునుబట్టి వాని తరు వాత నిది వెంటనే తొలువఁబడిన దేమో యను సభిప్రాయము కూడ నొకటి లేకపోలేదు. ఈ చైత్యమునకు సమీపముననే బౌద్ధసన్యాసుల కొక యారామ మున్నది. అది కూడ మిక్కిలి ప్రాచీన మయినవిహారముగానే తోచును.

ఆదుట్టు—

ఇటీవలనే యచట నొక బౌద్ధమహాస్తూప మును గు రించుట జరిగినది. ఇది పశ్చిమ గోదా వరి మండలమున రాకోలు తాలుకాలోని సగ రముసమీపమునఁ గలదు. గోదావరి సముద్ర సంగమమున కారము శ్లవతల, దాని యుపనది యొనకై నలేయకుఁ బడ మటి గట్టు న నిది యున్నది. ఇచ్చటి జమిందారో యొక్కడ నున్ననూపపుదిబ్బను త్రవ్వించిరి. ఈదిబ్బ నిక్కడివారు 'దుబలాజాగుడి' యని పిలుతురు. పురాతత్వశాస్త్రజ్ఞులు దానిగూర్చి తెలిసికొను టకై కొంత పరిశోధనలు సలిపిరి. తత్ఫలిత ముగా నచ్చట బయల్పడిన నిర్మాణములలో

నరువది యారడుగుల నడిమికింత గలసహా స్తూపము పేర్కొనఁదగి యున్నది. దాని చుట్టును సెత్తయినవేదికయు, నాలుగు ప్రక్కలను నాయుక్త సంభములును గలవు. ఈ ప్రాంతములో నటునిటు త్రవ్వగా బయల్పడిన యిటుకలనుబట్టి దీనిచుట్టు సెన్నియో బౌద్ధా రామము లుండి యుండే నని యూహింప నగుచున్నది. తూర్పుగోదావరి మండలమున నేటివఱకు గా నవచ్చిన బౌద్ధశిథిల మిది యొక్కటియే యగుట దీనిప్రాధాన్యమును వెల్లడి చేయుచున్నది.

శంకారము—

అనకాపల్లి రైలుస్టేషనునకు రెండుమైళ్లు తరముగా నున్నరెండు వరుసకొండలపైనఁ గొన్ని బౌద్ధనిర్మాణశిథిలము లున్నవి. అచటనే శిలానిర్మితము లగుదగ్గోబాలు, స్తూపములు, గుహలు సెన్నియో గలవు. అచ్చటి తూర్పు కొండపై నారామమలే కాక, తొలిచినది, కట్టినవి యగుదగ్గోబా రెన్నియో యున్నవి. అచ్చటి సహాయములయొక్కయు, చైత్యాలయములయొక్కయు నిర్మాణకాల మొకటి, రెండు శతాబ్దము లయి యుండవచ్చు నని భావింపఁబడుచున్నది. తరువాతఁ బలవుల కాలమువఱకు నాప్రాంతము బౌద్ధుల కావాస ముగానే విరాజిల్లుచు వచ్చినది.

రామతీర్థము—

విశాఖపట్నము మండలములోని రామతీర్థము దగ్గఱఁ గూడఁ గొన్ని బౌద్ధశిథిలావశేషములు కానవచ్చినవి. ఇచటి గురుభి క్కొండపై నొక బౌద్ధారామముయొక్క యునికి తెలియ వచ్చినది. ఇది కాక యనేక చైత్యాలయములు, నొకస్తూపము కూడ నిచటఁ గనఁగనఁ బడినవి. వానిలో నిటుకలతోఁ గట్టినచైత్యములు కొన్ని ప్రాచీనము లయినవి కావచ్చును. ఇచటఁ గావించఁబడిన ఖననపరిశోధనమువలనఁ బ్రాచీనకాలమునాటి కుండలు, పెంతులు ననేకములు బయల్పడినవి. ఈ గురుభక్త కొండకుఁ బశ్చిమముగా నున్నదుర్గాకొండపైఁ గూడఁ గొన్ని బౌద్ధారామము లుండినవి. కాని యవి తరువాత క్షేనవసగు లయి నిద్రప పించు వుల కావాసములుగా మారినవి.

మాధ్యమికవింశతి

డాక్టరు జి. వి. కృష్ణరావుగారు

మూలము : నాగార్జునులు

పలుకునకు నందకున్నఁ దత్త్వంబు పరమ
కరుణతోఁ జూపినట్టిప్రజ్ఞాననిధికి
ధూతరాగోత్తమునకు బుద్ధున కచింత్య
శక్తి కర్పింతు నిదె నమస్కారశతము,

పారమార్థికదృష్టి నుత్పత్తి లేదు
లేదు విలయమ్ము, గగనమ్ములీలవాఁడు
బుద్ధదేవుండు, మఱి యట్టిపోల్కి నొప్పు
గుత్వములు గూడ నేకలక్షణము లగుచు,

ఉభయతటమందు జాతి యయుక్త మగును
ప్రత్యయోద్భూతి సంస్కృతార్థనికరమ్ము
సర్వ మెఱిగిఁగొనినవాని జ్ఞానదృష్టి
యందుఁ దత్త్వమ్ము శూన్యమ్ము యగుచుఁ దోచు.

భావములు సర్వమును స్వభావమ్ముచేతఁ
బ్రతిమ లట్టివ యంచుఁ జెప్పంగఁబడియె
అమలములును శాంతస్వభావాద్వయములు
అలతఘాతయు నొప్పు తుల్యంబు లగుచు.

తత్త్వజ్ఞానచేతఁ బృథగ్జనుం డ
నాత్మయం దాత్మ కల్పించె నట్టి కల్ప
నముల సుమ్ము సౌఖ్యమ్ము దుఃఖమునుపేక్ష
క్లేశ మపవర్గ మనఁగ నిష్కృష్టదృష్టి.

చటులసంసారగత మైనషడ్గుతులును,
సుగతియందలి నిర్వేలసుఖము, ఘోర
నరకమందలి భయదదుర్భరశుచమ్ము
తత్త్వదృష్టికి నచ్చోటఁ దారసిలవు.

అశుభకర్మాళిచే జరావ్యాధిమరణ
శోకము లనివార్యములు సోఁకు, శుభము
లైనకర్మతీతులచే శుభార్థసిద్ధి
కలుగునని నిశ్చితంబుగాఁ దెలుపఁబడియె.

ప్రబలభయదమ్ము యక్షరూపమ్ము వ్రాసి
యరసి చిత్రకాకుండు తానె యడలునట్లు
ఆత్మకల్పితసంసారమందు బోధ
విరహితుండు సమ్మోహి యై విహ్వలించు.

తప్పటడుగుల నడయాడు దారకుండు
కడచి కుటిలకూపగతపంకమునఁ గూలు
నట్లు సత్వవార మ్ముద్గమాక్షమమ్ము
కల్పనాపంకమున నిమగ్నత్వ మందు.

భావదర్శనంబువలన నభావమ్ము
నందు దుఃఖ మొదవు, నట్టిజ్ఞాన
విషయకల్పనోగ్రవిషవహ్నిపీడ్యమా
నమ్ము సర్వసత్త్వసముదయమ్ము.

శరణరహితమ్ము నద్దాని నరసి యతిద
యార్ద్రచేతస్కుఁ డగుచు సత్వావళి కుప
తార మర్థించి విజ్ఞానఘనవిశిష్టఁ
డైపుడు బోధిచర్య సమాచరింప వలయు.

దానసంభారములు కూర్చి జ్ఞానఘనమ
నుత్తరము పొంది కాల్పనికోగ్రబంధ
నమ్మునుండి పూర్ణవిమోచనమ్ము వడసి
యిద్దలోక బాంధవుఁ డైన బుద్ధుఁ డగును.

ఈ ప్రతీత్యసముత్పాదదృష్టితోడ
నెవఁడు భూతార్థ మెల్ల దర్శించువాఁడు
కాంచుచున్నాఁడు సుమ్మీ జగమ్ము శూన్య
మనుచు నాదిమధ్యాంతసంత్యక్త మనుచు.

చకితసంసారనిర్వాణచక్రయుగము
దృష్టిమాత్రాన సిద్ధ మై తిరుగు నంతె
తత్త్వ మెన్నంగ నాది శాంతమ్ము నిర్వి
శారము నిరంజనము సుప్రకాశ మగును,

తనదు కలయందుఁ గన్నయర్థము మేలు
కాంచియున్నట్టి దశయందుఁ గానఁబడని
పోల్కి మోహంధకారప్రబుద్ధమతికిఁ
దోఁచఁబోవ దీ సంసారగోచరము.

సంస్కృతం బెల్ల మాయానుజాత మగుట
కేవలము మాయావలోకితమ యగును
అంతె కాని భావము రవ్వంత లేదు
ధర్మత యిదియెగా యెల్ల ధర్మములకు.

జాతిమం తము స్వయముగా జనన మంద
లేదు, జాతి లోకవికల్పనోదయంబు,
సత్వజాలమును వికల్పజాత మగును,
కాన ద్వైతభావము యుక్తము కాదు.

మాయ గల్గిన దై చిత్రమాత్ర మగుచు
నీ సమస్తప్రపంచము నెసఁగుచుండు
దానిచే శుభాశుభకర్మతతియుఁ బాడము
దానిచే శుభాశుభము లుద్భవము పొందు.

చిత్తచక్రనిరోధంబుచేత సర్వ
ధర్మసంఘాతములు నిరుద్ధంబు లగును
దానిచే ధర్మములు ననాత్మంబు లగును
దానిచేతనే యవ్వీశుద్ధంబు లగును.

నిఃస్వభావము యగు భావనికరమందు
శ్లిష్టనిత్యాత్మ సుఖసంజ్ఞ చేత రాగ
మోహతామిసంఘన్న మూఢజనుని
వీచి ఘోరభవాంభోధి భీతి గుడుపు.

కల్పనాజలపూర్ణ సాగర మగాధ
మార సంసార మిది ; మహాయానసమధి
రోహణక్రియ కా దని త్రోచి వైచి
యెవఁడు దీని పారము గమియింపఁ గలఁడు ?

[సంస్కృతము = వ్యావహారికము, సోపాధికము ; భావము = విషయము, ఉనికి ;
ప్రతిత్వసముత్పాదము = కౌన్యత, సోపాధికోత్పాదము, విషయసాపేక్షత్వము ; ధర్మము =
మూలద్రవ్యము, స్వభావము.]

నాగార్జునుని నూతనమతం

ఒక 'పరిశోధకుడు'

గ్రౌండ్ మతములో మాధ్యమికవాదమును వెలయించిన నాగార్జున నామధేయులు వ్యాసుల వలెనే చరిత్రయంద నేనుకల కానవచ్చుచున్నాడు. క్రీస్తుశకము ఏడవశతాబ్దియందు హిందూదేశ పర్యటనము గావించిన హ్యూయ్ త్సాంగుతన భారతదేశ యాత్రానుభవములను గూర్చి వ్రాయుచు నాగార్జునుఁ డను నొక సిద్ధుఁడు తనకు సుకాలికుఁ డయినయొక కాతవాహన చక్రవర్తియొక్క కోశాగారమును దన రసవాదసిద్ధిప్రభావమున బంగారముతో నింపింట్లు వ్రాసి యున్నాఁడు.

ఇది కాక కథాసరిత్సాగరమునందు—

'తస్య నాగార్జునో నామ
బోధిసత్త్వాంశసంభవః
దయాలు రానకీల శ్చ
మంత్రి విజ్ఞానవా నధూత్
యః సర్వోపధయుః క్షిప్రః
చక్రే సిద్ధరసాయనం
అస్మాదం చ రాజానం
విజగం చిరశ్చిరమ్'

అనుపంక్తులలోఁ బ్రశంసించబడిన పౌదమత నాగార్జునుఁడు కాతవాహన సార్వభౌముని మంత్రియై యని చెప్పబడి యున్నది. హ్యూయ్ త్సాంగు పేర్కొనిన నాగార్జునుఁడు మాధ్యమిక నూత్రకారుఁడును, మహాయాన పౌదమతప్రచారకుఁడును నగునాగార్జునున కన్న ఓర్పుఁ డనియే తోచుచున్నది. పౌదనాగార్జునుఁడు క్రీ. వె. మొదటి శతాబ్దియందు భారతదేశమును బరిసారించిన కనిష్క్చక్రవర్తికి సమకాలినుఁ డనియు, మాధ్యమిక సుదేశోపబృంహిత మైన 'సుశ్చుల్లేఖ' నొక దాని నాతఁడు కాతవాహన చక్రవర్తికి బంపె ననియుఁ జరిత్రకారులు చెప్పుదురు. అందువలన క్రీ. శ. మొదటి రెండుశతాబ్దములందొడలునాగార్జునుఁ డున్నట్లు మనకుఁ దెలియవచ్చుచున్నది. తాంత్రిక నాగార్జునునకు సిద్ధనాగార్జునుఁ డని పేరు గలదు. పౌదమతప్రచారకులు

కూడ సిద్ధపదమును దమనామములకు ముందుంచుకొనుచుండినను క్రీ. శ. మొదటి రెండు శతాబ్దాలమున సిద్ధపదమును దమనామములతో మేళవించు నాచారము వారిలోఁబూరిగా దగ్గరొయిని దని చెప్పవచ్చును. అందుచేత 'సుశ్చుల్లేఖ' రచయిత యగునాగార్జునుఁడు తాంత్రికశాస్త్రమున నీది పొందిన నాగార్జునుఁడు కాలికుఁడు. శ్రీపర్వతస్రాంతమున నొక గొప్ప పౌదసంఘారామమును స్థాపించి, మహాయాన పౌదమతమును బ్రచారములోనికిఁ దెచ్చిన నాగార్జునుఁడును, కాతవాహన చక్రవర్తికి 'సుశ్చుల్లేఖ'ను వ్రాసిన యాతఁడును నిరువురు నొక్కరే.

నలందా విశ్వవిద్యాలయాధ్యక్షుఁ డగు మఱొక నాగార్జునాచార్యుఁడు మనకుఁ జరిత్రలోఁ గానవచ్చుచున్నాఁడు. నలందా విశ్వవిద్యాలయము క్రీ. శ. నాలుగవశతాబ్దికిఁ బూర్వము మాత్రము జరగి యుండలేదని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును. పయవిశ్వవిద్యాలయమునందుఁ దక్కినశాస్త్రములతోఁ బాటు రసాయనవిద్య ధాతువాదము ననునవి కూడ శిష్యులకు నేర్పబడుచుండెను. దీనివలన క్రీ. శ. నాలుగవశతాబ్దమునందు నివసించుచుండిన మఱొక నాగార్జునుఁడు మనకుఁ దెలియవచ్చుచున్నాఁడు. కాని రెండవ శతాబ్దికిఁ జెందిన సిద్ధనాగార్జునుఁడు గాని, నాలుగవశతాబ్దికిఁ జెందిన యీనాగార్జునాచార్యుఁడు గాని ధాతువాదశాస్త్రము నధికరించి వ్రాసినగ్రంథము లేవియు నేఁడు మనకు లభించుట లేదు. జనశ్రుతులు, పుక్కిటి పురాణములు తప్ప వీరిని గూర్చినప్రామాణిక విషయములు మనకుఁ దెలియవచ్చుట లేదు.

క్రీస్తుశకము తొమ్మిదవశతాబ్ది మొదలు కొని పదునాలుగవశతాబ్దివఱకును భారతదేశమున తాంత్రికయుగము వ్యాపించి యుండినదని చెప్పవచ్చును. ఇందు శైవమతములు మాత్రమే కాక ప్రసిద్ధి లయినపౌదమతము

యాయలు కూడఁ గలరు. ఈయగమున ననేకతాంత్రికగ్రంథములు వెలవడినవి. ఈ కాలమున రసవాదమును, దానితోఁబాటు రసాయనశాస్త్రమును వృద్ధిఁ బొందించిన వారిలో గోవిందభిక్షువు, సోమదేవుడు, నాగార్జునుడు, రామచంద్రుడు, స్వచ్ఛంద శైరవుడు మొదలగువారు ప్రేరేపక దగుదురు. వీరిలో మఱియొక 'నాగార్జునుడు' మనకుఁ గానవచ్చుచున్నాడు. తాంత్రిక యుగమునందు రసశాస్త్రపారంగతు లయిన వారిలో నాగార్జునుడు ప్రముఖుడు. తనకుఁ బూర్వ మాత్రమున గొప్పవ్యాసంగము చేసి యపూర్వపరిశోధనలు సలిపినమహానీయుల యనుభవముల నెఱఁగ్రోడీకరించి యాతఁడు రసాయనశాస్త్రమునకు సంబంధించిన మహా గ్రంథము లనేకములు రచించెను. అందు 'రసరత్నాకర' మనుగ్రంథము ప్రేరేపక దగినది. ఆగ్రంథమునం దాతఁడు రసాయనిక ప్రక్రియలు, వాని నిర్వచనమున కుపకరించు పాటకాయంత్రము, దోలాయంత్రము, బాష్ప యంత్రము మొదలగుసాధనములు మొదలుగాఁ గలయపూర్వవిషయముల నెన్నిటిని వివరించి యున్నాడు. తాంత్రికయుగమునకుఁ జెందిన యీనాగార్జునుడు పదునాలుగవ శతాబ్దికిఁ జెందినవాఁడని తెలుపుప్రామాణికాధారము లేవియు లేవు. కాని యాతని గ్రంథములందుఁ గానవచ్చు శాస్త్రజ్ఞాన పరిపాకదశ, గోవింద భిక్షువు వాతఁడు ప్రేరేపకుట యనునవి గోవిందభిక్షువునకంటె నీతఁడు తరువాతివాఁడని తెలియఁజేయుచున్నవి. ఇది కాక మాధవాచార్యుని 'సర్వదర్శనసంగ్రహ' మనుగ్రంథమున గోవిందభిక్షువు ప్రేరేపకఁడనె కాని నాగార్జునుడు ప్రేరేపకఁడనెడ లేదు. అందు చేత నీనాగార్జునుడు మాధవాచార్యులకన్న నర్వాచీనుఁడని తెలియుచున్నది. ఈయుప పక్షుల యాధారముతోఁ బరిశీలించి చూడఁగా నీతాంత్రికయుగపు నాగార్జునుడు పదునాలు గవ శతాబ్దాంత్యభాగముననో, పదునెదవ శతాబ్దిప్రారంభముననో జీవించి యుండినట్లు తోచుచున్నది.

మొత్తముమీఁద నీనాగార్జున నా మధ్యయులు నలుగురు గానవచ్చుచున్నారు. మన దేశమునఁ బూర్వక ర్త లందఱును వ్యాసనామ

ముచే వ్యవహరింపఁబడునట్లే తత్త్వశాస్త్రము, తాంత్రికశాస్త్రము, రసవాదశాస్త్రము, రసాయనికశాస్త్రము మొదలగుశాస్త్రములలో మహాత్ముడుగడించినవారందఱును నాగార్జున నామధ్యయులుగానే పరిగణింపఁబడునట్లు కానవచ్చుచున్నది.

ఇది కాక గౌరన మహాకవి రచించిన 'నవనాథచరిత్రము'న నాగార్జునుఁ డెనసిద్ధునికి సంబంధించిన పూర్వగాథ యొకటి కానవచ్చుచున్నది. పూర్వ మొకరాజభయూరుఁడుండెను. అతఁ డొకనాఁడు వేటకుఁ బోయి యచట విధివశమున నొకమునిచేఁ బామై యుండునట్లు శపింపఁబడెను. అతఁ డాపామురూపముతో నచ్చట నుండినయర్జునవృక్షములోని తొర్రలో నివసించి యుండఁగా మిననాథుఁ డనునొక సిద్ధిపుంగవుఁ డాతని ననుగ్రహించెను. అతని యనుగ్రహమున నాతనికిఁ దిరిగి తొంటిరూపు కలిగెను. ఆరాజభయూరుఁడును నాసిద్ధునికి శిష్యుఁడై 'నాగార్జునుఁ' డనునామధ్యేయమును బడసెను. ఆసిద్ధుఁడును దన శిష్యునికి నణిమాదిసిద్ధుల నెల్ల ననుగ్రహించెను. తరువాత నాతఁడు తనశిష్యుఁడగునాత్రేయునికి రసవాదసారశాస్త్రములను బెరిపి, యాతని నాంధ్రదేశమునఁ దిరుగుమని పంపి తాను మిన నాథునియొద్దకుఁ బోయి యాతనిని జేపించుచుండెను. నాగార్జునుని శిష్యుఁ డగునాత్రేయుఁడు శ్రీశైలము చేరి గర్వితుఁడై యాపూర్వతము నంతయు బంగారుకొండగా మార్చుఁ దలంచి తత్ప్రయత్నమున నుండెను. అది తెలిసి విష్ణుదేవుఁడు మాయారూపమున వచ్చి యాతని పుక్కిట నుండినమృతసంజీవనీ ఘటికను బ్రైకిఁ దీసి యాతనిఁ జక్రిప్రయోగముచే సంహరించెను. ఆమృతసంజీవనీఘటిక యాతనినోట నుండునంతవఱ కాతని మెడపైఁ గ తివో నెన్ని మాటులు నఱకినను నది 'ఖంగు' మని మ్రోగి వెనుకకుఁదూలిపోయినదే కాని యాతని మెడపై క్రేటుపడ లేదు. పర్యత మెల్ల బంగారమగుచో దానికై లోకమున యుద్ధములు చెలరేగి ధర్మము తొలఁగు ననియు, సర్వాజకము ప్రబలు ననియు విష్ణుదేవుఁ డాత్రేయుని సంహరించి నట్లు మన మూహింపవలసి యున్నది. ఈసందర్భమున బంగారము చేయుపద్ధతి కొంత యాగ్రంథమున వివరింపఁబడి యున్నది.

‘రసము లైదును నుపరసము లెన్నిదియుఁ బసరులు మందులఁ బాపాణములును గలువంబులును జాలఁగా సమకూర్చి వలయుమంత్రాపధాన్యభులక బలియుఁ జేసి మనోజయసిద్ధిఁ బెంపొంది యానీనుఁ డై లీలాయాజినరచిత గురుభక్త్రీకల నిస్సగ్రోవులు సలిపి సరుములఁ బొందుగా సంధించి భక్తి యగు నాఘఁ దలఁచి తద్గురువు భజించి పరభ్రష్టజాః దైవములను మ్రొక్కి నేర్పినమందు లన్నియు వైచి యగ్ని గూర్చి పుటంబు గ్రహ్మనఁ బెట్టునపుడు వెన నూఁచువారును విసువక రసము పసరులు గలిపి పాల్పడ నూచువార లరుదొందఁగా మూస లమరించువారు మొనసి క్రమ్యుతఁ బుటంబులు పెట్టువారు కలయంగ నూరినకకంబు దివిసి యేలమిమైఁ బెనుప్రోవు లీడ్చెడివారు నై సంధమింపుము.....

—నవనాథచరిత్రము.

ఆచార్య నాగార్జునుడు బౌద్ధమతమున ‘మధ్యమక’ సిద్ధాంతమున వెలయించినవాడు. అతఁడు రచించిన ‘మధ్యమకకారికల’ ననుసరించి క్రీస్తుశకము ఆఱవశతాబ్దికిఁ జెందినచంద్ర కీర్త్యాచార్యుడు ‘మధ్యమకావతార’ మను నొక గ్రంథమును రచించెను. ఈ గ్రంథము తరువాత చైనా, టిబెట్టు భాషలలోనికిఁ బరివర్తితమయినది. కాని వానికి మూలమగు నీ సంస్కృతగ్రంథము మాత్రము హిందూదేశమున నశించిపోయినది. ఆ గ్రంథముగోని విషయములను మనము టిబెట్టు, చీనాభాషలలోని దాని యనువాదగ్రంథములను బట్టియే నేడు తెలిసికొనవలసిన దునితి యేర్పడినది. ఆగ్రంథమునుబట్టి చూడఁగా నార్య నాగార్జునుడు క్రీస్తు పూర్వము ప్రథమశతాబ్దివాఁడో, లేక క్రీస్తుశకము ప్రథమశతాబ్దివాఁడో కాదగు నని త్రీ బేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగా రభిప్రాయపడుచున్నారు.

నిత్యనాథుఁ డనుసిద్ధునిచే రచింపఁబడిన ‘రసరత్నాకర’ మనువైద్యగ్రంథమునం దొక ఖండమున శ్రీశైలవర్షన మత్స్యద్భుతముగాఁ జేయఁబడినది. ఆగ్రంథమునందు ‘బెక్కుచోట్ల పూరా నాగార్జునోదితమ్’ అని పేర్కొనఁ బడి

యుండుటచేత నాగార్జునుఁ డతి ప్రాచీనుఁడనియు, నతఁడు శ్రీశైలప్రాంతమున నివసించుచుండె ననియుఁ జెలియుచున్నది. నాగార్జునుడు రచించిన ‘కక్షపుటతంత్రము’ అను గ్రంథము ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారములో నున్నది. అందు నాగార్జునుని సిద్ధపురుషత్వము పెక్కుచోట్ల గోచరించుచున్నదని పెద్దల యభిప్రాయము. అతఁడు రచించిన బౌద్ధమతగ్రంథము లనేకము లింకను నముద్రితములే. టిబెట్టు చీనాదేశములలో నతఁడు రచించినబౌద్ధగ్రంథము లున్నట్లు తెలియుచున్నది. అతని వైద్యగ్రంథ మొకటి మాత్రము ముద్రితమైనది.

ప్రజాపారమితలలో విజ్ఞానవాదము, శూన్యవాదము నని రెండువాదములు కలవు. వానిలో శూన్యవాదము మిక్కిలి ప్రధానమయినది. శత్ర్యమునుపారచూర్చిక శత్ర్యము, సంవృత్తశత్ర్యము నని రెండువిధములుగా విభజించి యార్యనాగార్జునుడు పారమితలలోని వివిధభాగములను సమన్వయించినాడు. ఆచార్య శంకరులు కూడ నట్టి సూత్రమునే యవలంబించి పరాపరావిద్యల విభాగములో నుపనిషద్వాక్యములను సమన్వయించినారు. ఉపనిషద్వాక్యములను వివరించుటకై వేదాంతసూత్రములు వెలసినట్లు పారమితలను వివరించి, వాని నొక సమగ్రదర్శనముగాఁ బ్రవచించఁదలఁచి యార్య నాగార్జునుడు తన ‘మధ్యమక కారికలను వెలయించెను. ఈ మధ్యమకకారికలను మొట్టమొదట నార్యనాగార్జునుని సమకాలికుఁ డగు వాత్స్యాయనుడు తన న్యాయభాష్యమునందు విమర్శించెను. నాగార్జునుఁ డావిమర్శకు సమూహాసముగా ‘విగ్రహవ్యావర్తని’ యను పేరులో మఱి డెబ్బదిరెండు కారికలను రచించెను. ఈ కారికలను జూచి వాత్స్యాయనుడు తన న్యాయభాష్యములో మఱికొన్ని మార్పులను దీసికొని వచ్చుటచే నాగార్జునుడు తన ‘విగ్రహవ్యావర్తని’కి మఱి నొక వృత్తిని వ్రాయవలసి వచ్చెను.

నాగార్జునుని మధ్యమకకారికలపై బుద్ధపాలిత, భావవివేకఁడు, చంద్రకీర్తియనువారు భాష్యములను రచించిరి. వీరు ముగ్గురును నాంధ్రులే యగుట విశేషము. సంఘరక్షిత కిష్కం డగుబుద్ధపాలిత దంతపురివిహారమున

నధ్యక్షులకు గా నుండినట్లు తెలియుచున్నది. ఇతని శిష్యుని శిష్యుడు చంద్రకీర్తి. అతడు ములకజేశములోని సమతలనగరమున నివసించుచుండినవాడు. భావవివేకండు ధాన్యకటకమున నుండినవాడు.

మధ్యమకళాకలలోఁ బ్రధాన మయినది యందలి మొదటి యధ్యాయము. ఈ యధ్యాయము నవగాహనము చేసికొనిన నార్జునాగార్జునుఁ డు ప్రవచించిన మధ్యమకనిర్ణాంతము పూర్తిగాఁ జెలియఁ గలదు. ఆ యధ్యాయమునకుఁ బ్రత్యయపరీక్ష యని పేరు.

ప్రత్యయపరీక్షా—

అనిరోధ ముత్పాద
మనుచ్చేద మకాశ్యతమ్
అనేకాన్త మనానార
మనాగమ మనిగమిమ్
యః ప్రతీత్యసముత్పాదం
ప్రపంచోపశమం శివమ్
దేశయామాస సంబుధ
సం వందే వదత్తే వరమ్.
న స్వతో నాసి పరతో
న ద్వాభ్యాం నా ప్యహేతుతః
ఉత్పన్నా జాతు విద్యంతే
భావాః క్వచన కేచన.
చత్వారః ప్రత్యయా హేతు
శ్చాలంబన మసంతరమ్
తథేవాధిపతేయం చ
ప్రత్యయో నాస్తి పంచమః.
న హి స్వభావో భావానాం
ప్రత్యయాదిషు విద్యతే
అవిద్యమానే స్వభావే
పరభావో న విద్యతే.
క్రియా న ప్రత్యయవతీ;
నా ప్రత్యయవతీ క్రియా
ప్రత్యయా నాక్రియావంతః;
క్రియావంత శ్చ సం త్యుత.
ఉత్పద్యంతే ప్రతీత్యేమా
ని తీమే ప్రత్యయాః కిల
యాన స్మిత్పద్యంత ఇమే
తావ న్నాప్రత్యయాః కథమ్.

1

2

3

4

5

నై వానరో నై వ సతః
ప్రత్యయారోగ్య యుజ్యతే
అసతః ప్రత్యయః కన్య
సత శ్చ ప్రత్యయేన కిమ్.

6

న స న్నాసన్న స దస
దగ్ధో నిర్వర్తతే యదా
కథం నిర్వర్తనో హేతు
తేవం సతి న యుజ్యతే.

7

అనాలంబన ఏ వాయం
నౌ ధర్మ ఉపదిశ్యతే
అథా నాలంబనే ధర్మ
కుత ఆలంబనం పునః.

8

అనత్సన్నేషు ధర్మేషు
నిగోఘో నోపపద్యతే
నాసంతరమలో యు కం
నిరుద్ధే ప్రత్యయ శ్చ కః.

9

భావానాం నిః స్వభావానాం
న సతా విద్యతే యతః
స తీద మస్మిన్ భవతీ
త్యేత నైవోపపద్యతే.

10

న చ వ్యసముక్తేషు
ప్రత్యయే వ్యప్తి తత్ఫలమ్
ప్రత్యయేభ్యః కథం త చ్చ
భవే న్నప్రత్యయేషు యత్.

11

అథాస దపి త త్తేభ్యః
ప్రత్యయేభ్యః ప్రవర్తతే
అప్రత్యయేభ్యోపి కి స్మా
న్నాభిప్రవర్తతే ఫలమ్.

12

ఫలం చ ప్రత్యయమయం
ప్రత్యయా శ్చా స్వయం మయాః
ఫల మస్వయమయేభ్యో య
త్త త్ప్రత్యయ మయం కథమ్.

13

తస్మా న్న ప్రత్యయ మయం
నా ప్రత్యయమయం ఫలమ్
సంవిద్యతే ఫలాభావాత్
ప్రత్యయాప్రత్యయాః కుతః.

14

ఆచార్య నాగార్జునకృతి మధ్యమకళా
శాసు ప్రత్యయపరీక్షా నామ ప్రథమం
ప్రకరణమ్.

తథాగతుని మహాపరినిర్వాణం

శ్రీ చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారు

బుద్ధదేవుడు వేసాలిలో గొన్నిదినము లుండి యానగరముచుట్టుప్రక్కల నున్నచైత్య కములకుఁ బోయి యప్పుడప్పు డక్కడ వసించు చుండెను. చైత్యక మఁగా శాద్ధభిక్షువులు వసించుచును. వేసాలినగరసమీపమున నిట్టి వనేకము లుండెను. వేసాలి చూచుట కంతో సుందర మైనగర మని గౌతముఁడే యానందు నితోఁ జెప్పెను. ఒకనాఁడు తన ప్రియశిష్యుఁ డగునానందునిఁ బిలిచి “ఈ చుట్టుప్రక్కల నున్నభిక్షువుల నందఱు నిచ్చటఁ జేర్చు”మని సిద్ధార్థుఁ డానతిచ్చెను. ఆనందుఁడు వెంటనే వారికిందఱు రావించెను. రావించుటయు సిద్ధార్థుఁడు వారికి మహాధర్మోపదేశముఁ జేసెను. ఇదియే యాతఁడు చేసినకట్టకడపటి ధర్మోప దేశము. ఆయుపదేశ విక్రందివిధముగ నున్నది. “సోదరులారా! నేను కనిపెట్టినవత్తము మీ కుపదేశించితిని. ఆవత్తధర్మములను మీరు చక్కఁగా గ్రహించి వశపఱచుకొని వాని నాచరించి, మననము చేసి, యీ పరిశుద్ధమతము కాశ్యత మై, దేవతలయొక్కయు మనుష్యుల యొక్కయు క్షేమసౌఖ్యములకుఁ గారణభూత మై యుండునట్లు దీని నెరెడ వ్యాపింపఁ జేయుఁడు. నేను మీ కుపదేశించినవత్తము లెవ్వి? ఆదివిగ్—చతుర్విధ మైనమననము, సాపముతోఁ జతుర్విధ మైనయదనము, ఋషి త్వమునకుఁ జతుర్విధపథము, పంచవిధ మైన నీతిబలము, పంచవిధ మైనయాత్మజ్ఞానము, సప్త విధ మైనజ్ఞానము, అష్టవిధ మైనసన్మార్గము.”

సోదరులారా! యిటు చూడుఁడు. ద్వంద్వపదార్థము లన్నియు జీర్ణము లగును. కావున శ్రద్ధతో మీమోక్షమునిమిత్రము మీరే ప్రయత్నము నేయుఁడు. తథాగతున కచిర కాలములోనే నిర్వాణము కలుగును. నేఁడు మొదలుకొని మూడు మాసములకరుబాత తథాగతుఁడు మృతి నొందును.

అంతర మతఁడు వారి నందఱుఁబంపి వేసాలి విడచి యానందుఁడును మిక్కిలి భక్తులగుచుఁ బోయెను. శిష్యులను వెంటబడింప ‘పాపా’ యనుసూరికిఁ బోయెను. ఆ యూరికిఁ బోగానే

చందుఁ డనుకమ్యరవాఁ డొకఁ డాయనను గలసికొని “స్వామి! నేఁడు నాయుంట భిక్ష చేసి నన్ను గౌరవింపవలయు”నని ప్రార్థించెను. అందు కాయన సమ్మతించెను. చందుఁడు తన యతిధినిమిత్రము మధురాహారములు, రొట్టెలు, నడవిపందిమాంసము వండించెను. బుద్ధుఁడు చందునిఁ బిలిచి “యడవిపందిమాంసము నాకుఁ బెట్టి మధురాహారములు రొట్టెలు భిక్షువుల కి”మ్యని యానతిచ్చెను. అతఁ డట్లు చేసెను. భిక్షానంతరమున బుద్ధుఁడు పాపాగ్రామ మును విడిచి కాశీనగరమున కరిగెను. కాని దారిలో నలనికి దారుణ మయినకర్మకాణి రోగము వచ్చెను. దానివలన నాయన మిక్కిలి బాధపడఁ జూచెను. కాని, యామహాత్ముఁ డాబాధ మిక్కిలి దుస్సుహ మయినను దానిని మనోవైకల్యముఁ జెందకుండ మిక్కిలి యోరి మితో మిక్కిలి ధైర్యముతో ననుభవించెను.

అహహ! ఎంతటి ప్రతిభాశాలు రైనను నెంతటి భగవదుపకారపరాయణు లైనను నెంతటి ధైర్యశాలు రయినను మానవులు రోగ పతితు లై నప్పుడు దైవికబాధల ననుభవింపక తప్పదుకదా! బుద్ధదేవునిసీతి క్రమక్రమముగాఁ జెడిపోయెను. నానాటికిరోగ మతిశయించెను. శరీరబలము క్షీణించెను. అట్లు దుర్బలశరీరము తోనే పయనముఁ జేయుచు సిద్ధార్థుఁడుమార్గము నుండి తొలగి యొకవృక్షచ్ఛాయకుఁ జని, యానందునిఁ బిలిచి “యానందా! నాకావిబట్ట లిక్కడఁ బఱచుము. నేను మిక్కిలి యలసి యున్నాను. కొంచెము నేవు విశ్రమించెద” నని చెప్పెను. ఆనందుఁడట్లు చేసినవిధప సతఁ డానందుని వెండియుఁ బిలిచి “ఆనందా! దాచా మై నో రెండుకొని పోవుచు న్నది. కొంచెము నీ రిమ్ము త్రాగెద” నని యడిగెను. అసీరు త్రావికొంత కేదజేసి తానే స్వయ ముగా లేచి సమీపమున నున్న కువపానదికి మెల్లగఁ బోయి స్నానము చేసి వెండియుం జలముఁ ద్రావెను. కువపానది యనఁగా బర్హి నది. ఇది కాశీనగరమున కనిమిదిమైళ్ళ దూర మున చోటాగండకినదిలోఁ బడుచున్నది. ఈ

స్నానపానములవలన కేదలేటి కొంతబలము కలిగి బెలుచేరి వసి.మాగ పురపరిసరముల నున్న యొకతోటలో బస చేసెను. ఆ వనముఁ జేరి యతఁడు “ఓ యానందా! నేను మిక్కిలి పరిశ్రాంతుఁడ నైతిని. రెండు కవలచెట్లనడుమ నుత్తరపుతలగడగ నాకుఁ బ్రక్క వేయఱు. నేను బండుకొనియెడ నని యానందునితో ననియెను. అవిధమున నానందుఁడు పెజ్జ నమర్చుటయు సిద్ధుఁడగు ప్రశాంతమనస్కుఁడై నిశ్చలభావముతో గుడిప్రక్క కొలిగిలి కానిమీఁదఁ గాలు వైచికొని పండుకొని యానందునితో నిట్లనియె, “ఇది పువ్వలకాటు కాకపోయినను గవలచెట్లు పువ్వలతో నిండి యున్నవి. అవి నామీఁద రాలచున్నవి. తథాగతున కీ గౌరవము గాక మఱియొక గౌరవము మఱియొకప్రతిష్ఠ మఱియొకసపర్య మఱియొకపూజ కలదు. ఓ యానందా! భిక్షువుఁడు గాని, భిక్షుణి గాని, యనుచరుఁడు గాని, గృహస్థుఁడు గాని, సన్యాసి గాని, యేవరయినను సర్వచిన్నవిషయమునందును బెద్దవిషయము నందును సత్యము వచించుచు ధర్మప్రకారము నడచుకొనుచు, ధర్మశేషములను గూడ గమనించుచు జీవితకాలము గడపుదురో వారు తథాగతునకు గౌరవము గావించినవారు, సపర్యలు సల్పినవారు, సమారాధనలు చేసిన వారు నగుదురు.”

రాత్రి గతించుకొలది తమగురువున కవసానకాలము సమాపించిన దని శిష్యులకు స్పష్టముగాఁ బొడక పైను. చేయునది లేక వారు పైర్వముఁ గోల్పోయి గురువు శయనించినసలమునకుఁ గొంచెము దూరముగ నరిగి విలపింపఁ దొడఁగిరి. ఆయన సిద్ధి పొందునప్పటి కానందుఁడు, అనిరుదుఁడు, సరిపుత్తుఁడు మున్నగు వారు సన్నిధి నుండిరి. కళ్ళప్పుడు వచ్చెను గాని వచ్చునప్పటికే గురువు నిర్వాణ మొందెను.

మహానుభావుఁ డగుగౌతముఁ డీవిధంబున మరణోన్మథుఁడై యున్న సమయమునఁ బ్రియ శిష్యుఁ డగునానందుఁ డిట్లనియె :—

“హృమీ! కల్పాంతమునకలకు నీవు జీవించునట్లుగ్రహింపుము. మానవుల క్షేమ సౌఖ్యములనిమిత్తము ప్రపంచముపై జాలిదలఁచి దివ్యులయొక్కయు, మనుజులయొక్కయు సేమకుకొఱకు, లాభముకొఱకు,

సంతోషముకొఱకుఁ గల్పాంతముదాఁక బ్రతుకుము. ప్రభూ! బ్రతుకుము.”

శిశువు నోటనుండి వెడలవలసిన మాటల నుడువుచున్న యానందునిఁ జూచి జగద్గురుఁడు చిఱునవ్వునవ్వెను. అప్పుడానందుఁడు వెండియు నిట్లనియె—“భగవానుడా! యీ నట్టచివ్వి నీవు పంచత్వము నొందఁ గూడదు. ప్రభూ! రాజగృహము, వారణాసి, సాకే మృప్రసీవ, చంపాపురము మొదలగుమహానగరము లనేకములు కలవు. జీవరవారస్థులి సిద్ధి పొందునట్లు ప్రసాదింపుఁడు. ఆనగరములలో నెందైన సిద్ధి పొందినపక్షమున మీ కి కేబరమునకుఁ దగిన గౌరవము జరుగును. ఏల యన నచ్చట తథాగతుని సిద్ధాంతములయందు విశ్వాసము గల భాగ్యవంతుల నేమటు గలరు? అనవుడు నమ్మ హత్కుఁడు మరల మందహాసము చేసెను. అది చూచి యానందుఁడు “జీవా! మీరు మృతి నొందినపిదప మీ శరీర మేమి చేయు మని యాన తిచ్చెదరు?” అని యడిగెను. అతనికి గౌతముఁ డిట్లనియె. “అనందుడా! తథాగతుని కశేబరమును గౌరవించుటనుగూర్చి నీవు శ్రమ పడవలదు. నీస్వవిషయమున నీవు గట్టిభూనిక గలిగియుండు మని నిన్ను కేడుకొనుచున్నాను. నీమేలుకొఱకు నీవు పాటుపడుము. నీవు జాగ్రత్తగా నుండుము.

తథాగతునియందు విశ్వాసము గలభాగ్యవంతులలో బుద్ధిమంతుల నేమటు నున్నారు. వారు తథాగతుని కశేబరమునకుఁ దగిన గౌరవముఁ జేయక పోరు” అని పలికి కొంతసే పూరభండి యతఁడు మరల నానందునితో నిట్లనియె. “నేను మృతి నొందుచున్నాను. చందుఁడు పెట్టినయాహారము నేను తినినందున వానికి ముందుజన్మమున గొప్ప యదృష్టము తప్పక కలుగు నని నేను పోయినతరువాత వానితో జెప్పుము. నానోట నే యామాటలు నీవు విన్నట్లు వానితో నొక్కి చెప్పుము. అన్ని దానములలో మిక్కిలి యుత్కృష్టము లైనవి రెండు గలవు. అందు మొదటిది నాకు బుద్ధత్వము ప్రాపింపక మునుపు సుజాత చేసినయన్నదానము. నే నీలోకమును విడిచి వెళ్ళిపోవుటకు ముందు చందుఁడు చేసిన యీ యన్నదానము రెండవది. అనందా! చందునియొద్ద కెవ్వ పైన బోయి “చందా! ఇది నీకుఁ గిడు. ఇది నీకు గొప్పనష్టము. నీచేతి

యన్నముఁ దినఁగానే తథాగతుఁడు మృతి నొందె' నని వాని కవ్వలైన వెలుపు గలిపి విచారము గలిగింపవచ్చును. కావున నట్టివెలుపు వానిమనంబునుండి మౌన్సి 'చందా! ఇది నీకు మేలు. ఇది నీకు లాభము. ఏమన తథాగతుఁడు నీచేతియన్నము దిని పరమసిద్ధి వడసె' నని చెప్పవలెను.

పరమభక్తఁ డైనయానందుఁ డప్పలుకుట విని మనోధైర్యము చిక్కబట్టిలేక దుఃఖాశ్రాంతుఁ డైన జగదురునినన్నిధిని విలసింపఁ గూడ దని యెడ్చుట కావలెకఁ బోయెను. అతఁడు తనప్రక్కను లేకపోవుటఁగనిపెట్టి 'సోదరులారా! ఆనందుఁ డేడి' యని యా మహాత్ముఁ డడిగెను. 'దేవా! పూజ్యుఁ డైన యానందుఁ డవ్వలి కరిగి విలసింపు చున్నాఁ' డని వా రుత్తరము చెప్పిరి. 'సోదరులారా! పోయి నాకడకు వానిం బిలిచిగొని రం' డని యతఁ డానతిచ్చెను. ఆనందుఁడు వచ్చి వాని ప్రక్కఁ గూర్చుండెను. అప్పుడు తథాగతుఁడు మెల్లఁగా నిట్లు ధైర్యము చెప్పెను. 'ఆనందా! లేనిపోనిశ్రమ పడకుము. విలసింపకుము. మనకు మిక్కిలివమీపము లై ప్రియము లైనపదార్థముల స్వభావము యిట్టి దనియు వీనిని విడిచి వాని నుండి వేరుపడి మనము పోవలయు ననియు నే నిదివఱకే పలుమాటలు చెప్పియుండ లేదా? ఏదియు కాళ్ళత మై యుండఁజాలదు. అటు వంటినితి యసాధ్యము. ఆనందా! నీవు చిరకాలమునుండి నాయందు దయ గలిగి మిక్కిలి మంచివాడ వై యెడతెగక యింతింత యనరాని యుపచారపరంపర జేసి నాకుఁ బరమాపుండ్రము యుంటివి. ఆనందా! నీవు మంచిపని చేసితివి. నీ ప్రయత్నము లంతఃకరణగుడిగఁ జేయుము. నీవును మహాపాపములనుండియు భోగపరాయాణత్వమునుండియు సహంభావము నుండియు మాయనుండియు సజ్జానమునుండియు స్వల్పకాలములో విముక్తుడ వయ్యెదవు.'

రాత్రి కడమకొలది బుద్ధుఁడు క్రమక్రమముగ క్షీణింపఁ జొచ్చెను. ఆ సమయమున నతావున కొకబ్రాహ్మణుఁడు వచ్చెను. అతఁడు కళింగగర్జనవాసుఁడు. వేదాంతశాస్త్రవేత్త. అతనిపేరు సుభద్రుఁడు. అతఁ డానందునిఁ గలిసికొని యిట్లనియె. 'గౌతమశ్రమణుఁ డీ రాత్రి దేహయాత్ర ముగించు నని వింటిని,

ఇప్పుడు నా మనస్సులో నొక గొప్పశంక పొడమినది. ఈ సందేహము నివారించుటకు గౌతమశ్రమణుఁడు తగినవాఁ డని నాకుఁ దోచినది. కావున నో యానందా! గౌతమ శ్రమణుని నేను జూచెద. చూడనియ్యు.' అనవు డానందుఁడు 'మిత్రుఁడా! సుభద్రుఁడా! తథాగతు నిప్పుడు క్షిణింపకుము. అతఁడు మిక్కిలి పథశ్రాంతుఁ డై యున్నాఁ' డని యుత్తరము చెప్పెను. కాని సుభద్రుఁడు వానిని మఱిమఱి యడిగి బాధింపఁ జొచ్చెను. వారిసంభాషణము బుద్ధునిచేసి బడఁగా నతఁ డానందునిఁ బిలిచి 'యోయా! సుభద్రు నడ్డగింపకుము. వానిని నాకడకు రానియ్యి. అతఁడు నన్నేమి యడిగినను జిహ్వాను వై యడుగును కాని నన్నుఁ బీడింపవలె నని యడుగఁ' డని పలికెను. అంతట నా బ్రాహ్మణుఁడు సిద్ధార్థునిప్రక్కఁ గూర్చుండి, యనేకకాఖలపక ప్రశ్ననపురుషులగుండి పరమతపశ్శాలు రయిన బ్రాహ్మణులు పురాణ కళ్యపుఁడు, మఖాలి. అజితుఁడు, కార్త్యాయనుఁడు, సంగయుఁడు, వేలతిరుఁడు, నిగ్రంతుఁడు మొదలగువారు లోకమున వెలడించినట్లు పదార్థతత్వములను గ్రహించిరా? లేదా? లేక యందుఁ గొందఱు తెలిసికొని కొందఱు తెలిసికొనలేక పోయిరా?' యని యడిగెను. అడుగుటయు వానికి బుద్ధుఁ డిట్లనియె. 'సుభద్రా! ఆ బ్రాహ్మణులు తమతమ విజ్ఞానముకొలఁగిన తర్జును, గ్రహించిరా లేదా యన్నసందేహ ముండ నియ్యు. అట్టివిషయములు చర్చించుట కిది సమయము కాదు. నేను నీకు సత్యము నేర్పెదను. సావధానుడవై వినుము' అని గౌతముఁడు నీతిమార్గమును విడిచిపెట్టిన మతసిద్ధాంతముల ననుసరించిన వారికి మోక్షము లభింప దనియు, బలీకృతక సముతో నారంభ మై భూతదయతో నంత మగునప్పటిపావనమార్గముల ననుసరించిన వారికే మోక్షము గలుగు ననియు బోధించెను. బోధించుటయు సుభద్రుఁడు జ్ఞానరసాస్వాదనము జేసి పరమానందభక్తుఁ డై 'యహహ! మేలు మేలు! మీ ముఖమునుండి వెలువడిన మాటలు మిక్కిలి ప్రశస్తములు. దేవరవారు నన్ను శిష్యుఁడుగ గ్రహింపవలయును. మేనఁ బ్రాణము లుండునంతవఱకు నేఁడు మొదలుకొని పరమవిశ్వాసము గలిగి యుండు నని యతఁడు

వినుముతోఁ బలికెను. ఆతనిపలుకులు విని బుద్ధుఁ డిట్లనియె. 'కుభద్రా! పూర్వ మొక సిద్ధాంతమునం దుండి యీ నవినసిద్ధాంతములో ను త్తమసానమును గాని యధమసానమును గాని ప్రవేశింపఁ దలంచువాఁడు ముందు నాలుగు మాసములుకుక్రూపఁ జేయవలయును.' అనవుడు 'అట్లయిన నేను నాలుగుమాసములు కుక్రూప చేయుదు' నని కుభద్రుఁ డొడంబడెను.

ఆపూడు గౌతముఁ డానందునిఁ బిలిచి 'అనందా! ఈతనిని మనమతమునఁ జేర్చుకొను' మని యానతిచ్చెను. ఆపూ డానందుఁడు వాని కొక్కకడకుఁ గొంపోయి స్నానముఁ జేయించి సమ సమస్తులు వినశ్శర్మము లని యొకానొక మంత్రము పునశ్శర్మణ నేయించి వానిశిరస్సు గడ్డము ముండనము చేయించి కపాయవస్త్రములు గట్టించి బుద్ధుఁడు ధర్మము సంఘము శరణము లని శరణాశ్రయము వానిచేత జదిపించి బుద్ధునియొద్దకుఁ గొనిపోయెను. అంతట బుద్ధుఁడు వాని ను త్తమపదముఁ డగుశిష్యుఁడుగ నంగీకరించి ధ్యానము నేయుట కొకవిషయము నుపదేశించెను. ఆ మహానుభావుఁ డొసర్చినకట్ట కడపటి కార్యమిది.

ఆరాత్రి నాలవజాము సమీపించినప్పుడు బుద్ధదేవుఁడు పూజ్యుఁ డైనయానందునిఁ బిలిచి యిటు పలికెను. 'అనందా! మన గురూపదేశ మస్థమించినది. మన కింక గురువు లేఁ డని మీలోఁ గొండఱ కధైర్యము లోఁపవచ్చును. కాని మీ రావిధముగఁ దలఁపఁగూడదు. నేను సంసారింపినసత్యము నేను మతమునిమి త మై యేర్పరచిన నూత్రములు, నేను బోయిన తరువాత మీకుగురువు లై యుండుఁగాక!' యని పలికి కొండొకతడ పూరవండ్లి యా మహాత్ముఁడు మరల నిట్లనియె. 'అనందా! నా మరణాంతరమునస్థుల్పధర్మములలో మార్పులు గావలసియున్న పక్షమున నట్టివి మార్పుకొన వచ్చును' అని యానందునితోఁ బలికి పిమ్మట భిక్షుకుల నుద్దేశించి యిట్లనియె :—'బుద్ధుని గుఱించి గాని, సత్యమునుగూర్చి గాని, ధర్మ పథమునుగూర్చి గాని, యెవరిమనస్సులో నయిన సంజేహములు, తప్పభిప్రాయములు నుండ వచ్చును. అట్టివి మనంబున దాచుకొనక స్వేచ్ఛగాఁ జెలియపఱచి యడుగుఁడు. తథాగతుఁడు మన యెట్టయెట్లు నున్నప్పుడు మన

సంజేహము లాయన నడిగి తీర్పుకొన మెఱి మని విచారించుచు మిమ్ము మీరు దూషించు కొన వదు.'

ఆ మహాత్ముఁ డావిధమునఁ బల్కుచు న్నప్పూడు భిక్షుకులందఱురవండ్లిరి. బుద్ధుఁడు సంజేహము లడిగి నివారించుకొన వలసిన దని మఱి రెండుసార్లు వారిని నొక్కొక్క యడిగెను. ముమ్మా రడిగినను మూఁకలట్లు వారు ప్రత్యుత్తర మియ్య రెరి. అంతట సతఁడు భిక్షుకుల నుద్దేశించి యిట్లెఱుగున భాషించెను - 'సోదరులారా! గురువునెడల మీకుఁ గలభక్తి విశేషంబుచేత మీరు సందియముల నడుగక పోయియుండవచ్చును. కలిగినసందియములు మీ రొండొరలతోఁ జెప్పికొనుఁడు.'

ఆయన యట్లు పల్కినను భిక్షుకులు నోరు తెఱచి యడుగ రెరి. ఆపూ డానందుఁడు తథాగతున కిట్లనియె—“దేవా! బుద్ధుని గూర్చి గాని, సత్యమునుగూర్చి గాని, ధర్మపథమును గూర్చి గాని యీ మహాసభలో నెవరి మనస్సునను సందియములు గాని, తప్పభిప్రాయములు గాని లే వని నేను నిశ్చయముగాఁ జెప్పఁగలను.'

'అనందా! నీవు సంపూర్ణవిశ్వాసముతోఁ బల్కితి' వని బుద్ధుఁ డానందునితోఁ జెప్పి కొంతసే పూరవండ్లి సెజ్జనండ్లి సగము లేచి యిట్లనియె :—“సోదరులారా! చూడుఁడు! ద్వంద్వపదార్థము లన్నిటికి నాశము స్పృభావము. కావున శ్రద్ధతో మీ మోక్షముల మీరే సాధించుకొనుఁడు." ఇదియే బుద్ధదేవుని కట్టకడపటివాక్యములు.

అంతట నమృతహాసభావుఁడు గాథ మైన ధ్యాననిష్ఠలోఁ బ్రవేశించెను. పిమ్మట నాయన క్రమక్రమముగా నైహికసంబంధ మైనజ్ఞానము మొదలైనవానిని విడిచి చి త్తము నిర్వికల్ప సమాధిలోఁ జేర్చెను. అది చూచి యానందుఁ డనిరుదునితో 'ధగవానుఁడు బుద్ధుఁడు సిద్ధి పొందినా' డనెను. 'అయ్యో! అన్నా! కాదు కాదు. బుద్ధుఁడు సిద్ధి పొందలేదు. సుఖదుఃఖాను భవములకు, నాలోచనలకు నతీత మైననిర్వికల్ప సమాధిలో నీ మహాత్ముఁడు ప్రవేశించినా' డని యనిరుదుఁ డు తరము చెప్పెను. అసం తరము బుద్ధదేవుఁ డానీతిలోఁ గొంతసే పుండ్లి దేహత్యాగము చేసెను.

ఆంధ్రకవులు వర్ణించిన బుద్ధావతారం

శ్రీ 'విద్యారత్న' గారు

[బుద్ధుని, బౌద్ధమతాన్ని మన కవులు అపార్థించేసుకున్నారు. దీనికి ఆకర మేమో! శ్రీనాథుడు, తెనాలిరామలింగకవి విసాకాచీనవారందరూ అట్టకీలాటకు జీవితాన్ని అంతేతం చేసినంతగా కరుణతో పరవనితా శీలభంగం కులభంగా అంటగట్టినారు. అడుగడుగునా బౌద్ధ మూపారామాలు వెలసిన తెలుగువాటి లోని ప్రజలు బుద్ధుని సే ఆపారం చేసుకోడం మరీ వింత. బౌద్ధ సాహిత్యం ధ్వంసమైన దని, కై నసాహిత్యం కన్నయ నశింపచేశాడని మన విమర్శకులు అంటారు. బౌద్ధులైన సాహిత్యాల ప్రభావం ఏకాంత పడినజాతి అయినా, బుద్ధునికి ఇంతటి అపచారం చేసి వుండేదా? మహావీరుని, బుద్ధుని అభేదంగా పరిగణించడం మన ప్రాచీనాంధ్ర కవుల మరొక పొరపాటు. మన నాగరికతలో బౌద్ధప్రభావం పడిన దని, మన అమరావతి ఇతరదేశాల కళాశాస్త్రానికి అందాలు తిండి దని చెప్పుకొనేవారు దీనికి సమాధానం చెప్పవలసి ఉంటుంది.

బౌద్ధాన్ని శ్రీనాథుడు సరిగా ఆగం చేసుకున్నాడని మొదటే మనవి చేశాము. తెనాలి రామకృష్ణుడు

'ప్రతిదినకేకలుం ఛనవు

రాయడి నెట్టన బట్ట గట్టి కై

బుర్రపుర మంచు నున్నకులు

బోడతలకా ధరియింప నోడియుకా

... కతముగ సామ్య గాన నిడఁ

జాలవుగా శిఖిసింఛవల్లి సా

గతమతధుర్య! దానిఁ గట్టి

గట్టుము పుట్టుము మిన్న కేటికా?

అని బుద్ధుని బాహ్యజీవితాన్ని మాత్రమే వర్ణించాడు.

శ్రీ 'విద్యారత్న' గారు ఈ వ్యాసంలో మన ప్రబంధకవులు ఊహించిన బుద్ధుని వికృతావతారాన్ని తెలియజేస్తున్నారు.

—సంపాదకులు]

ఆంధ్రవాఙ్మయములో బౌద్ధమత ప్రస్తావన, ఒక్క వీరశైవవాఙ్మయమునను, అందు ముఖ్యముగా పండితారాధ్యనరిత్రలోను కలదని యీవరకే నిరూపితమైనది. పాల్కురికి సోమనాథుని వెనుక వీరశైవమునకు సంబంధించిన కొన్ని గ్రంథములయందు వీర బౌద్ధమత ప్రస్తావన యున్నను, అది ఆరాధ్యచరిత్రలోని విషయముల ననువదించునది మాత్రమే యె యున్నది. ఏకామ్రనాథకవి క్రీ.శ. 1323 ప్రాంతమున అన్యవాదకొలాచాలము అనుగ్రంథములో నిట్లు వ్రాసి యున్నాడు.

సీ. బౌద్ధంబు వేదవిరుద్ధంబు భవపాశ
బద్ధంబు దుఃఖసమ్మద్ధ మనియు
బౌద్ధంబు విగతవిశుద్ధంబు సత్యాను
బద్ధంబు కాస్త్రవిరుద్ధ మనియు
బౌద్ధంబు లోకనిషిద్ధంబు సుకృతావ
బద్ధంబు దుష్కర్మబద్ధ మనియు
బౌద్ధంబు మోహసంబద్ధంబు విజ్ఞాన
విరుద్ధంబు సాక్షాదబద్ధ మనియు
ఆ.వె. సాంఖ్యతొండడాది సమయంబు నిరసించి
భక్తుఁడై మహానుభావుఁడగుట
యెఱుంగరయ్య బౌద్ధు లేకామ్రగురుచిత్త
నలినభృంగ! సోమనాథలింగ!

(53 పద్యము.)

ఇందు శ్రేష్ఠమైనది సాంఖ్యతొండడు—
కాక్యతొండడు. ఇతడు మొదట బౌద్ధుడు. ఆతనకు శైవమతమును స్వీకరించినాడు. శివుని పూజించుటకు పూవులు దొరకవండ చేసినపు డీతడు రాళ్లతో పూజించేవాడు. ఒకనాడు అని కూడ దొరకక పోవుటచే, ఒక పెద్దబండ నెత్తి శివునిపై వైచినాడు. శివుడు ప్రత్యక్షమైనాడు.

ఈతనికి భవసవపురాణములో నున్నది. "సాంఖ్యతొండని రాలజడికి నోర్చినవాని, సాంఖ్య తరసాయుజ్యసరణిఁ గూర్చినవాని" అని యీ కథ త్రిపురాంతకొహవారణములో గూచితమై యున్నది.

అన్యవాదకోలాహలకర్త పండితారాధ్య చరిత్రలోని పదజాలమును గ్రహించినటుల స్పష్టము. పండితారాధ్యుడు చందవోలులో బొద్దులను జయించినకథ గంగాధరకవి చెన్న మల్లేశలింగ శతకములో 67 పద్యమున నూచి త మై యున్నది. సాత్త్వికబ్రహ్మవిద్యార్థిలాస నిరసన మను మఱియొక వీరశైవగ్రంథమున నీ విషయ ముట్టంకింపబడి యున్నది.

* బౌద్ధలింగము

‘పరవాదిగజాంకుశము’ అను నామాంత రము గలచోడలింగశతకమున గదై రామలింగ కవి సమస్తదేవతలను, మునులును, దళాన తారములును శివలింగమును స్థాపించి, శివుని భక్త లైనటుగా నైతిశ్యామలను వ్రాసి యు న్నాడు. కృష్ణాపాండలములోని ఎర్రగూడెము తాలూకా ముఖ్యనగరమగు కోవూరు (గోపాద త్తేత్రము) నందు వెలసిన చోడలింగమున కీ కృతి సమర్పితము. అంగుచేసిది ‘చోడలింగమా’ యనుమకుటమతో నున్నది. కణ్వుడు, అగ స్టుడు, సీత, బౌద్ధావతారమున బుద్ధుడు స్థాపించిన లింగములు క్రమముగా కణ్వలింగము, అగస్త్యలింగము, సీతాలింగము, బౌద్ధలింగము అయినవి. కణ్వలింగముపై అగస్త్యలింగముపై ప్రత్యేకముగా వేర్వేరు కవులు వ్రాసిన శతక ములు గలవు.

బౌద్ధలింగము శ్రీపర్వతత్రేత్రమునందు గల దని యీ గ్రంథమున చెప్పబడి యున్నది.

శ్రీపతి బౌద్ధజేషమును జేసెని

పుట్టు నీరంతరంబు వా

ఊపతి నేవిరుండ నిను నెమ్మది

భక్తిమనా త్వరూఢిచే.

పావున బౌద్ధలింగ మని పర్వత

మందున నిల్చి కొల్చి నే

వా! పరిశుద్ధయోగ మునివంద్య

శరణ్యమి చోడలింగమా

111 పద్యము.

ఈ శతకకర్త యిప్పటికి రెండుశతాబ్దాలు క్రిందటివాడు.

శతకకవుల చరిత్రలో 306 పుటలో “శ్రీపతి భాస్కరకవి” అనుకీర్తి క్రింద నిట్లు గలదు.

“శ్రీపతి భాస్కరకవి— ఈ కవి బౌద్ధమతపక్ష పాతముఁ జూపుచు నొక “చిత్తశతకము”

మనస్సును సంబోధించుచు వ్రాసెను.....

చిత్తశతకము కుద్ధవేదాంతప్రతిపాదక మైన బౌద్ధశతక మనవచ్చును.....” మఱియు “ఈ

శతకము 17, 18 శతాబ్దాలకుఁ బూర్వపు దై యుండవలె నెఱు” అని దీని రచనాకాలము

కుడ కొంత సందిగ్ధముగాఁ దెలుపబడి యున్నది. శతకాంతమున :

క. వృద్ధాచారశ్రుతిమత

పద్ధత్యనుభవనియు క్తి భాస్కరకృతి త

దౌర్బల నాత్మేహింసుప్ర

బుద్ధుల కీ శతక మిచ్చు భుక్తిన్ ముక్తిన్.

అని యున్నది.

కాని పై శతకము బౌద్ధమతము గూర్చినది కాదు. ఈ కవి యధునాథుఁడు. క్రీ. శ.

1910 ప్రాంతమున జీవించి యున్నాడు. ఈతఁడు విశాఖమండలములోని గుడిటి గ్రామ

వాస్తవ్యుఁడు - గొప్ప వేదాంతి. బాలాంత్రపు కూర్మనారాయణ యను పేరు గలవాడు.

కొన్ని వ్యవహారికసంబంధములలో తగులుకొని, చిక్కల పడి, తనపేరు శ్రీపతి భాస్కరకాశ్రి

యని మార్పుకొని రాజమహేంద్రవరములో నివసించేవాడు. ఈ వివరములు నేను

కీ. శే. మనాయనగారి వలనను, అతని శిష్యుఁ డగు కీ. శే. పుష్పల అప్పయ్యగారివలనను విని యున్నాడను.

తైత్తిరీయమైన తెలుగు శాస్త్రములలోనవచ్చు టవచ్చు బౌద్ధమతప్రకంస కానవచ్చుచున్నది.

కావ్యాల్లింగారచూడామణిలో చిన్నకొట పెద్దన (కీ.శ. 1402 ప్రాంతము) యిట్లు వ్రాసి యున్నాడు.

పహోలాసము - సమయవీరుడవను.

క. అమరగఁ బలితోలును, మ

సమనం బలుజడలు దాల్చిసౌగతుఁ

హేమకరు శేఖరు గుడి నన ద్రోప్పెన్

సమయవీరుడార మగుచుఁ జనుసత్కృతులన్.

183 పద్యము.

సుగతుఁ డనగా బుద్ధుఁడు. ఆ సమయాచారము ననుసరించువాడు సౌగతుఁడు.

సర్వజ్ఞ సుగతో బుద్ధో ధర్మరాజ స్తథా గతః - అని అమరము.

సుగతః కోభనం గతం జ్ఞాన మస్య సుగతః -

అని మంచి జ్ఞానము గలవాడు - అనియు -

* శతకకవుల చరిత్ర - 220-223 పుటలు.

సుష్టు అపునరావృత్త్యా మోక్షం గతః-లెస్సగా
పునరావృత్తి లేక మోక్షమును పొందినవాడు-
అని యీ శబ్దమునకు లెండు వ్యుత్పత్తులు.

నందిమల్లయ ఘంట సింగయకవుల ప్రబోధ
చంద్రోదయములో శాస్త్రప్రశంస-
క. జవరా లగుకాపాలిని

కవుఁగిటఁ దన మేను గజదు గజరులు వోఁగా
నవిరళ సుఖమున హృదయం

ఓవతాళింపంగ బొద్దుఁ డిట్లని పలికెన్.

(8-46)

సంస్కృతమూలమున :

భిక్షుః - సానందం పరిష్కల్పజ్ఞ గోమాంస
దుభినియ జనాంతికం ఆహా సుఖస్పర్శా
కాపాలిని - అని కలదు.

దశావతారములు - బుద్ధావతారము :

తెలుగుకావ్యాలలో శాస్త్రమతాన్ని గూర్చి
ప్రత్యేకముగా లేకపోయినను, శ్రీమహావిష్ణువు
దశావతారములలో బుద్ధుఁ డొక యవతారముగా
పరిగణితుఁ డైనవారణముచేత, దశావతార
స్తవములలో బుద్ధప్రశంస కానవచ్చుచున్నది.

మత్స్యేకూర్మవరాహ శ్చ

నారసింహశ్చ వామనః

రామా రామ శ్చ కృష్ణ శ్చ

బుద్ధః కల్కి లేవ చ.

మత్స్యేయము, కూర్మము, వరాహము, నార
సింహము, వామన, పరశురామ, శ్రీరామ,
కృష్ణ, బుద్ధ, కల్కి అనునవి దశావతారములు.
ప్రప్రథమమున తెలుఁగు భారతములో శాంతి
పర్వమున 2-88 మొదలు 2-48 వరకు భీష్మ
సుతిలో దశావతార సుతి గలదు. అందులో
మత్స్యాత్ము (2-89), కూర్మాత్ము (2-40),
(2-41) వరాహ, నారసింహ (2-42) వామన
(2-43) పరశురామ (2-44) శ్రీరామ
(2-45) హలమునలధర బలరామ (2-46)
వాసుదేవ-కృష్ణ (2-47) కల్యాత్ముని (2-48)
అని పదియవతారములు పేర్కొనఁ బడినవి.
ఇందు బుద్ధావతారము లేదు. దానికి బదులు
బలరామావతారము గలదు. భీష్మసుతిలో
సంస్కృతమూలము పరికిలింపఁగా నందే దశావ
తార ప్రస్తావనయే లేదు.

కాఁగా తిక్కన వైదికమతవిరుద్ధ మగు
బౌద్ధమతప్రసక్తి కృష్ణసుతిలో తెచ్చుట పాడి
గా దని పరిత్యజించి యుండ ను.

తిక్కన వెనుక శ్రీనాథాది మహాకవులు
దశావతార స్తవమును చేసినపుడు బుద్ధావతార
మును చేర్చియే స్తుతించుచు వచ్చిరి. కాని
యిందు చిత్ర మే మనఁగా, బుద్ధుని చేర్చి
నపుడు బలరామావతారముతో కలిపి పదునా
కొం డైనను వానిని కవు లందఱును దశావ
తారములుగానే పరిగణించి యున్నారు.
మఱియు బుద్ధావతారమును గూర్చినయైతిహ్య
మందును, శాంత లే ద ము ను పాటించి
యున్నారు.

శ్రీనాథమహాకవి శృంగారనైషధములో
దశావతార స్తుతి గావించిగాఁడు. ఇది మూల
ములో నున్నది యే. 8-వ ఆశ్వాసములో
119 నుండి 141 పద్యములవఱకు నీ స్తుతి
గలదు. అందు మత్స్యే, కూర్మ, వరాహ,
నారసింహ, వామన, పరశురామ, శ్రీరామ,
కృష్ణ, బలరామావతారము లైనవెనుక బుద్ధావ
తార మిట్లు వర్ణిత మైనది.

తే. ఏక, యద్యయవాది, త్రయోవిదూర
యనవగీత చతుర్విధ శ్వాతిమార్గ
పంచబాణారి పడభిజ్ఞ! పరమపురుష
బుద్ధ! సంపత్సరంపరావృద్ధి యొసఁగు.
బుద్ధ! నీగటిహృదయసంఘటము దాకి
కుంఠితము లయ్యె మరునంపకోల లెల
మొద్దు వోయి కదా యుష్ట మురవిరోధి
యలరు లెలను వర్జలస్యంబు లయ్యె.
ముఖ్యచతురాననఁడ వీవు మునిశరణ్య
గొఁచుచురాననుం డల కమలభవఁడు
నీవు సర్వజ్ఞఁడవు బుద్ధదేవ! నిజము
శంభు సర్వజ్ఞఁ డనుట లాక్షణికవృత్తి.
పై స్తుతిలోనే వి శే ష మేమనఁగా నిది
యంతయు శాస్త్రమతపరిభాషలో నున్నది.

సర్వజ్ఞ సుగతో బుద్ధో
ధర్మరాజ స్తథాగతః
సమంతభద్రో భగవాన్
మారజి లోక జిజ్ఞసః
పడభిజ్ఞో దశబలో
ద్వయవాది వినాయకః
మునిపద్రః శ్రీఘనః

కాస్తా మునిః—

అని యమర లోకమున నుదాహృతము లైన
బుద్ధుని పేళ్లలో నైషధమున కొన్ని
పేర్కొనఁ బడినవి.

మొదటి పద్యమున సంఖ్యావాచకములు క్రమముగా చెప్పబడినవి.

అద్యయవాది:—అద్యయం జీవాత్మ పరమాత్మనో రభేదం వద తీతి అద్యయవాదీనపు న-పు-జీవాత్మ పరమాత్మలకు నభేదముఁ జెప్పవారు. వద వ్యక్తాయాం వాచి అని వ్యుత్పత్తి.

త్రయోవిధుర:-వేదప్రామాణ్యము సంగీకరింపకపోవుటచే వేదములకు దూరమగువాఁడు.

అనవగీత చతుర్విధ భ్యాతియార్థ:-

1. సత్భ్యాతి మార్గము సాంఖ్యమతము,
2. అసత్భ్యాతిమార్గము-వేదాంతమతము,
3. సదసత్భ్యాతిమార్గము-మిహంసకమతము,
4. అనిర్వచనీయభ్యాతిమార్గము-అత్వైతమతము-ఈ నాలుగుసిద్ధాంతముల సంగీకరింపనివాడు.

పంచబాణాః:-మారజి లోకజిత్ జినః అని కలదు కదా! బుద్ధుని మారుని జయించుట ప్రసిద్ధివిషయము. గెండ్రవపద్యమున నీ విషయము స్పష్టపడుచున్నది.

షడభిజ్ఞః:-షట్ అభిజ్ఞాః షడభిజ్ఞః:-

1. దివ్యదృష్టి,
2. దివ్యశ్రోత్రము,
3. పూర్వనివాసానుస్మృతి,
4. పరచిత్తజ్ఞానము,
5. అప్రత్యక్షవిషయజ్ఞానము,
6. వియద్ధమనాగమనాది లక్షణబుద్ధి అను నీయాఱు అభిజ్ఞలు కలవాఁడు.

మూడవపద్యమున, శంభు సర్వజ్ఞుడనుట లాక్షణికవృత్తి అనుటలో కూడ విశేషమున్నది. సర్వజ్ఞశబ్దము బుద్ధునికి పర్యాయపదముగా వాడబడినది కాని, అమరకోశమున శివునికి పర్యాయపదముగా వాడబడ లేదు.

పై వివరణమువలన దశావతారములలో బుద్ధావతార మొకటిగా పరిగణితమైనను, ఇచ్చట బుద్ధుడు త్రిమూర్తులకంటె నొక విధమగు ప్రత్యేకవిశిష్టత గలయవతార మనియు, శేవలయు జోధమతసిద్ధాంతముల ననుసరించి టూసుతి కావించబడె ననియు స్పష్టమగుచున్నది. మఱియు నిందు బుద్ధుని యాదర్శస్వరూప మగు నాధ్యాత్మికవిశిష్టత గోచరింపజేయుచు నుదాత్త మై యొప్పుచున్నది.

భాగవతమున 'ఏకవింశతీతమం బైనకలియుగాన్యవసరంబున రాక్షససమ్యూహానంబుకొఱకు మధ్యగయాప్రదేశంబున జీనగుతుం డయి బుద్ధనామధేయంబునఁ దేజరిలి' అని ప్రథమస్కంధమునఁ గలదు.

పారిజాతాపహరణము :

'త్రిపురశ్రీలఁ బతివ్రతామణుల
సారెంబుంశ్రీలీలరనం,
బుపక్షం బొనరించిబేల్చుటచి
వర్ణుల గాని తద్వర్ణరలక
ద్విపచర్యంబందు చాపుటింగలమునక
వేత్తోచి పాటింపవే,
కపటశ్రీని రూపముక
భువనరత్న జాగరూకక్షణా!

దశావతారచరిత్రమున కూడ జోధావతారమున పైకథయే ప్రస్తావితమైనది.

అను కమాల్పదయందును, నాతరువాతి ప్రబంధచాటువులయందును, నీ బుద్ధావతార ప్రసక్తివేటొక విధముగాగ లదు-చూడుడు. అము కమాల్పద :

మ. తరుణత్వస్మిత బాణపంచకమునం
దైత్యాబలాశ్రేణిత
ద్వర్గసందోహము యుష్మదాత్మక
జరద్వ్యాణం బొకంటక చెడక
ద్వర్గ గావించితి వేటికొ అహహ!
బుద్ధం బయ్యె నీ భావ మ
తరుణీకలతమత్ర మేరికి ససాధ్యం
కౌటగాఁ గళవా ? (4-80)

ఇచ్చట బుద్ధుని మారజితత్వము నూచితమైనను, మారుడు విష్ణుని కుమారుడని నిరూపించుటచే పాక్షికమైనది.

తెనాలిరామలింగకవికృతము లని గురుజాడ వారును, ఎలకూచి బాలసరస్వతి కృతము లని ప్రభాకరకాశ్మీగారును నిరూపించిన దశావతారములిలోను దీని కింపమించుగ ఛాయవలె నున్న సత్యవోలు భగవత్కవి దశావతారములిలోను త్రిపురదైత్యశ్రీవిమోహనవర్ణనయే కలదు.

ఆంధ్రవాఙ్మయము తదితరదాక్షిణాత్యవాఙ్మయములవలె బౌద్ధమతమును సత్యముగా గ్రహింపలేక పోవుటకు కారణ మేమియో చెప్పలేము. కాని ఉత్తరాపథవాసుల బుద్ధుని అవతరమూర్తిగా పరిగణించిన తిర్వాత్తనే ఆంధ్రులును తమ సాహిత్యములో సతని నవతారమూర్తిగా స్తుతించుట సంభవించియుండును. అందరును బుద్ధుని త్రిపురదైత్యశ్రీల ప్రాతివత్సభంగమునే 'శేక్కి'ను సంప్రదాయము మాత్రము గమనార్హము !

బౌద్ధంతో వికసించిన హిందీ

శ్రీ ఆలూరి బైరాగిగారు

ప్రత్యక్షంగానో, పరోక్షంగానో బౌద్ధ ధర్మప్రభావం భారతదేశంలోని అన్ని భాషల సాహిత్యాల్లోనూ కనుపిస్తుంది. హిందీ భాష ప్రథమస్వరూపం మనకు బౌద్ధసాహిత్యం ద్వారానే గోచరమౌతుంది. దీనిద్వారా హిందీ సాహిత్యచరిత్ర 800 సంవత్సరాలు మెనమల్ పోయింది. 'బౌద్ధగాన్ ఓదోహా', 'భేరీగాథ', మొదలైనవి హిందీభాషగా నిర్వచింపదగిన భాషారూపంలో లభించే ప్రథమగ్రంథాలు. తిబ్బెట్లో ఎక్కడో మూలను పడిఉన్న దీనిని పరిశోధించి, వెలికి తీసుకొచ్చి, ఈవిధంగా హిందీభాషాచరిత్రను పొడిగించి, అమూల్యమైన సేవ చేసిన శ్రేయస్సు సుప్రసిద్ధ బౌద్ధపండితులు త్రిపీటకాచార్యులు శ్రీరామశ్రీ సాంకృత్యాయకగారికి దక్కుతుంది. నీదుల గాథలు బౌద్ధసన్యాసిమల గాథలు ఈగ్రంథాల్లోని ఇతివృత్తం.

ఐతే సామంతయుగంలో బ్రాహ్మణధర్మ ప్రభావంవల్ల బౌద్ధసాహిత్యం అడుగంటి పోయింది. కొన్ని వందల యేండ్ల చరిత్ర గలిగిన ఈ యుగంలో మనకు మచ్చుకొక్క బౌద్ధ గ్రంథ మేనా కానరాదు. అది లిటు వంటి గ్రంథాలే రాయబడలేదో, లేక రాసినవి సద్ధర్మవిరోధులద్వారా నాశనమయ్యాయో లేకుండా నాశనం చేయబడ్డాయో మన మీనాడు చెప్పగలసితిలలో లేదు. ఏమన్నా కానివ్వండి. ఫలితం ఏమి జరిగిందంటే మళ్ళీ పండ్లమొదన శతాబ్ది అంతంతరకూ మన కొక్క బౌద్ధగ్రంథం కూడా కానరాదు.

తరువాత వచ్చిన సమజాగరణంలో కూడా జనులదృష్టి మొట్టమొదట పురాతన హిందవ సంస్కృతివైపు మరలింది. ప్రప్రథమంగా ప్రసిద్ధివిమర్శకుడు శ్రీరామచంద్ర శుక్ల ఎడ్వైజ్ ఆర్కైవ్స్ వ్రాసిన లాయిట్ ఆఫ్ ఆశియాను ఆధారంగా తీసుకొని 'బుద్ చరిట్' అనే కావ్యం వ్రాశాడు. తరువాత శ్రీ మైథిలీకరణ గుహా బుధుని జీవితాంశాలనే 'యశోధరా' అనే పేరిట కావ్యంగా వ్రాశాడు. ఈ కావ్యం

చాలా జనాదరణ పొందింది. మరొకాయన సిద్ధార్ అనే కావ్యం వ్రాశాడు. విడిగా చాలా మంది కవులు బుధుణ్ణి గురించి ఖండకావ్యాలు వ్రాశారు. వాటిలో జయశంకర్ ప్రసాద్ వ్రాసిన 'అరికరుణీ కాంతకచార్' చెప్పుకోదగి యున్నది. అశోకుని జీత విశేషాలను గురించి కణాలని శత్రు గురించి చాలామంది ఖండకావ్యాలు, చిన్నకథలు, నాటకాలు వ్రాశారు. జయశంకర్ ప్రసాద్ వ్రాసిన 'కలింగ విజయే' మంచి ఖండకావ్యం. ఉపగుప్త వాసవద తల మనోహర మైకథను ఇతివృత్తంగా తీసుకొని చాలామంది చిన్నకథలు నాటి కలూ వ్రాశారు. జయశంకర్ ప్రసాద్ వ్రాసిన 'అజాతశత్రు' బుధుని సమకాలిక విషయాలు తెలిపే గొప్పనాటకం. జాతకకథలు హిందీలో అనువదించబడి అనేక ఖండాలుగా ప్రచురింపబడ్డాయి. ప్రచురణకర్తలు హిందీ సాహిత్య సమ్మేళిక, ప్రయాగ్. త్రిపీటకాల అనువాదం కూడా జరుగుతున్నది. హిందీభాషకు ఎంతో సేవ చేసిన బౌద్ధభిక్షువులు శ్రీరామశ్రీ సాంకృత్యాయక, బిభత్ ఆనందకాసల్యాయక, శ్రీ భిక్షుధర్మ రక్షిత్ మొదలైనవారు. ముఖ్యంగా శ్రీరామశ్రీ సాంకృత్యాయక, ఆనందకాసల్యాయకగారులు అనేక బౌద్ధ గ్రంథాలు అనువదించి స్వయంగా రచించి హిందీభాషకు చాలా ఉపకారం చేశారు.

అమ్రపాలికథ ఇతివృత్తంగా తీసుకొని శ్రీ ఆచార్య చతురనేక శాస్త్రిగారు 'వైశాలీ నగరవధూ' అనే పేరు గల పెద్దవల ఒకటి వ్రాశారు. ఇదే ఇతివృత్తాన్ని నాటకంగా వ్రాశారు శ్రీరామకృష్ణశర్మ దేవీపురిగారు. ఈకథ చాలా ప్రసిద్ధమైనది. చిన్నకథలరూపంలోనూ ఖండకావ్యాలరూపంలోనూ చాలాసార్లు ఉపయోగించబడింది.

భారతప్రభుత్వానికి అభిరుచి కలిగినందు వల్ల ఇప్పుడిప్పుడు హిందీలో బౌద్ధసాహిత్యం విరివిగా వస్తున్నది. ఇకముందు ఇంకా వృద్ధి జరుగుతుందని ఆశించవచ్చు.

(8 వ పుట తరువాయి)

గతించిన వందసంవత్సరాలకు తేనాలిలోని వజ్రపులమువారు దశవత్సరాల దశవస్తువుల విషయంలో ప్రాచీనాచారం ఉలంఘిస్తూ వచ్చారు. ఈ దశవస్తువులలో శాస్త్రసాంఘికాలు స్వర్ణరజతములను పరిగ్రహించుకొన్నందుకు మద్దతుపానం చేయకూడదు. ఈ విషయాన్ని విచారించి ఆచారనిర్ణయం చేయుటకు రెండవమారు శాస్త్రమహాసభ తేనాలిలో సమావేశమయింది. ధేరులు ఈ దశవస్తువుల విషయమున ప్రాచీనాచారం ఉలంఘించిన సాంఘికాలను బహిష్కరించారు; ధర్మం నిర్ణయించారు. పదితేలమంది భిక్షులు ధేర సంఘాన్ని విడిచిపెట్టి పోయినారు. వీరే ఆధిక సంఖ్యాకులుగా ఉండడంవల్ల ఈ వర్గంవారికి మహాసాంఘికం లని పేరు కలిగింది. అప్పటినుండి శాస్త్రసంఘం ధేరులని, మహాసాంఘికాలని రెండు పక్షాలుగా ఉండినవి. ధేరులు శీలమునకు, నీతికి, ఆచారమునకు ప్రాధాన్యమివ్వే, మహాసాంఘికాలు తత్వవిచారమునకు, లోకోపకారవిషయములకు ప్రాముఖ్యం ఇచ్చారు. ధేర సంప్రదాయంలోని ఒక శాఖకు విభజ్యవాదమని పేరు. అశోక చక్రవర్తి ఈ సంప్రదాయంవారిని ఆధికంగా ఆదరించాడు. అశోక చక్రవర్తి కాలంలో పాటలీపుత్రనగరము మగధదేశము భారతదేశంలో శాస్త్రానికి కేంద్రం అయినది. తూర్పునకు తరువాత మగధను సాలించిన కుంగవంశజులు, కాణ్వవంశజులు తొదలను హింసించడంవల్ల ధేరవాదులు సింహళ గాంధారములకు, మహాసాంఘికాలు తెలుగుదేశానికి వలస పోయినారు. తూర్పు సామ్రాజ్యం పతనమైన తరువాత హిందూదేశంలో శాస్త్రానికి ఆంధ్రదేశమే కేంద్రమయింది. మహాదేవధేరు డేనుమని ఆంధ్రదేశానికి వచ్చి ఇచ్చట చైత్యకసంప్రదాయం సాపించాడు. మహాసాంఘికాలలోని ఆరు సంప్రదాయములలో ఈ చైత్యకసంప్రదాయం ఒకటి. గోవలిక, ఏకవ్యవహారిక, ప్రజ్ఞాపివాద, బహుశ్రుతియ లోకోత్తరవాద సంప్రదాయములు మిగిలినవి. మహావస్తులో ఉన్నట్లు మహాచైత్యభూజకు ఎక్కువ ప్రాముఖ్యమివ్వడంవల్లనేమో ఈ సంప్రదాయానికి చైత్యక సంప్రదాయమని పేరు వచ్చింది. చైత్యక

సంప్రదాయంవారికి ధనకటకం అంటే అమరావతి కేంద్రమయినది. ఈ చైత్యకలలో మరల పూర్వశైల, అపరశైల, రాజగిరిక, సిద్ధార్థములని మళ్ళీ నాలుగు సంప్రదాయము లేర్పడినవి. ఈ చైత్యకలు ఆంధ్రకులు, ఆంధ్రదేశంలోని వారు. పూర్వశైల మన్నది ధనకటకమహాచైత్యమునకు తూర్పున, అపరశైలము అమహాచైత్యమునకు పడమట నున్న శాస్త్రసంఘములపేరు. పూర్వశైలము ఇప్పటి గంటసాల, అపరశైల మిప్పటి నాగార్జుననికొండ కావచ్చునేమో. నాగార్జుననికొండ కాననములలో బహుశ్రుతియులు, అపరశైలియులు, పూర్వశైలియులు, రాజగిరికులు, విభజ్యవాదులు మొదలైన వేరు వేరు సంప్రదాయాలవారు ఉదాహరణలు అయినారు. వీరిందరు అక్కడివిహారాలలో ఉండినట్లు ఉహించవచ్చును. టిబెట్టుదేశ విలిహ్యమును అనుసరించి పూర్వశైల అపరశైల నికాయములవారి ప్రాకృతభాషలో రచించిన ప్రజ్ఞాపారమిత అనే గ్రంథం ఉండేదనిన్ని, దీనిలోనే మహాయానమునకు సంబంధించిన భావాలు బీజప్రాయంగా ఉండేవని, ఇవి మహాయాన సంప్రదాయం రూపొందించడానికి చాలా లోడ్డుడినవని పరిశోధకపండితు లంటారు. కనిష్ఠచక్రవర్తి నాలుగవతరణ శాస్త్రసభ సమావేశపరిచేనాటికే మహాయానమునకు సంబంధించిన భావాలు దేశమంతటా పాటమరించి ఉన్నవి. వాటికోరూపమిచ్చి ఒక కొప్పసంప్రదాయం మహాయానంగా రూపొందించిన ఆయా నాగార్జునాచార్యులవారు. మహాయానం రూపొందింపడంతో శాస్త్రం ప్రతివ్యక్తికీ, ప్రతిగృహస్థుకూ అందుబాటులోనికి వచ్చింది. శాస్త్రం బహువ్యాప్తమయింది. అంతటినుంచి శాస్త్రంలో తత్వజ్ఞాన ఎక్కువయింది. నాగార్జునాచార్యులవారు తత్వవిచారము కావించి శూన్యవాదం ప్రతిపాదించారు. కాని దీనితో సాంఘికలకు తృప్తి కలుగలేదు. అప్పుడు మైత్రేయనాథుడు విజ్ఞానవాదమును ప్రతిపాదించారు. నిర్వాణం పొందిన తరువాత మిగిలేది శూన్యమని నాగార్జునాచార్యులవారంటే విజ్ఞానమని మైత్రేయనాథుడన్నాడు. విజ్ఞానవాదమునకే యోగాచారవాదమనిన్ని పేరు. ఇంకను శాస్త్రంలో తత్వవిచారం ముదిరి విజ్ఞానానికి మహాసుఖం కూడా కలిసింది. ఈ మహాసుఖ

వాదంలోనుంచే వజ్రయానం ఆవిర్భవించింది. శాద్ధం పొందినదశలలో ఇది కడపటిది. వజ్రయానం రావడంవల్ల శాద్ధంలో సంఖ్యాతీతంగా దేవీదేవతలు వెలిశారు. విగ్రహనిర్మాణం ప్రబలింది. అమరావతిలో దొరకీస సింహనాద, పద్మపాణి, బుద్ధసంభవరత్నము లనేవిగ్రహాలు వజ్రయానానికి సంబంధించినవే. దీనిలో తాంత్రికపూజ, వామాచారం ప్రబలి శాద్ధం ప్రబాదరం కోల్పోయింది. శాద్ధం బాగా వర్ధిల్లిన నాడు నాగారునునికొండ, ధ్వజకటకాలు గొప్ప శాద్ధవిద్యాపీఠాలుగా ఉండేవి. వీటికి దేశాంతరాలనుంచీ, ద్వీపాంతరాలనుంచీ కూడా విద్యా సముపార్జనం నిమిత్తం శాద్ధభిక్షులు వస్తూవుండేవారు. దేశంలోని ధనకటకాది నూపాలలోని శిల్పచిత్రాలు కావ్యశోధన సంతరించుకొన్నవి. తెలుగుదేశపు నూపాలు శాద్ధాంధ్రులుబుద్ధభగవానునికి భక్తిసంభరితులై ఎత్తిన శిల్పకర్పూరదివ్యనిరాజనాలు.

మహాయానం మూలంగానే శాద్ధంలో కళవతా వేర్పడింది. నాగార్జునాచార్య శ్రీపాదులు ఎంతటి తాత్వికవిచారకీర్తియో, ఎంతటి లోకహితేషియో అంతటి కళాప్రియుడు. ధనకటక మహాచైత్యంచుట్టూ శిల్పచిత్ర రత్నాలతో పొదిగిన మహాప్రాకారం నిర్మించినది ఆయనే అని టిబెట్టదేశపరిత్రలు చెపుతవి. ఈ ప్రాకారంలోని ప్రతిశిల్పచిత్రమూ జీవం ఉట్టిపడుతూ నిన్నునో మొన్నునో చెక్కినట్లు కలకలలాడుతూ ప్రాతఃకాలంలో విరిసిన సవమల్లి కాకుసుమంలాగ అచ్చస్వచ్ఛంగా ఉంటవి. ధనకటక మహాచైత్యప్రాకారంలోని శిల్పచిత్రాలే కాదు, నాగార్జునునికొండ, గుమ్మడిదుర్గ, జగ్గయ్యపేట, రామిరెడ్డిపల్లి ఈ మొదలైనచోట్ల ఉన్న

నూపశిల్పచిత్రాలు కూడా ధనకటక ప్రాకార శిల్పచిత్రాలవలె తీసిపోయేవి కావు. తెలుగుదేశంలో శాద్ధం అవతరించి తెలుగుజాతిని కలావంతము చేసింది; తెలుగుశిల్పకళలలో అమృతం చిలికింది. అందువల్లనే అంతభవభూరపు శాద్ధత్రేత్రాలలో నూపశిల్పచిత్రాలు వట్టి నీరసప్రతిమలైతే తెలుగుమహాయాన మవతరించి అదిమ శాద్ధము స్వరూపస్వభావములనే పూరిగా మార్చి వేసింది. హీనయాన శాద్ధుడు తన నిర్వాణమునకే తన సంసారదుఃఖినిమోచనమునకే తన ఆర్థ తపదమునకే కృషి చేసే స్వాధీన పరుడు. మహాయానవాది అటు కాదు. అతనికి అవలోకితేళ్ళుడు ఆదర్శము. అతడు బోధిసత్వుడు. మహాయానములో బోధిసత్వులనేవారు ఉదయించారు. వేరువేరు మహాపరిణతులు గల వేరువేరు వ్యక్తులవల నిర్వాణం సాధించడం కోసం తోడ్పడేటందుకు వచ్చినవారు బోధిసత్వులు. నిర్వాణం పొందుటవలె సిద్ధంగా ఉండి కూడా లోకంలోని ప్రతివ్యక్తి నిర్వాణం పొందితే కాని తన కక్కర లేదని నిరాకరించి సర్వలోకహితేషి యై ప్రవర్తించాడు బోధిసత్వుడు. ఇటువంటి బోధిసత్వులు జనులవలె తోడ్పడుటకు సృజింపబడినవారు వందలూ వేలూను. అందుచేతనే మహాయానానికి బోధిసత్వయానమని కూడా పేరు వచ్చింది. శాద్ధం విశ్వవ్యాప్తి పొందింది మన తెలుగుదేశంలో కృష్ణానదీతీరాన మహాయానం రూపొందిన తిరువాతనే. అందువల్లనే నాగార్జునాచార్యులవారు బుద్ధుని తరువాత బుద్ధుడంతటివాడయినాడు. మహాయానం వచ్చి బుద్ధుణ్ణి భగవంతుణ్ణి చేసి అతనికి లోకోత్తరశక్తులు ప్రసాదించింది. బుద్ధపురాణం వెలిసింది.

పశుపత్యౌద్వలలోన మానవులలోఁ బల్కాటు జన్మించి దుర్దశలం గుండెడిప్రాణికోటికిఁ గృతార్థత్వమ్ము సేకూర్చి సద్యశముం గాంచినబోధిసత్త్వుని పవిత్రశ్రీచరిత్ర దివానిశముం బాడుఁడు; కావ్యరాజములుగా నిర్మింపుఁడా సత్కవుల్!

—శ్రీ దాశరథి.

ఉపమాలంకారము

శ్రీ కుంటిమద్ది శేషశర్మగారు

(గతసంచిక తరువాయి)

—: 0 :—

చక్రవాక స్వనశాఖాగ్యములు చూపి,
అరుదోత్పలాధరస్ఫురణ చూపి,
అతులమృదాళశాహావిలాసము చూపి
సౌగంధికాంగవాసనలు చూపి

లీలాతరంగవల్లిప్రకాశత చూపి
యరవిందచరణసుందరత చూపి
ఇంపు పుట్టించుచున్నది హృదయమునకు
ఇక్ష్మలకు వింత చూచితివే వయస్య
కలితధూవనరూపరేఖావిలాస
విభ్రమోదార యగుప్రాధవేశ్యవోరె.

ఇందు వేశ్యాకాసారములకు సాధారణ
ధర్మములు సమాసభేదాశ్రయముచే నుభయాన్వితములు.

ఒక్కొక్కచో పైవాని యథాసంభవ మిశ్రణము :—

విజయవిలాసమున,

ఆదరహాసచంద్రికలయందము

నాపులమీదఁ జిల్గున

త్యాదరకీతలేక్షణసుధారసధారయుఁ

జూడఁ జూడ నా

హృదము గొల్పఁగాఁ గలకలా

మహిమంబుఁ దలంచి చూచినకా

మాదిరి నేయవచ్చు జననాథు

మొగంబును జంద్రబింబముకొ.

ఇచ్చట ముఖచంద్రబింబములకు సాధారణ
ధర్మము—‘దరహాసచంద్రికలు, శీతలేక్షణ
సుధారసము’ అనుచో సమాసభేదాశ్రయము;
‘అహృదము’ అనుగామి; ‘కల—కలామహి
మము’ శీఘ్రము.

నిజమునకు ధర్మభేదము లివ్వియే యని చెప్ప
వలను గాదు.

దూరమున నుండు కాపట్యుదోషమునను

ఖలుని విషమున దందకూకమునుబోలె

నాత్యహానికి వెఱచుచు నఖిలజనులు

సదులునిఁ జేరఁదీసివచందముగను,

ఇట పూర్వార్థమున బింబ ప్రతిబింబ భావా
సన్నములైన విషదోషములు ‘దూరమున
నుంచుట’ అను అనుగామి ధర్మమునకు
ఘోటపులు.

‘సదులునిఁ జేరఁదీసివచందముగను.’ అను
విపరీతోపమయందు దోషగుణములకు క్రియా
ఘోటత్వము నాశ్రయించి బింబప్రతిబింబ
భావము.

వాక్యమత్యంతికి పారము లేనందున ఇత్యా
దు లనేకము లావ్యములు.

పరమకాంతుఁ డితండు సర్వంబువోరె

మర్కటమువోరె నిశ్చలమానసుండు

భిదురమునుబోలె నత్యంతమృదులహృదయుఁ

డొర ! పొగడంగ వళమె మహాత్ము నితని.

ఇందు ఉపమానబలమువలన పేర్కొన్న
సాధారణధర్మములు బాధితములై లక్షణవల్ల
విరుద్ధధర్మములు లక్షితము లగుచున్నవి.
వ్యంగ్యధర్మములు ధర్మములలో బహుభో
దాహృతములు.

ఇవివిధభేదములచేత భిన్నమగు నీయుపమ
వాచ్యములైన వస్త్రలంకారములకు, వ్యంగ్య
ములైన వస్త్రలంకార రసాదులకూ ఉపస్కా
రకమై విరాజిలుచున్నది.

వాచ్యవస్తూపస్కారిక :—

విశ్వసించి యున్నవీరుని కపకార

మాతృనాశకరము హరిని మేలు

కొలుపున డవి చెట్టుకొమ్మను విరిచిన

సద్దువోలె వనగజమృతకుసుమ.

అడవి యేనుగు విరిచిన చెట్టుకొమ్మ సద్దు,
నిదురించు సింగమును లేపి ఆ కరి మరణమునకు
కారణ మైనచందమున నమ్మిన వీరునికి విశ్వాస
ఘోటకత్వము తనకే నినాశము గలిగించును.

ఇచ్చట ఉపమ ప్రకృత్యోపపాదకమై ఉప
స్కారక మగుచున్నది.

మరి, ‘ఇచ్చట విశ్వసించియున్న వీరునికి
చేయు అపకారము ఆత్మనాశకరము’ అను

ప్రకృతమగు ఉపయోగ వాక్యార్థము ఉపయోగంకారభాగమే గాని తద్విస్తమ గాదు. అట్టి తరి అలంకారము ఉపస్కరించదగిన అలంకార్య మగుప్రకృతమన వెయ్యది? అంటే, అది వలదు లేవు. దీని బరికించుము.

అనంతకృష్ణశర్మగారి గాథ :-

వాడు నిన్ను వలచి వలపింపడే నిట

క్రొత్తజన్మపాలు గుడిచినట్టి

యెనుపదూడవోలే నేల నిద్రించెడు

పగటిపూట నొడలు ప్రాలుమాలి.

జన్మపాలు ద్రావిన యెనుపదూడ నిద్రించినట్లు కదిపినను హెచ్చరిక లేక పగటిపూట నీవు మజ్జెక్కి నిదురపోవుట, చెప్పకయే, 'వాడు=నిద్రియుండు, వలచి, వలపించి తేయెల రతులం దేలించినాడు' అని తెలుపుచున్నది.

అనుచో, నుపమ, ప్రథమ పాదారానుమాపక మే ఉపస్కారక మగుచున్నది.

'వారివాసమానవారణంబులతోడ'

ఇత్యాదులూ ఇందు కుదాహరణలు.

వాచ్యఅలంకారోపస్కారిక :-

రామాభ్యుదయమున,

సాగరవిషంబు గ్రోలి ధూర్జటియుంబోలే,

నాత్రివిక్రమగతి దివి నాక్రిమించి,

విధియు బరి నాదిస్పష్టి కావించి, కాలు

మొగులు గలంపింపె నపుడు త్రిమూర్తిమహిమ.

ఇందు పాదత్రయ ప్రతిపాదిత మగుచుపను, తురీయ పాదమందలి స్మృతిమదలంకారమునకు ఉపపాదకము కాన వాచ్యాలంకారోపస్కారిక.

వ్యంగవస్తూపస్కారిక :-

నిరతము పరులకు నుపకృతి

కరణంబున శక్తు లిలునకరుణలుల ని

మృతములుగఁ దోచు పలుకులు

కరము విరాజిలు మందుకణికలువోరెన్.

ఇందు, 'పరోపకార నిరతులైన కరుణాశూల పలుకులు కణకు లని యుడుగక ఆ మేరకు మెలగువారికి పరిణామమున మే లాదవును అను వ్యంగ్యార్థమునకు 'మందుకణికలువోరెన్' అను ఉపమ ఉపస్కారిక,

వ్యంగ్యాలంకారోపస్కారిక :-

అంకమును బోలుమృగ నాశ్శిపంకతిలక

భాసురం బగునీమోము పంకజాక్షి !

చూచి యుల్లాసపుటచంచూపుటముల

చాపలముఁ జూపును చకోరకాబకములు.

కలంకమువంటి తిలకమును మోమున గని, చకోరకాబకములు చంచూపుటములు విచ్చి కాముడిపానలాలసతను కనుబరచుచున్నవి' అను వాక్యార్థమువల, చకోర కాబకములకు చంద్రభ్రాంతి వ్యంగ్యము. అందు, తిలకమున కలంకభ్రాంతి ఉపపాదకము. అది సాదృశ్య మూలకము గాన, 'అంకమును బోలు' అను వాచ్యోపమ ఉపస్కారకము.

ఇందు, 'చకోరకాబకములు చంచూపుట చాపలము చూపును అను వాచ్యమునకు కారణము వ్యంగ్య మగుచంద్రభ్రాంతి. ఆ భ్రాంతి లేదని చకోరకాబకములకు చంచూపుట చాపలము అసంభావితము. కాన వ్యంగ్య భ్రాంతి ఉత్తరవాక్యవాచ్యోపపాదక మే గుణిభూత మగుచుండ, 'ప్రాధోన్యేన వ్యంగ్య భ్రాంతి మదలంకార' అను జగన్నాథుని వాక్యము చింత్యము.

రసోపస్కారకము :-

'నను గనుగొను నానను' అనుచో నిరూ

పితము వినును-విజయిలొసములలోని,

'అంటినప్రేమ జాహ్నువికి నప్పుడ

దోడ్కొని వచ్చి యల్లవా

ల్లంటి నిజేశ్వరుం దను

గల్గిచనుంగవఁ జేర్చి బాష్పముల్

కంటఁ దొఱంగుచుండఁ దిరుగం దిరుగఁ

గనుగొంచు గ్రమ్మజ్జెక్

జంటఁ దొఱంగి సంజను వె

సం జను జక్కవపెంటియుం బరెక్.

ఉ లూ చి అర్జునుని గం గా తీరమున వదలి విడువలేక విడిచి పోవుచున్నది. ఇందు జక్కవ పెంటిపోల్కి విప్రలంభ శృంగారమున కుపస్కారకము.

'రసాదులు' అనుచో అదిపదము రసాభాస భావాభాసాదులకు గ్రాహకము. 'చంద్ర దేశ్యము వదనము' అనుచో రసాభాసోపస్కారకత్వము ప్రదర్శితము.

భావమునకు :-

పండి సుకుమారపుష్పతలమునయందు,

కాంతి మిగిలినబాబిలి కలను బోలి,

దాపునకు వచ్చియుండినదయితే నింతి

సత్కరించును ప్రేమపీక్షణముతోన.

‘అధివ్యాధి జన్మబలహానివల్ల గలిగి వైవర్ధ్యాంగ
తైధిభిరులకు కారణమగుదుఁబడినాశేషముగాని.

కాంతునికై పరితపించి, కృశించి, పూబాస్ను
చేరినకాంత సమీపించినదయితేను సత్కరించు
టకుఁ గూడ చేతకానిదై వట్టి చూపుతోనె
స్వాగతాదిసత్కార మొనఁగుచున్నది. అనుచో
ధ్వన్యమాన మగుగానికి ‘కాంతి మిగిలిన
జాబిలి కలనుబోలి’ అను ఉపమ ఉపసార్క
కము గాన భావోపసార్కరిక.

ప్రీతిభోపసార్కరిక :—

అచట కాసారసీరము నధివసించి
కమలయలమధ్య నదిగో బకంబు కంటె
విమలతారకితా కాళపీఠియందు
నిండుజాబిలివలె కనుపండు వయ్యె.

‘తమ కలయికకు సంకేతసాన మెఱుంగికి’
అని తెలియగోరియు, పలువురియెగుట నడుగు
టకుఁ గొంతుచున్న వలపుకానికి ఇంగిత మెరి
గిన వగలాడి సంకేతమును తెలుప నాడిన
నుడు లివి.

ఇచ్చట సకిదఘ్ను మగుకాసారజలముల
నున్న బకమునకు వినుపీఠి నున్నజాబిలి పోలి
కతో, ‘బకము చంద్రునివలె నిశ్శబ్దము’ అని
తోచుచున్నది. మేఘుని ప్రతిబంధకము
లేనందున ఆకాళము విమల ముచటచేత, చంద్రు
నికి స్వచ్ఛప్రకాశమే గాక నిశ్శబ్దతత్వమును
దెలియుచున్నది. మేఘుచలన మున్న చంద్రుడు
చలించినట్లు తోచుట సాజము. కాన విమల
విశేషము.

తదవమ బకమునకు నిశ్శబ్దతత్వ ప్రతిపాద
కము. దానిచే నది విచ్ఛిన్న మనియు, అందువల్ల
గాచోటు వివి క మనియు విదిత మగుచున్నది.
అని వస్తుధ్వని. దీనిచేత, ‘నదియ తమకు సంకేత
స్థల’మని నూచించుటచేత నూత్నైతిలంకారధ్వని.
దీనివల్ల పరస్పరరతి వ్యక్త మగుచున్నది. కాన
రసధ్వని. వీనికి వాచ్యమగు ఉపమ ఉపపాద
కము.

ఇట్టి యుపమ కేవల మాలారూప అయి
సావయవ పరంపరితాది భేదములచేత నింకను
పలుతెరగు లగుచున్నది.

ఒక్క యుపమేయమునకు ఒక్క యుప
మానమే యైన అది కేవల; అనేకము లైన
మాలారూప.

కేవల పలుమారు నిరూపిత. ఐననూ మచ్చు

నకు అనిరుదచరిత్రమున,

‘చిందరవందరె యనుర కేనలు

దెందమునకా భయాకులం

బంది పతంగపుంగవళతాంగ

రథాంగమహాగ్ర ధాటి నం

దంద యడంగినట్లు లుదయార్కుని

రాక నడంగి చేకటుల్

గొందుల సందులకా గుహల

గుట్టల బుట్టల చాటుమాటులకా.’

మాలారూపయూ ‘అతని సుతింప శక్యమె,
పరమకాంతుఁ డితండు-’ అనుచో నిరూపితము
‘అతని సుతింప శక్యమె-’ అనుచో ధర్మ
మనుగామి. పరమకాంతుఁ డితండు-’ అనుచో
అనుగామి యైనను లక్ష్యము.

మరొకటి :—

అవనికన్యక పీఠితాళనాలయమృ

వదలి పాలెన పూర్వశోభావిధూతిఁ,

దపనుబింబవిము కచంద్రకలవోరె,

పావనోద్ధృతహృటికప్రతిమవోరె.

ఇందు ఆపూర్వ శోభావిధూతిఁ బ్రకాశించుట
అనుగామి ‘పీఠితాళనాలయమునకు’, ‘తపన
బింబ పావకములకు’ బింబప్రతిబింబభావము.
‘వదలి’, విముక్త, ఉద్ధృత’ పదములు ఏకార
ప్రయుక్తములు కాన వస్తుప్రతివస్తుభావము.
విశేషము.

మరొకటి :— భాగవతమున,

‘కారదసీరదేందుఘనసార

పటీరమరాళమల్లికా

హారతుషారశీనరజతాచల

కాళఫణిశకుందమం

దారసుధాపయోధిసితతామర

సామరవాహినీకుభా

కారత నొప్పునిన్ను మది గానంగ

నెన్నఁడు గల్గు భారతీ!’

తొలిమలి యుదాహృతులయందు ధర్మము
భిన్నము. ప్రకృతమున ఉపమానము లన్నింటి
తోనూ సామ్యసంపాదకము ఒక్కటే అను
గామి ధర్మము.

ఇంకొకటి :—కవిజనమనోభిరామమున,

ధర నల్పులకు ప్రభుత్వము వచ్చిన మను

ఘ్నల వికారపుఁ జాడ్కిఁ జూచినట్లు

పల్లవుల్ దుడి లేమిపడి యింటిచాయ రా

మొగి లంజితల్లులు మూర్ఛి నట్లు

పరదేశి యతిలోభపరునియింటికిఁ బోవఁ

దెగి కోతివలెను గద్దించినట్లు

వంతువానికి హీనవై త్వల దపమాన

నేకంబుగా కలహించినట్లు

తెరలి యొరుఁ దొక్కి టిని రూక్ష

దృష్టిఁ జూచు :

గొఱగొఱను మూలు : గద్దించుఁ

దఱిమి తఱిమి :

కలసి కలహించు : బాంకృతి

కలకలముగ

జాగిలములు గోపభీషణములగును.

ఇదియు 'నేకోపమేయమున కనేకోపమానము లుండుట మోలాపను, 'అల్పలవోలె' అని ఉపమానమునకు వెనుకగా వాచకము ప్రయోగింపక, 'దీపదర్శను దర్శించి' అన్నట్లు ధర్మరూపముగ పరిణమించు క్రియాజన్య విశేషణమునకు ప్రయుక్తమగుట, జాతి స్వభావోక్తి సంకరమగుట, యథాసంఖ్యాలంకృతిసంక్లిష్టమగుట పూర్వోదాహరణముల కన్న విశేషము. మరియొక విశేష మేమన, ప్రథమ తృతీయ పాదములయందు ఉపమానము ప్రతిపదమానము గమ్యముగాని వాచ్యము గాదు. వాక్కిన్ని 'అల్పలవ' పద్యంతము గాన, 'ప్రభుత్వము వచ్చిన', అనువో అనితము గనుకనూ, ఉపమానముగ, 'మాచినట్లు' లో అన్వయింపఁ జాలదు. అటులనే, 'అతిలోభపరుని' అను నదియూ, వీనియందుపమానము కవిశ్లేష్యతో వదలఁబడినది. 'బారు' అని మరల సర్వసామ్యముతో నైనను అనువదింప శక్యమై యుండేది. ఉపమానముపా విభాగములో ఇట్టిది యను సంఖ్యాపూరకము. 'అతని నుతింప శక్యమై' అనునదియు ఇట్టి యుపమయ ప్రయోగము.

మరి, 'ప్రకృతి'దాహరణమునందు మొదటి పాదమున ఉపమానము ప్రయయిన కానీ, మూడవపాదమున 'కోతివలెను గద్దించినట్లు' అని ఉపమాన ముండగా లుప్త యెట్లగును అంటే, 'కోతి' ఉపమానముగ వివక్షితము గాదు; లోభపరుడే. అదిగద్దించుటలో ప్రకారమును తెలుపు విశేషణము. 'అట్లు కాదన్నవో', 'పరదేశి యతిలోభపరుని యింటికిఁబోవ' అను అర్థపాదము అనర్థక మగును. కాన ఉపమాన

లుప్తయే.

పైవిశేషములకుఁ దోడు చెప్పఁబోవు భిన్న వచనరూప మగుఉపమాదోషమునూ ఇందు గలదు. వివరము

'పలుగుణముల మరుగగు దోషలవము

మన్వయునుబోలె శశికిరణములకా.'

'పరదేశు లతిలోభపరుల యిండ్రకుఁ బోవ

తెగి కోతులట్లు గద్దించినట్లు'—

అని సవరించిన దోషము లేదు. కుక్కలకు లోభు లుపమానము కోతులు గాదు.

సావయవ, 'సము సు వస్తు విషయ, 'ఏకదేశ

వివర్తి' అని ద్వివిధ. అందు సమస్త వస్తు

విషయ :—

కమల ద్వందవము భ్రమరత్

భ్రమరకములు నీరితప్రభయు కోకయుగల

కమనీయకదద్వయం గల

రమణీమణి సరసివోలె రమ్యం బయ్యెకా.

ఇందుపమానోపమేయములకుఁ బోలె వాని

యంగములకూ పరస్పర సామ్యము వర్ణితము

గాన సావయవ. ఉపమేయముల కన్నింటికి

ఉపమానములు పేర్కొనుటచే సమస్తవస్తు

విషయ, ఇదియే :—

కమల ద్వందవము భ్రమరత్

భ్రమరక నివహము తరంగితవళులు కోకతో

కమనీయకచంబులు గల

రమణీసాందర్య మమర రమణీయం బై.

తరంగితపదము తారకాదులకు వలె, 'ఇత్యేక'

ప్రత్యయంతము గాదు. ఆచారా 'క్లిష్ట'

ప్రత్యయముపై 'ఇటీ, క్త' ప్రత్యయములచే

నిష్పన్నము.

ఇందు అవయవగోపమవల్ల, నుడువ

కున్ననూ, రమణికి కాసారసామ్యము ప్రతీయ

మానము. కాన ఏకదేశవివర్తి.

పరంపరితము శుద్ధము శిష్టము అని ద్వివిధము.

శ్లేష లేనిది శుద్ధము; కవిజనమనోరంజనమున,

'అలితేణులకు మనోహరము గాదే వీని

కొదమృచ్చాయల కేలుదోయి;

కిరవాణులకు నోరూరింపదే వీని

మాధురీకలితబింబాధరంబు;

మదచకోరాక్షుల కొద ప్రేమ గొల్పదే

వీని పూర్ణంబునిరసనమ్ము;

నవకోకకుచలకు వలపు పుట్టింపదే

వీని మూర్తాండతేజోనిరూఢి;

అహహ ! మీ వసంతమోహనవిలాస
మేలతాంగుల నలరింప దెంచి చూడ;
సమయ రాగరసాద్భుతరంగ యగును
సుదతి కనుగొన్న నెట్లక చూచె నతని.

ఇందు కేలుగోయిని కందమ్యిగో పోల్చు
టకు, ఆధరమును బింబముతో నుపమించుటకు,
ఆననమును పూర్ణేందువుతో పురుడించుటకు,
తేజమును సూర్యునితో సాటి కేయుటకు,
నాయకుని వసంతునితో తులనాచుటకు,
కారణములు, వాణివేద్యుడీ కుచాంగములను,
అలి కీర చకోర కోక లతలతో నుపమించుట.
ఇట్టి పరస్పరాశ్రితమునే పరంపరిత మందురు.
మరియొకటి :—

జగతి దీపములను బోలు సజ్జనులకు
కారవేంద్రుడు మారుతకల్పం డయ్యె.
చటులనిష్ఠురముష్టి కేసరిసమునకు
మేషశాబక సముండు సామిరి కయ్యె.
పూర్వోదాహరణమున ఉపమాన ద్వయము
నకు ఆనుకూల్యము. ఇందు ప్రాతికూల్యము.
వేణుల కలులతోడి సామ్యము చెప్పకున్నను
కరములకు తమ్ములతోడి సామ్యము గమ్య
ధర్మము నాశ్రయించి ఉపపన్నము. కాని,
సామిరికి కేసరి సామ్యము లేకున్న రారాజుకు
మేషశాబక సామ్యము పొసగదు. కాన పరం
పరితము. పూర్వోదాహరణమునందునూ, ఈ
పరంపరితము కవివివక్షాధీనప్రయోగ మై స్వాధి
కారమును విడువఁజాలదు.

ద్వితీయోదాహరణము రారాజున కుపమా
ద్వయ ముండుటచే మాలారూపము. పూర్వము
కేవల.

తేరికటి :—

బహుపథికి చిత్త తీరుగ కు పర్వతముల
వంటి కుచములఁ జొరరాని వనితకాయ
మందు, జ్ఞానస్వమును వనమందుఁబోలె
మరుండు హరియించుఁ బొందిత స్కరుండు
[వో. 2.

ఇందు కుచములకు పర్వతోపమ కాంతాకాయ
మునకు కాంతాకోపమ సావయవ. కాయమును
కాంతారముతోడను స్మరుని తస్మరునితో
డను, చి తమును పథికునితోడను, జ్ఞానమును
ధనముతోడను ఉపమించుట పరస్పరాశ్ర
యము గాన పరంపరితము. కనుక నిది యుభయ
సంకీర్ణము.

శిష్యపరంపరిత :—

సరసమానసరాజహంసాయమాను
మంజునారీప్రతలికి ధర్మాయమాను
కైరవాంత మౌనవేత్తలుములకును
రాజా నాతనిఁ దరమె వర్ణనము నేయ.

‘రాజహంసాయమాను’ అనుచో రాజునకు
రాజహంసపోలిక సరసుల మానసమునకు రస
ముతోడి మానససహోవరముయొక్క పోలికకు
సాధనము. అటులనే ధర్మముతోడి ధమస్సు
తోడి పోలిక లతాంగులయెడ జ్యావల్లరీ
సామ్యమునకునూ, విశేష్యమునందు ఉపమ
విశేషణమునందు ఆశ్చర్యమును గాక సామ్యమును
నిర్ణయించును. అటులనే రాజస్వప్నంబు లేనికి
శిష్య రాజస్వదార్థ చంద్రునితో సామ్యమును,
‘కైరవాంత మౌనవేత్తలుము’ అను విశేష
ణోపమ నిర్ణయించును. అనేకోపమానము లుం
డుటచే మాలారూపము. ఇట్లులనే కేవల
ఉపమ్య.

ఆదిశబ్దముచేత న్యూనాశ్చదరూపక మన్నట్లు
న్యూనోపమ :—భీష్మపర్వమున,
‘చిచ్చరకన్న మూసికొని చేతి
త్రిశూలము దాచి లీలమై
వచ్చిన, రుద్రుచందమున
వ్రాలుదు లీవనిలోన నోర్వఁగా
వచ్చునే నిన్ను నెట్టిమగవానికి
నికృప నాశ్రయింపఁగా
వచ్చితి నెవ్విధికి గెలువ వచ్చు
మహాత్మ! యెఱుంగఁ జెప్పవే.’

భీష్ముండు రణంబున నిలిచి, మాడవకన్ను
ముమ్రునబాలు విడిచివచ్చిన రుద్రునివర పగ
చారి గుండియి లవియఁజేయుచు, తీండ్రించిన
నతని మార్గమున మగవాఁడెవఁడు? మార్గమును
తేమి? కాళ్ళు వడకి కది బడక ఎదుట నిలువ
గల ధీరుఁ డెవఁడు? అనుచో చిచ్చరకన్న త్రిశూ
లము కొరవడిన రుద్రుఁ డుపమానము. కాన
న్యూనోపమ.

తేరికటి :—చాటువు,

‘సోముండు లేనిరాత్రివర
నూర్పుండు లేనిదివంబురితి శ్రీ
రాముండు లే నయోధ్యవర
రాజకులేంద్రుండు వానిరెడి ను
త్రాముండు గానరాని యమరావతి
పెంపరెఁ గాలమానముకా

గామవిరోధికి గడవరాదు గదా

మది శంక లేటికిఁ-'

ఇం ద నేకోపమానములు, సోమాదులకు బింబ ప్రతిబింబ భావమూ విశేషము.

ఇటులనే అధికోపమయూ చెప్పనగును.

'అము కమూల్యదయందు :—

'అవిదితేపురందరాయుధం బైన కనక

శిఖరియును బోలె నెఱకల జిగులు చెగల

నింగి సీరండ గాయ వేదాంగు వినత

గుతుని నతి గాంచి మగుడఁ దన్నతియుఁ

[గాంచి.]

విఘ్నచీతుడు గరుత్మంతుని గాంచు ఘట్ట మిది. ఆగరుత్మంతుడు కలికాహతి నొందని మేరు నగంబు చందమున నెఱకలతో విరాజిల్లు చుండె ననుట అధికోపమ.

'అతి విఘ్నము నుడివలె మతి

మతివలె గలియు.—

అనుచో రసనోపమ ప్రదర్శిత పూర్వము. అని దిక్ ప్రదర్శనము.

ఇట్టి నానారూప భిన్న మగు నుపమ యొప్పుడు సకలవాక్యార్థ ప్రధానముగ ధ్వనించునో ఆపు డలంకారము గాక ధ్వనిపద వాచ్య మగును. అచ్చట నలంకార వ్యవధేశము గాఁగము.

అదియు 'శబ్ద కీమాల, ఆర్థ కీమాల' అని ద్వివిధ. పదములు మాచ్చిన ఉపమాధ్వనికి ప్రతిబంధక మేర్పడుచేసి, అది శబ్ద శక్తిమాల. శబ్ద పరివృత్తిసహ మేని ఆర్థ శక్తిమాల.

శబ్ద శక్తిమాల : —

ఆ కలానిధి ద్విజరాజు ప్రాకటముగ

సకలసుమనస్సులందును సమముగాను

స్వచ్ఛగోసంఘమును వెదఁ జల్లఁ గొన్ని

మోదమునఁ బొంగుఁ నొక కొన్ని ముచ్చ

[ముడుగు.

'చంద్రుడు సమానముగ అన్ని పూలపైనను తన కరణములను వెదఁజల్లుచున్నను, కొన్ని చిక్ సింఛును : మరికొన్ని ముఖింఛును' అను ప్రకృతార్థ వాచక 'కలానిధి, ద్విజరాజు, గో, సుమనః, శ్శబ్ద శక్తిమాల, 'ఒకేగురువుకడ విద్య నభ్యసించుకొమ్మలలో కొందరు విజ్ఞానవికా సము నొంద, మరికొందరు ప్రతిభావిహీనులగు చున్నారు' అని యర్థాంతరము స్ఫురించు చున్నది. ఆ యప్రకృతార్థమునకు అసందర్భ

తను పరిహరించుటకు ప్రకృతా ప్రకృతములకు పోలిక ప్రధాన వాక్యార్థముగ నిర్ణయింపఁ బడుచున్నది. కాన నిది యుపమాధ్వని.

మరొకటి :—కవిరాజుమనోరంజనమున,

'సరసకురుడు సులక్షణచారుమూర్తి

భాస్వీతుడు కళాకలాపాంచితృండు

కునలయాపుడు సుగ్రాంబకవిలసనుండు

నయ్యెనారాజు విఘ్నపదాశ్రయమున.'

ఇందు రాజునకు చంద్రుని సామ్యము ఉపమా ధ్వని.

వేరొకటి : — వసుచరిత్రమున,

ఘనులఁ గొండల పాలుగాఁ జేసినకొఱంతి,

ద్విజరాజు సేపుడుఁ గుండించు కొడువ,

కునలయంబు దినంబుఁ గూల్చునాడిక, బంధు

జీవ మామోదిగాఁ జేయనిసడి,

కల్యాణగోత్రంబు గరిమ వంచినదూరు,

సరసుల నింకించు పరునదనము,

దానికే ల్యసులక్షిణ బూనఁ జేయనిరట్టు,

తమ్ములఁ బంకాక్షి దార్చునగడు,

నలువ వారింఛుకొనియొఁ దన్నగరసతుల

నెఱికురులు ముద్దుమోములు సిడుదకన్ను

లలతిమోములు బిగించును లరిదిసాధు

లలరుఁదొడలును మృదుపదంబులు నొనర్చి.

'ఆ పట్టణకాంతలకు నాయాయి యంగము లొనర్చి, బ్రహ్మ తనకు జనించినదోషములను దొలగించుకొనియె' అనువాక్యార్థమువలె తే తే దంగము లాయానస్తునమంబు అని యుపమ ధ్వనించుచున్నది.

ఇందు ఘనములవంటి కురులు ఇత్యాది తోచుచున్నది. ఘనములనుటకు మారు మేఘము లన్నను, తమ్ములనుటకు తామరలన్నను ఉపమకు లోఁబుండెను. కాన పరివృత్తిసహము. కనుక ఆర్థశక్తిమాలక మనవచ్చును. కాని యిందు బ్రహ్మ తన కేర్పడిన దోషములను తొలగించు టకు నిర్దుష్టములు గుణవిశిష్టము లగునంగముల నిర్మించెను. కాన తాదృశావయవ స్ఫుటికి అతని కేర్పడినదోషము కాలగము. ఆదోషము, 'గొప్పవారిని గుట్టల పాలు నేరులు, సోదరు లను పాపముల ముంచుట' అను అన్యార్థమును గూడ నొనగజాలు, 'ఘనుల, తమ్ముల' అను పదములచేతనే కలుగును. 'మేఘ' సోదర' పదములచేత గాదు. కనుక నిదియు పరంపరగ శబ్ద శక్తిమాలక మనుట సమంజసము.

మరి, 'రసికజనమనోభిరామమందలి,
చందమామకు లోనఁ గం దొనర్చినతప్పు,
పసిడికిఁ దావిఁ గూర్చునికొంటి,
దొండపంటికిఁ దీపి నిండఁ జేయని యట్టు,
తోగలఁ జెప్పడుగునఁ ద్రోచువాడు,
జక్కవ పులుగుల జత వివక్షవాడిక,
మించుటద్దముల మాఁగించుకీడు,
కరితుండములకు వక్రత యిడ నేరమి,
చివురులు గార్కొనఁ జేయురవ్వ,
మలుపుకొనఁజాలు నద్దిరా జలజభవుఁడు
భూని యిమ్ముగ్ధులెరిరావఁబోడి వదన
తను రదాంకుకలోచన స్వకపాల
సక్తి పదయుగ్మకము సాం పెనఁగ నొనర్చి,
అనుపద్యముననూ తలిరావబోడి వదనాదులకు
చంద్రాదినామ్యము ప్రతీయమాన మగుచున్నది.
అట శబ్దము సరివృత్తి నుపహము గాదు. 'ద్విజ
రాజు' ఇత్యాదులు లేకున్ననూ ఉపమ ధ్వనించు
చున్నదిగాదా! ఇచ్చట మాత్ర మేల శబ్దశక్తి
మూల యనవలయును."

అంటే, వసుచరిత్రము పద్యమువంటిది
ప్రాయఃబూసుకొన్నకవి అందున్న రచనా
వైదగ్ధ్యమును కనుబరచ లేదు. 'తన కేర్పడిన
దోషములను జలజభవుడు మలుపుకొనఁజాలు'
అనుచోట, అతని కేర్పడిన దోష మెయ్యది?

ద్విజరాజును కుండించుట దోష మయినట్లు
చంద్రునిలో కందోహర్షుట దోష మగునా?
తమ్ములకు పంకాస్థి కలింనుట దోష మగును.
తోగలను మడుగునఁ ద్రోయుట దోష మగునా?
గట్టున వైచుట దోష మగునా? కనుక కొన్ని
దోషములు గావు. కొన్ని పైగా
గుణములే. అట్టిచో జలజభవునకు సుందర
సుకుమార కాంతావయవ నిర్మాణమునకు వసు
చరిత్రమున నున్న కారణము రసికజన మనోభి
రామమున కనిపించుటలేదు. కానదీనిని దానితో
సాటి నేయఁ జనదు.

అందుననూ దోషము శబ్దశక్తిమాలకము.
కనుకనే ఉపమ పరంపరగ శబ్దశక్తిమూల
యనుట.

'కావచ్చు. కాని, యీ యుపమ ధ్వని
యెట్లు? ఘనులనంటి కరులు ఇత్యాదులను
నిర్మించిగాదా నలువపై దోషముల వారించు
కొనుట. అట్టితరి, 'అట్టివాని నొనర్చి నలువ
దోషము వారించుకొనియె' అనువాచ్యార్థమున

'ఒనర్చు' క్రియకు కర్మిభూతము లె నతీతురు
లకువి శేషణమైనవ్యంగ్యోపమ గుణిభూతము గును
గాని ప్రధానము గాఁజాలదు. కనుక 'ఉపమా
ధ్వని' యనుట తగదు.' అంటే,

గొప్పవారిని కొండలఁ దోలుటవలన నలువకు
కొరత యేర్పడినది. అది మేఘములవంటి కరులు
గల నాగరసతులను నిర్మించినంతమాత్రమున
ఎట్లు తీరును? అందువల్ల వ్యంగ్యోపమను గుణి
భూతమున్ననూ తగుపప త్తి సంభవించదు. కనుక
ఒక తప్పు చెసినవాడు తన్నెప్పుత్తైవే తేవోక
శుభకార్య మాచరించినట్లు, బాంధవభగమా
చరించినవాడు ఆత్మమేధము సల్పినట్లు.
ఇందునూ వాచ్యాగ్రమాత్రముచేతనే నలువ
దోషనిరకారణము సమన్వయించు కొనవల
యును.

తదుపరి కవి తాత్పర్యము ప్రధానముగ తన్న
గర లలనావయవములు ఏవవిధము లని లోచ
చున్నది గాన ఉపమ ధ్వని యనుటకు బాధ
కములేదు.

అగ్ర శక్తిమూల :—పాగరుఁ బడకు మోయి
మృగలాంఛనా" అనుచో నిరూపితము.
మరొకటి సౌందర్యందమున,

'అద్దములోని నీడయును
నద్దము దాల్చిననాథుమోమునకా
ముద్దులు గుల్కుమీసముల పొల్పుఁ
గనుంగొనుచుకా ముగ్ధిమదం
బదిన యంగుళీకెలయమృగఁ
జెక్కుల పత్రభంగముల్
దిద్దుకొనం దొడంక సుదతిమణి
నేరుపు మీఱ నవ్వచుకా.'

ఇందు, 'సుదతి కై నేసి కొనుటకు ఇంగిత
మెరిగి మెలగు దయతుడు నందుడు మించు
టద్దముఁ దాల్చి చెంత నిలువ, కస్తూరితో
చెక్కుల మకరికాపత్రముల దిద్దుకొనుచున్నది'
అను వాచ్యాగ్రమువల్ల నందరూపానురూపముగ
నుండఁగోరిన సుందరి మీసముల ముద్దులాల్కు
నాగుని మోమునుబోలె తన మోమును కస్తూరి
పత్రభంగ విరాజిత మొనర్చును'అని ధ్వనించు
చున్నది. అందు మీసలకు కస్తూరి పత్రభంగము
లకూ బింబప్రతిబింబభావము.

మరి, 'ఇది ధ్వని యెట్లు? 'చూడు, నీమీసల
వలె నేను నామోమున పత్రభంగములు తీర్చు
చున్నాను. నీ మీసలతోడి మోముతో పత్ర

భంగములతోడి నామోము సముచితము' అను వ్యవహారమున ఉపమ, 'మీసముల పొల్పుగనంగినుచు' నేరుపు మీతి నవ్యుచు' అను వాచ్యార్థమున ఉపపాదకము. లేకున్న నవ్యునకు మీసముల పొల్పు కనుంగుటకు ఉపపత్తి లభింపదు. కాన గణితభారవ్యంగ్యము.' అంటే,

'ఆ ముద్దు లాల్లు మీసములను తడిశింప నంద వదనమును తా నలంకరించు కొనుటలే నేమైననూ మాడక యుండలేదు' అనుటయు తాను తీర్చిదిద్దినచోటికి ననుగుణముగ ఇంగిత మెరిగి నమ్మి నటులించుచున్న ఆద్ర మమరెబట్టు చున్నాడు' అనుటయు వాచ్యార్థమునకు ఉపపాదకములు. కాన ఉపమ ధ్వని యగుట కధ్యంతరము లేదు. ఇందు శిష్టపదములు లేవు గాన ఉపమ ఆరశ క్రియాల.

ఉపమాదోషములు

ఇక నీ యుపమకు సాబగును కుదించున వన్ని యూ నుపమాదోషములు.

అవి:—కవిసమయ ప్రసిద్ధిలేమి. ఉపమా నోపమేయములకు జాతిప్రమాణలింగ సంఖ్య లచే అనాచిత్యము బింబ్ర తిబింబ భావమున ధర్మన్యూనాధిక్యములు. అనుగామి ధర్మమున కాలాది వ్యత్యయము, మొదలగునవి. ఈ దోష ములు సామ్యమాలకము లైన రూపకాదుల యందునూ పరిహరణీయములు.

కవిసమయ ప్రసిద్ధిలేమికి:—

'కలికి నీ మోవి రమ్యము కలువవోలే.'

అనుచో ముఖమునకు కలువతోడే సామ్య మప్రసిద్ధము. రూపకమున, పుట్టప రి నారాయణాచార్యుల మేఘదూతయందు:—

'అని పనవు నిర్భాగ్యు డాఫైది-ప్రతిదినము కన్నీటితో సఖియ తనువు గీతలు గీసి నిట్టూర్పులతో నిండుగాఁ బూజించి-వాని యాతన యెడద బాధింపఁగా నంద భ కారపత్రములపై జోరీగ వ్రాసినది.'

ఇందు నిట్టూర్పునకు పూ లుపమానము. అది యప్రసిద్ధము. ప్రకారాంతరములచేత కవి సాధింపనూలేదు. కాన దుష్టము.

'స్వర్గసన్నిభ మయ్యె నీ భారతము.'

అనుచో భారతమునకు స్వర్గోపమ అప్రసిద్ధము. కాని, 'పరమమహానీయరమ్యమపర్వ మగుట.' సుపర్వలు-దేవతలు. సు+పర్వములు = భారత భాగములు అని త్వేషోపహాసిత సాధారణ ధర్మమగు నేని అప్రసిద్ధమయ్యెను దుష్టముగాదు. అటులనే దుర్యోధనునకు మేష కా బక సామ్యము పరంపరితోపమవల సాధితము. గాని ప్రమాణలింగ వచనానాచిత్యము:—

ధర్మాధిక్యతయూ:—

'ఆచమించె నగ స్త్రుని యబిజలము

పాలు గుటికడు శృంగుడిదాల్చివోలే.'

ఋషికి బిదాల్చివోలిక, జాతిచే లింగముచే ననుచితము. అబిజలమునకు గుటికడు పాలు పరిమాణముచేత నన్యము. ఉపమాన విశేషణ మగుమీసాలకు తగినధర్మము ఉపమేయమున లేదు. కాన ధర్మాధిక్యత.

'ఆచమించె నగ స్త్రుని యబిజలము

కటికచీకటి బాలభాస్కరనిబోలే.'

అనిన సుసంగతము.

'ఏనుడెంచె నదిగా! ఇధరాజిక్కుడడి

నల్లచీమచాలు నలినసేత్ర!'

అనునదియు పరిమాణాధిక్యమునకు.

కాలభేదమునకు:—

'సాగరజలమృవోలే మీసాలపిల్లి

త్రాగుచున్నది పాలగ స్త్రుని వోలే.'

ఇందు వర్తమానకాలిక క్రియ ఉపమానధూత ఋషికి అనన్వితము.

సంఖ్యా వ్యత్యయమునకు:—విజయవిలాసమున,

'బంగరుబంగరాల పరిపాటి

చనుంగవ, మీలనూటి త

శృంగునదోయి, చంద్రుసతితోటి

మొగం, బెలదేటిధాటి క

న్నం గడుమేటి వేణి, పులిసంబుల

సాటి పిఱుం దయారె! చి

త్రాంగదపాటి జోటి గలదా యని

మెచ్చు కిరిటి మాటికిఁ.'

'పులిసంబులసాటి పిఱుం' దను చో ఉపమానబహుత్వము.

(సశేషము)

సంవత్సర చందా : ఆరు రూపాయలు.

For Copies :—

The Managers,

' Parisodhana '

2/583, Pycrofts Road, Madras-5.

